

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αφορμή για την επιλογή του θέματος της παρούσας εργασίας στάθηκε το μάθημα με τον τίτλο «Κοινωνικές δομές και συλλογικές συμπεριφορές: όροι και όρια ερμηνείας των πηγών», στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στη διάρκεια του οποίου μελετήθηκαν πολλά και διαφορετικά είδη τεκμηρίων. Όσα αναπτύχθηκαν σ' αυτό το μάθημα αποτέλεσαν το έναυσμα για ν' ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα. Ύστερα από συζήτηση με τον αρχικό επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο Κόμη, καταλήξαμε στη μελέτη των διαθηκών του συμβολαιογράφου, της γενέθλιας πόλης μου Λάρισας, Αγαθαγγέλου Α. Ιωαννίδη. Συγκεκριμένα, η διπλωματική μου εργασία μελετά ένα μέρος του συμβολαιογραφικού αρχείου του Ιωαννίδη και περιλαμβάνει δείγμα 21 διαθηκών, οι οποίες συντάχθηκαν από το 1881 μέχρι και το 1900. Η χρονική διάρκεια επιλέχθηκε με στόχο να αναδείξει τις οικονομικο-κοινωνικές αλλαγές, που συνέβησαν στη Λάρισα και στην γύρω περιοχή κατά την πρώτη εικοσαετία της μετάβασης της πόλης, και όλης βέβαια της Θεσσαλίας από την οθωμανική κυριαρχία στο ελληνικό κράτος. Η μελέτη εστιάζεται στο σύστημα αξιών της εξεταζόμενης εποχής, στον τρόπο συγκρότησης των οικογενειακών ομάδων, στις κληροδοτικές συμπεριφορές, αλλά και στη σχέση των ατόμων με τον Θεό και τον συνάνθρωπο και με τα υλικά αγαθά όπως, όπως αυτές προκύπτουν μέσα από τα τεκμήρια που μελετήσαμε.

Το συμβολαιογραφικό έγγραφο της διαθήκης ακολουθεί συγκεκριμένες νόρμες, οι οποίες δεν διαφοροποιούνται από συμβολαιογράφο σε συμβολαιογράφο. Από τις πληροφορίες που δίνονται στα έγγραφα που μελέτησα προσπάθησα να αναδείξω εκείνες, που θα είχαν ιστορικό ενδιαφέρον για την Λάρισα και την γύρω περιοχή. Εκτός από το φύλο, το επάγγελμα, τον τόπο κατοικίας του διαθέτη και των μαρτύρων, αναζητήθηκαν και τα ακόλουθα στοιχεία: η κατάσταση υγείας του διαθέτη, το αν παρευρίσκεται ο ίδιος στο συμβολαιογραφείο ή αν καλεί τον συμβολαιογράφο στο σπίτι του, οι λόγοι που τον ώθησαν να συντάξει την διαθήκη του, καθώς και οι οικογενειακές ή οι συγγενικές σχέσεις, όπως προκύπτουν από τον τρόπο διανομής της περιουσίας που διατίθεται. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις –όπου

αυτό είναι δυνατό— γίνεται αναφορά στη σύνθεση της περιουσίας (ακίνητα, κινητά, τιμαλφή, κ.λπ.) και στο αν ο διαθέτης αφήνει χρήματα για τα «ψυχικά» του, δηλαδή για μνημόσυνα και λειτουργίες. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας αλλά και στην έμφυλη διάσταση της κληροδοσίας, στο πλαίσιο της οικογένειας.

Το συμβολαιογραφικό αρχείο αποτελεί τη μνήμη της ζωής, των σχέσεων και των δραστηριοτήτων των ανθρώπων. Μέσω της ανάγνωσης και της ανάλυσης αυτών των εγγράφων οδηγείται κανείς σε γενικότερα συμπεράσματα που αφορούν στην κοινωνία του 19ου αιώνα· εν προκειμένω, στην μικροκοινωνία της Λάρισας. Και βέβαια για να προκύψουν ασφαλή συμπεράσματα σε μία έρευνα αρχείου, καθίσταται αναγκαία η μελέτη των συλλογικών συμπεριφορών και αντιλήψεων. Η παρούσα εργασία δεν μπορεί παρά να παρουσιάσει ορισμένες μόνο πλευρές και τάσεις της εν λόγω κοινωνίας, λόγω του περιορισμένου αριθμού των τεκμηρίων. Σ' αυτό δε το σημείο έγκειται και η μεγαλύτερη δυσκολία της ολόπλευρης προσέγγισης του θέματος. Ωστόσο, μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά και να διαφωτίσει πολύ ενδιαφέρουσες πτυχές στο πεδίο των κληρονομικών σχέσεων και των πρακτικών κληροδοσίας. Πάντως, η ανάλυσή μας εστιάζει, κυρίως, σε υλικές και κοινωνικές σταθερές.

Το αρχείο που μελετήσαμε βρίσκεται ψηφιοποιημένο, εδώ και μερικά χρόνια, στο Σύστημα Διαχείρισης Αρχειακών Δεδομένων (Αρχειομνήμων). Στα πλαίσια της διάσωσης των αρχειακών τεκμηρίων όλης της χώρας τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) ψηφιοποίησαν ένα σημαντικό μέρος των Αρχείων τους και έτσι βρίσκονται σήμερα στη διάθεση του μελετητή.

Φθάνοντας στο τέλος αυτής της μελέτης θέλω να ευχαριστήσω αυτούς που με βοήθησαν —ο καθένας με τον τρόπο του— για να την ολοκληρώσω. Ευχαριστώ ιδιαίτερος τον αρχικό επιβλέποντα Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Κόμη, για τη βοήθεια που μου παρείχε όλα αυτά τα χρόνια, στην καθοδήγηση του οποίου οφείλεται, πρωτίστως, η συγγραφή αυτής της εργασίας, καθώς και τον Αναπληρωτή καθηγητή κ. Γιώργο Β. Νικολάου, ο οποίος με βοήθησε με τις παρατηρήσεις, τις συμβουλές του και τις διορθώσεις στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης· ιδίως στο τελευταίο στάδιο της. Ευχαριστώ, επίσης, την Επίκουρη καθηγήτρια κ. Άννα Μανδουλάρα και τον Επίκουρο καθηγητή κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο, οι οποίοι δέχθηκαν με χαρά να αποτελέσουν τα δύο άλλα μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής. Ακόμη θεωρώ

υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω όλους όσους μου έστειλαν αντίγραφα περιοδικών, όπως τον κ. Ελευθέριο Αλεξάκη, εκδότη του περιοδικού *Εθνολογία*, ή αντίγραφα των διπλωματικών τους εργασιών: την Πολυτίμη Ρώσση και την Παρασκευή Τσιρίκα. Τέλος, ευχαριστώ γενικά όλους εκείνους με βοήθησαν, με κάθε τρόπο, για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Ιωάννινα
Μάρτιος 2020

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία Κράτους
Β.Δ	Βασιλικό Διάταγμα
<i>ΕΚΕ</i>	<i>Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών</i>
<i>ΘΗΜ</i>	<i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο (Λάρισα)</i>
<i>ΙΕΕ</i>	<i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτική Αθηνών)</i>
φ.	φύλλο
χ. χ.	χωρίς χρονολογία έκδοσης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Το κληρονομικό δίκαιο τον 19ο αιώνα

Το κληρονομικό δίκαιο είναι τμήμα του Αστικού δικαίου, με το οποίο ρυθμίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του ανθρώπου όσο ζει. Συγκεκριμένα, ρυθμίζει τη μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων στα πρόσωπα τα οποία διαδέχονται το άτομο που πέθανε.¹

Κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μέχρι το 1453, οπότε καταλύεται το βυζαντινό κράτος, ίσχυε το βυζαντινό δίκαιο, μία εξέλιξη του ρωμαϊκού δικαίου. Μετά την άλωση της Βασιλεύουσας από τους Οθωμανούς Τούρκους το δικαϊκό καθεστώς άλλαξε, ως απόρροια των νέων συνθηκών που δημιουργήθηκαν. Από το 1453 και εξής το δίκαιο που αφορούσε τις κληροδοσίες ήταν ένα κράμα τριών δικαίων: του επισήμου οθωμανικού, του εθιμικού και του βυζαντινού δικαίου. Οι αλλαγές αυτές, βέβαια, έγιναν σταδιακά και οι λόγοι δεν ήταν μόνο πολιτικοί και οικονομικοί, αλλά κυρίως θρησκευτικοί, λόγω της συμβίωσης διάφορων θρησκειών στην οθωμανική επικράτεια.²

Το επίσημο δίκαιο του κράτους, το οθωμανικό δίκαιο, που ίσχυε σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ρύθμιζε τα δικαιώματα επί των πραγμάτων, όπως για παράδειγμα την κληρονομική διαδοχή.³ Όσον αφορά τους χριστιανικούς πληθυσμούς, το δικαϊκό αυτό κενό, το οποίο δημιουργούνταν από τη διαφορετική θρησκεία των κατακτητών, ερχόταν να το καλύψει τώρα το βυζαντινό δίκαιο ρυθμίζοντας τις διαπροσωπικές σχέσεις των χριστιανών υπηκόων, μέσω της Εκκλησίας.⁴ Η επίσημη διοικούσα Εκκλησία ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη για τη σύναψη και διάλυση γάμων, για τις υιοθεσίες, για τις επιτροπείες ανηλίκων και για οποιαδήποτε άλλη δικαϊκή πράξη που σχετιζόταν με την οικογένεια. Βασικό εγχειρίδιο που ανταποκρινόταν στις ανάγκες της κοινωνίας του 18ου και 19ου αιώνα ήταν η *Εξάβιβλος* του Κωνσταντίνου

¹ Βλ. Νικόλαος Παπαντωνίου, *Κληρονομικό δίκαιο*, Αθήνα 1989, σ. 9.

² Εύα Καλπουρτζή, *Η συγγένεια ως αντικείμενο στρατηγικής, με αναφορά το παράδειγμα της Νάξου*, διδακτορική διατριβή, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1994, σ. 51-55. Γεώργιος Νάκος, *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 59-61. Gustav Geib, *Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α΄*, μτφρ. Τρις Αυδή – Καλκάνη, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 2008, σ. 91-92.

³ G. Geib, *ό. π.*, σ. 33.

⁴ Νικόλαος Γ. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον δίκαιον επί τουρκοκρατία (Διατριβή επί υφηγεσία)*, Αθήνα 1882, σ. 57.

Αρμενόπουλου. Από την πλευρά της η οθωμανική εξουσία αναγνώρισε στην Εκκλησία το δικαίωμα της Εκκλησίας να συνεχίσει να διατηρεί εκκλησιαστικά δικαστήρια και να απονέμει δικαιοσύνη, με βάση το ισχύον από τη βυζαντινή περίοδο εκκλησιαστικό δίκαιο.⁵ Το τρίτο είδος δικαίου, το οποίο στη συνείδηση του χριστιανικού πληθυσμού είχε μεγάλη βαρύτητα ήταν το λαϊκό-εθιμικό δίκαιο,⁶ καθώς ρύθμιζε –και αυτό με τη σειρά του– τις προσωπικές διαφορές των ανθρώπων, όπως τους γάμους και τα διαζύγια.⁷

Όσον αφορά το κληρονομικό δίκαιο, κυριότερο ρόλο έπαιζε το οθωμανικό, αλλά και το εθιμικό δίκαιο.⁸ Μία διαθήκη μπορούσε να γίνει με δύο τρόπους: προφορικά και γραπτά. Όποιον τρόπο και αν επέλεγε ο διαθέτης, δήλωνε την τελευταία επιθυμία του και αυτή θεωρούνταν από τους οικείους του και από το δίκαιο ιερή και απαραβίαστη. Σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο, εάν κάποιος παιδί είχε αποκληρωθεί ή είχε πάρει μικρότερο μερίδιο από αυτό που του αναλογούσε, είχε το δικαίωμα να προσβάλει τη διαθήκη και να την ακυρώσει. Παρόλα αυτά, οι χριστιανοί δεν έκαναν χρήση αυτού του νόμου.⁹

Από τα παραπάνω γίνεται εύκολα κατανοητό πως τα τρία είδη δικαίου είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, καθώς το βυζαντινό και το λαϊκό-εθιμικό δίκαιο ίσχυαν πριν από την Άλωση και συνεχίζουν να έχουν επιρροή πάνω στους χριστιανούς. Τέλος, με το οθωμανικό δίκαιο ρυθμίζεται το εμπράγματο δίκαιο. Το καθεστώς αυτό της συνύπαρξης τριών δικαίων ίσχυσε μέχρι και την ένταξη κάθε περιοχής στο ελληνικό κράτος. Στη Θεσσαλία, συγκεκριμένα, ίσχυσε μέχρι το 1881. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα ρυθμίστηκε το δίκαιο σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα.

Στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές του ελλαδικού χώρου οι διαθήκες δεν συντάσσονταν πάντα από συμβολαιογράφους. Ο θεσμός του συμβολαιογράφου

⁵ Βλ. Δημήτρης Αποστολόπουλος – Κωνσταντίνος Πιτσάκης, «Εκκλησία και δίκαιο», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 8^{ος}, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. «Δομή», Αθήνα χ. χ., σ. 170-215· επίσης, Δημήτριος Παπασταματίου και Φωκίων Κοτσαγεώργης, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Πολιτικής Κυριαρχίας*, Πανεπιστημιακά ηλεκτρονικά συγγράμματα, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 101-102.

⁶ G. Geib, *ό. π.*, σ. 34.

⁷ Γιώργος Ντρογκούλης, «Η κληρονομική διαδοχή στη Λάρισα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», στο *Σελίδες από την ιστορία της Λάρισας, Πρακτικά Συνεδρίου*, Λάρισα 1993, σ. 107- 108.

⁸ Λιόλιος Γρηγόριος, *Εκκλησία και δίκαιο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα κατά τον Gustav Geib*, Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Θεολογική σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 80.

⁹ Georg Maurer, *Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από τη έναρξη του Αγώνα της ανεξαρτησίας ως την 31 Ιουλίου 1834*, μτφρ. Όλγα Ρουμπάκη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 106.

υπήρξε η συνέχεια του εκκλησιαστικού δικαίου. Οι επίσκοποι είχαν, πάντοτε, κοντά τους συμβολαιογράφους για να συντάσσουν αυτά τα έγγραφα. Αρμοδιότητα του συμβολαιογράφου ήταν η σύνταξη και η φύλαξη ποικίλων εγγράφων, αλλά και η φύλαξη των παρακαταθηκών και των διαθηκών.¹⁰

Το νομικό πλαίσιο της λειτουργίας των συμβολαιογράφων καθορίστηκε από δύο κυρίως πράξεις: Πρώτον, με ψήφισμα της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1830, το οποίο εντάσσεται στη νομοθετική προσπάθεια του Ιωάννη Καποδίστρια για την οργάνωση του κράτους. Στο ψήφισμα αυτό αντικαταστάθηκε ο θεσμός των *νοταρίων*, ο οποίος ίσχυε πριν και κατά την Επανάσταση, με τον θεσμό των *μνημόνων*. Οι *μνήμονες* ήταν δημόσιοι υπάλληλοι διορισμένοι για να συντάσσουν διαθήκες και συμβόλαια, για να βεβαιώνουν την χρονολογία των συμβολαίων, όπως επίσης και να τα φυλάσσουν με ασφάλεια και όταν ήταν αναγκαίο να δίνουν αντίγραφά τους. Για να θεωρηθεί έγκυρη μία διαθήκη, σύμφωνα με το παραπάνω ψήφισμα του Ιω. Καποδίστρια, έπρεπε να είχε κάποια από τις εξής μορφές : α) συμβολαιογραφική, β) μυστική, γ) ιδιόχειρη, και δ) προφορική.¹¹ Στην περίπτωση που η διαθήκη συντασσόταν από συμβολαιογράφο, για να θεωρείται έγκυρη έπρεπε, εκτός από τον συμβολαιογράφο, να παρίστανται τουλάχιστον τρεις μάρτυρες ή ακόμη ένας συμβολαιογράφος και ένας μάρτυρας.¹² Δεύτερον, από τις 21 Ιανουαρίου/ 2 Φεβρουαρίου 1834 και εξής, με τη δημοσίευση του διατάγματος «Οργανισμός των δικαστηρίων και, συμβολαιογράφων», από τον G. Maurer, τέθηκε σε ισχύ ο νόμος περί Ειρηνοδικείων, Πρωτοδικείων, Εφετείων και Ακυρωτικού δικαστηρίου, που ονομάστηκε Άρειος Πάγος. Ταυτόχρονα, οι *μνήμονες* αντικαταστάθηκαν από τους συμβολαιογράφους.¹³ Αποτέλεσμα των παραπάνω ρυθμίσεων ήταν οι ελληνικές κοινότητες –κατά κύριο λόγο οι νησιωτικές– να προσλαμβάνουν συμβολαιογράφους προκειμένου να συντάξουν τα έγγραφά τους.¹⁴

2. Γενικά για τις διαθήκες

Η παρούσα εργασία αντλεί το υλικό της από διαθήκες ενός από τους πιο γνωστούς συμβολαιογράφους της Λάρισας, που δραστηριοποιήθηκαν στην πόλη στα τέλη του 19ου αιώνα, τον Αγαθάγγελου Ιωαννίδη. Μέσω των τεκμηρίων αυτών σώζονται

¹⁰ Ν. Μοσχοβάκης, *ό. π.*, σ. 59.

¹¹ G. Maurer, *ό. π.*, σ. 710· *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Ε', αρ. 27, 2 Απριλίου 1830, σ. 105-107.

¹² Προκόπης Μανωλάκος, *Λάκωνες ευεργέτες και δωρητές και η προσφορά τους στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2014, σ. 63.

¹³ Χρ. Λούκος, *Οι συμβολαιογράφοι*, *ό. π.*, σ. 253-264.

¹⁴ G. Maurer, *ό. π.*, σ. 81.

πληροφορίες για τον τρόπο ζωής και το σύστημα των αξιών των ανθρώπων, τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, τόσο στη Λάρισα όσο και στις γύρω περιοχές.¹⁵

Ανάμεσα στις θεμελιώδεις ελευθερίες, που συνδέονται άμεσα και άρρηκτα με την προσωπικότητα ενός ατόμου, κυρίαρχη θέση κατέχει εκείνη της ελεύθερης διάθεσης των περιουσιακών του στοιχείων. Ειδικότερα, η διάθεση με διαθήκη, στην οποία αποτυπώνεται η τελευταία βούληση του κληρονομούμενου, καθίσταται ιδιαίτερα σεβαστή από τους ανθρώπους και από τον νόμο. Κύριος σκοπός της σύνταξης των διαθηκών είναι η αρμονική διευθέτηση των περιουσιακών στοιχείων των διαθετών και η αποφυγή διενέξεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Ο χρόνος διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων, το μέγεθός τους και το είδος τους, όπως και το φύλο των προσώπων που αποδέχονται τα κληρονομούμενα αγαθά καθορίζονται όχι μόνο από το νομικό πλαίσιο των διαθηκών, αλλά κυρίως από τις κοινωνικές νόρμες οι οποίες υποδεικνύουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθούν οι διαθέτες.¹⁶

Εκτός από τους κανόνες που διέπουν την κοινωνία, ως προς τη μεταβίβαση των υλικών αγαθών, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι προσωπικές επιθυμίες των διαθετών. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι οι κανόνες μεταβίβασης των υλικών αγαθών να δημιουργούν ένα σύστημα το οποίο βοηθά και προστατεύει τη συγκρότηση της οικογένειας, την εξέλιξη, την αναπαραγωγή της και, ουσιαστικά, στηρίζουν τον κύκλο της ζωής. Οι διαθήκες με κάποιον τρόπο ορίζουν την τύχη των εμψύχων μέσω των άψυχων αντικειμένων.¹⁷

Η μεταβίβαση των περιουσιών γίνεται, στις περισσότερες περιπτώσεις, όταν ο πατέρας-αρχηγός της οικογένειας, που είναι και ο διαχειριστής των οικονομικών υποθέσεων της, συντάσσει τη διαθήκη του. Αυτό συμβαίνει διότι ο πατέρας, ως αρχηγός της οικογένειας, κατά τη διάρκεια της ζωής του διαχειρίζεται τα εισοδήματα από την περιουσία που βρίσκονται στην κατοχή του. Στην περίπτωση των αγροτικών οικογενειών τα εισοδήματα αυτά προέρχονται από την εργασία όλων των μελών της οικογένειας. Το ζήτημα που ανακύπτει είναι πως δεν γίνεται γνωστό από τα τεκμήρια

¹⁵ Εύα Καλπουρτζή, «Στα μονοπάτια των πηγών: προτάσεις για την ανάγνωση του Νοταριακού υλικού των Κυκλάδων», *Εθνομολογία* 4 (1996), σ. 5-12.

¹⁶ Αγλαΐα Γκικοπούλη, *Νόμιμη μοίρα: Προσβολή και Προστασία*, Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ/ Νομική Σχολή, Θεσσαλονίκη 2011-2012, σ. 4.

¹⁷ Εύα Καλπουρτζή, *Η συγγένεια, ό. π.*, σ. 70.

σε ποια στιγμή του κύκλου της ζωής των μελών μιας οικογένειας αποφασίζεται η σύνταξη της διαθήκης.¹⁸

Στο σημείο αυτό, κρίνεται αναγκαία η αναφορά στη μεταβίβαση κυρίως χρημάτων προς την Εκκλησία. Οι διαθέτες επιλέγουν να διαθέσουν στην Εκκλησία μέρος των χρημάτων τους, για διάφορους λόγους· κυρίως για να γίνουν μνημόσυνα αλλά και για φιλανθρωπικούς σκοπούς, όπως για παράδειγμα για την προίκιση άπορων κοριτσιών.

2.1. Τα είδη των διαθηκών

Διαθήκη είναι η έγγραφη διατύπωση της επιθυμίας κάποιου για τον τρόπο διάθεσης των περιουσιακών του στοιχείων, μετά τον θάνατό του.¹⁹ Δημοσίευση μιας διαθήκης είναι η γνωστοποίηση του περιεχομένου της από το αρμόδιο δικαστήριο. Υπόχρεος για να εμφανίσει τη διαθήκη (δημόσια ή μυστική) στο δικαστήριο είναι ο συμβολαιογράφος, ενώ στην περίπτωση που υπάρχει ιδιόγραφη διαθήκη αυτή προσκομίζεται από το άτομο που την έχει στα χέρια του. Η διαθήκη διαβάζεται από τον δικαστή και οι μάρτυρες πρέπει να αναγνωρίσουν τον γραφικό χαρακτήρα του διαθέτη.

Στις δημόσιες διαθήκες του Λαρισαίου συμβολαιογράφου Αγαθάγγελου Ιωαννίδη εμφανίζονται διάφορες υποκατηγορίες, ως προς τον τρόπο διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων. Κυρίαρχη υποκατηγορία, όπως είναι αναμενόμενο, αποτελεί η διάθεση περιουσιακών στοιχείων σε νόμιμα τέκνα. Στην περίπτωση αυτή ο διαθέτης φροντίζει να εξασφαλίσει οικονομικά τα άρρενα μέλη της οικογένειας και τις ανύπαντρες θυγατέρες του, μέσω της εντολής που δίνεται στον γιο ή στους γιους του, οι οποίοι αναλαμβάνουν την πατρική περιουσία *«νά φροντίση περί τῆς καλῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀδελφῆς του»*.²⁰ Ακολουθούν οι άγαμοι διαθέτες, οι οποίοι κληροδοτούν περιουσιακά στοιχεία σε κοντινούς συγγενείς (συνήθως σε ανίψια τους), καθώς και στους ανθρώπους που βρίσκονται κοντά και έχουν αναλάβει να φροντίζουν τον εκάστοτε διαθέτη, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά σε συγγένεια ή σε εξαρτημένη σχέση –πιθανόν επρόκειτο για υπηρετικό προσωπικό– *«διά τας πρός ἐμέ περιποιήσεις*

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 71.

¹⁹ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό*, Αθήνα 2008, σ. 254.

²⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

της».²¹ Στις περιπτώσεις όπου η μητέρα του διαθέτη βρίσκεται στη ζωή τη στιγμή της σύνταξης της διαθήκης γίνεται ειδική μνεία για την ενάρετη ζωή της και σε αυτή την περίπτωση ο διαθέτης της κληροδοτεί περιουσιακά στοιχεία, προκειμένου να ζει άνετα («θέλω ἵνα καταστῆ αὕτη μετὰ τόν θάνατόν μου τελεία κυρία καί κάτοχος ἀπάσης τῆς περιουσίας μου ὅποιασδήποτε ὄσησδήποτε καί ὅπουδήποτε εὐρεθῆ μετὰ τήν ἀποβίωσίν μου ἀνήκουσα εἰς ἐμέ»)²² μιας και συνήθως η περιουσία του πατέρα κληροδοτούνταν στον γιο με την εντολή, συνήθως, την φροντίδα της μητέρας. Δεν έλειπαν βέβαια και οι περιπτώσεις των διαθετών που αποκλήρωναν τη μητέρα τους «διά τήν μεγάλην καί ἀνήκουστον ἀχαριστίαν καί μητρικήν ἀστοργίαν τήν ὅποιαν ἐπέδειξε πρὸς ἐμέ».²³

Δυστυχώς τα στοιχεία που υπάρχουν στο παρόν αρχείο για τις μυστικές διαθήκες είναι περιορισμένα και είναι αδύνατο να παρουσιαστούν λεπτομέρειες για το είδος αυτό των διαθηκών, αλλά κυρίως για τις κληροδοτικές συμπεριφορές των διαθετών που επιλέγουν να συντάξουν μυστική διαθήκη.

Σε αρκετές περιπτώσεις ο συμβολαιογράφος εντάσσει στη διαθήκη και το έγγραφο το οποίο πιστοποιεί τον θάνατο του διαθέτη και την ημέρα κατά την οποία ανοίγεται η διαθήκη στο Πρωτοδικείο.²⁴ Υπάρχει, επίσης, στο αρχείο αυτού του συμβολαιογράφου μία μυστική διαθήκη, η οποία βρέθηκε μαζί με το έγγραφο που συντάχθηκε από τον συμβολαιογράφο την ημέρα που κατατέθηκε από τον διαθέτη.²⁵

2.2. Η δομή και το περιεχόμενο των διαθηκών

Μία πρώτη ανάγνωση των διαθηκών αποδεικνύει πως το κείμενό τους διαμορφώνεται από τον λόγο του συμβολαιογράφου και την αφήγηση του διαθέτη. Σκοπός του μελετητή είναι να διακρίνει τις φράσεις που είναι απαραίτητες για τη νομιμοποίηση του εγγράφου από αυτές του ίδιου του διαθέτη, καθώς στα κείμενα των διαθηκών σπανίζουν οι σκέψεις και τα συναισθήματα των διαθετών.²⁶

Ο συμβολαιογράφος, προκειμένου να διασφαλίσει τη νομιμότητα του συντασσόμενου εγγράφου, ακολουθεί κάποιες στερεότυπες εκφράσεις. Ουσιαστικά ο

²¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1805-1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

²² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 16 [1885 - 1886], διαθήκη υπ' αριθμ. 4837 (14.11.1885).

²³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, φ. 27/2-4-1830, Νόμος 11ης Μαρτίου 1830 άρθρο 32, σ. 105-107· Χρήστος Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19ο αιώνα*, Ηράκλειο 2000, σ. 39-40.

²⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²⁶ Εύα Καλπουρτζή, *Στα μονοπάτια, ό. π.*, σ. 14-15.

λόγος του είναι τυποποιημένος και η τυποποίηση αυτή αφορά το λεξιλόγιο και τους εκφραστικούς τρόπους, τα θέματα και την οργάνωσή τους. Σε κάθε περίπτωση, η αρχή και το τέλος του κειμένου είναι πάντοτε η ίδια. Συγκεκριμένα, όπως σε όλα τα συμβολαιογραφικά τεκμήρια έτσι και στις διαθήκες, στο πρώτο μέρος καταγράφεται ο αριθμός της συμβολαιογραφικής πράξης και η ημερομηνία σύνταξής της· επίσης παρατίθεται το όνομα και ο τόπος κατοικίας του διαθέτη και των μαρτύρων και η ενορία στην οποία ανήκουν. Ακολούθως, ο συμβολαιογράφος αναφέρει τον τόπο σύνταξης της διαθήκης και συγκεκριμένα το εάν συντάσσεται στο συμβολαιογραφικό του γραφείο ή στην οικία του διαθέτη. Δεν παραλείπει να αναφέρει το όνομα, το επώνυμο και το επάγγελμα των μαρτύρων, καθώς, σύμφωνα με το κληρονομικό Δίκαιο, ήταν απαραίτητη η παρουσία τριών ή τεσσάρων μαρτύρων για την επικύρωση της διαθήκης. Στο κεντρικό τμήμα της ο συμβολαιογράφος αναφέρει την τελευταία βούληση του διαθέτη, με τον αυθόρμητο λόγο κάθε ατόμου, κάτι που αποδεικνύεται από την συμπλήρωση πληροφοριών στο αριστερό και στο δεξιό περιθώριο της διαθήκης. Ένα είδος τυποποίησης, σ' αυτό το σημείο είναι και η ερώτηση του συμβολαιογράφου για την καταγραφή της συγγνώμης από την πλευρά του διαθέτη. Στο τρίτο και τελευταίο τμήμα αναφέρεται, ρητά, η ολοκλήρωση της διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων από τον διαθέτη. Με τον τρόπο αυτό ο συμβολαιογράφος αποφεύγει κάθε πιθανότητα ακύρωσης της διαθήκης. Ταυτόχρονα, γίνεται αναφορά στους μάρτυρες οι οποίοι –όπως και ο συμβολαιογράφος– υπογράφουν κάθε σελίδα της διαθήκης.²⁷ Ας σημειωθεί ότι ανάμεσα στους συμβολαιογράφους κυκλοφορούσαν υποδείγματα δημόσιων διαθηκών, προκειμένου να αποφεύγονται παρερμηνείες των λόγων του διαθέτη.²⁸

Η διατύπωση των λόγων του διαθέτη είναι ανάγκη να γίνεται με μεγάλη προσοχή και συνέπεια από τον εκάστοτε συμβολαιογράφο, σύμφωνα με το άρθρο 13 του ψηφίσματος του 1830. Αυτό το επιτυγχάνουν οι συμβολαιογράφοι με τη χρήση στερεότυπων εκφράσεων, όπως για παράδειγμα, «*ὁμίλησεν αὐτολεξεί και κατ' ἔννοιαν*

²⁷ Ελένη Καραντζόλα, Κατερίνα Τικτοπούλου και Κατερίνα Φραντζή, «Τα νοταριακά έγγραφα ως πηγές για την πρώιμη νεοελληνική γλώσσα» στο *Neograeca Medi Aevi, Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου*, Ηράκλειο 2012, σ. 473-501· Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 41-42.

²⁸ Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 64· Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 28-29, 39· Πολυτίμη Ρώσση, «Θρησκευτικές και κοινωνικές πτυχές διαθηκών στην Κόμη της Τήνου τον 19ο αιώνα», *Analecta Catholica*, τόμ. Ε' / τχ. 2 (Θεσσαλονίκη 2016), σ. 176-177.

ἀκριβώς τὰ ἐξῆς».²⁹ Σκόπιμα φαίνεται, όπως αναφέρεται στο προοίμιο των διαθηκών, προκαλεί συζήτηση, προκειμένου να πιστοποιηθεί τόσο από τον ίδιο όσο και από τους μάρτυρες η νοητική υγεία του διαθέτη με τη φράση των διαθηκών «ἔχει σώας τὰς φρένας»,³⁰ η οποία δεν παραλείπεται ποτέ από τον συμβολαιογράφο.³¹

Από την προσεκτική μελέτη των διαθηκών του Αγ. Ιωαννίδη και από την ανάγνωση διαθηκών άλλων σύγχρονων συμβολαιογράφων της Λάρισας, προκύπτει πως είναι αδύνατη η κατά λέξη καταγραφή των λόγων του διαθέτη, όχι μόνον επειδή ο προφορικός λόγος διαφέρει από τον γραπτό, αλλά και επειδή ο συμβολαιογράφος πρέπει ταυτόχρονα να διατηρήσει τα λόγια του διαθέτη, χρησιμοποιώντας τη νομική γλώσσα, η οποία θα εξασφαλίσει την ακρίβεια στη διατύπωση και ελαχιστοποίηση της πιθανότητας ακύρωσης της διαθήκης.³²

2.3. Αρχείο συμβολαιογράφων της Λάρισας του 19ου αιώνα

Οι πληροφορίες που υπάρχουν για τους συμβολαιογράφους της Λάρισας του 19ου αιώνα είναι ελάχιστες. Είναι γνωστό, βέβαια, πως οι πρώτοι δικηγόροι που έφθασαν στην Λάρισα ήταν κάτοικοι άλλων περιοχών του ελληνικού κράτους.³³ Σύμφωνα με τον Συμβολαιογραφικό Σύλλογο της πόλης, δεν υπάρχουν μητρώα για την περίοδο του 19ου αιώνα, από τα οποία θα ήταν εύκολο να αντληθούν στοιχεία για τον αριθμό των συμβολαιογράφων, με αποτέλεσμα το συμβολαιογραφικό αρχείο των ίδιων και οι διορισμοί τους από την κυβέρνηση να είναι και οι μοναδικές πηγές πληροφοριών.

Σύμφωνα με το Β.Δ της 22^{ας} Οκτωβρίου 1881,³⁴ για την περιφέρεια του Ειρηνοδικείου Λάρισας ορίστηκαν πέντε συμβολαιογράφοι οι οποίοι θα ασκούσαν τα καθήκοντά τους στη Λάρισα, αριθμός που επιβεβαιώνεται και από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, όπου φυλάσσεται το συμβολαιογραφικό αρχείο της Λάρισας που αφορά τον 19ο αιώνα. Σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν στα ΓΑΚ, τα έτη 1881³⁵ και 1882 εργάζονται στη Λάρισα πέντε συμβολαιογράφοι: ο Αγαθάγγελος Ιωαννίδης, ο

²⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 3 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883)· Βασίλης Σπανός, «Μια υπόθεση κληρονομιάς στον Τύρναβο του 1784», *ΘΗΜ* 24 (Λάρισα 1993), σ. 93-95.

³⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

³¹ Κώστας Κόμης, *Ιστορία και Ιστορικά τεκμήρια: Παραδείγματα από τον ελλαδικό χώρο στους νεότερους χρόνους (16ος -20ός αιώνας)*, Αθήνα 2017, σ. 55.

³² Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 28-31.

³³ Αριστείδης Παπαχατζόπουλος, *Συμβολή στην ιστοριογραφία του δικηγορικού συλλόγου Λάρισας*, Λάρισα 2016, σ. 77-78· Γεώργιος Ζιαζιάς, *Η Λάρισα από την απελευθέρωση μέχρι το 1950*, Λάρισα 2004, σ. 17.

³⁴ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 4/Α/27-1-1882), σ. 15-18.

³⁵ Έτος ενσωμάτωσης της Λάρισας στο Ελληνικό κράτος.

Απόστολος Μαλαχατόπουλος, ο Ανδρέας Ροδόπουλος,³⁶ ο Αναστάσιος Φίλιος και ο Νικόλαος Λάσκαρις. Από τους πέντε αυτούς συμβολαιογράφους, το αρχείο των τριών τελευταίων έχει ψηφιοποιηθεί έως το 1900.

Ένας από τους πρώτους συμβολαιογράφους της πόλης ήταν ο Απόστολος Μαλαχατόπουλος και με την έρευνά μου στα αρχεία διαπίστωσα ότι έχει διασωθεί ένα κουτί εγγράφων, τα οποία είναι αποσπασματικά. Το αρχείο του Μαλαχατόπουλου το παρέλαβαν, διαδοχικά, ο Παναγιώτης Σκαμβούγερας,³⁷ από το 1882 ως το 1894, ο Νικόλαος Μπαλάφας, από το 1895 ως το 1897, και ο Επαμεινώνδας Φαρμακίδης, από το 1898 ως και το 1927.

Το συμβολαιογραφικό αρχείο, του επόμενου, κατά σειρά, συμβολαιογράφου, του Αναστασίου Φίλιου³⁸ ξεκινά από το έτος 1881 και συνεχίζει ως το 1901. Εν συνεχεία, το αρχείο του το λαμβάνει ο Σωτήριος Κομματάκης, ως το έτος 1909.

Οι πρώτες συμβολαιογραφικές πράξεις του επόμενου συμβολαιογράφου, του Ανδρέα Ροδόπουλου, ξεκινούν από το έτος 1882 και φθάνουν έως το 1904. Το αρχείο του Ανδρέα Ροδόπουλου το παραλαμβάνει και το συνεχίζει από το 1904 έως το 1934 ο Ευστράτιος Γεωργιάδης.

Ο συμβολαιογράφος Νικόλαος Λάσκαρης δραστηριοποιήθηκε στην πόλη από το 1881 έως το 1885, γι' αυτό και το αρχείο του είναι εξαιρετικά μικρό· αριθμεί μόνο 4.152 πράξεις.

Ο τελευταίος γνωστός συμβολαιογράφος Λάρισας της εποχής αυτής, στο αρχείο του οποίου αναφέρεται η παρούσα μελέτη, ήταν ο Αγαθάγγελος Ιωαννίδης. Το αρχείο του φυλασσόταν από την συμβολαιογράφο Νικολέτα Παυλίδου – Μιστάρα, έως το 1994, έτος κατά το οποίο μεταφέρθηκε στα ΓΑΚ, Αρχεία του Νομού Λάρισας, όπου και φυλάσσεται έως σήμερα.

2.4. Ο συμβολαιογράφος Αγαθάγγελος Ιωαννίδης

Οι υπάρχουσες πληροφορίες για τον συμβολαιογράφο Αγαθάγγελο Ιωαννίδη να είναι ελάχιστες, είναι όμως γνωστό πως γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη γύρω στα

³⁶ Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο συμβολαιογράφος Ανδρέας Ροδόπουλος», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 9 Δεκεμβρίου 2015.

³⁷ Τον συναντούμε και ως μάρτυρα στη διαθήκη του Χρήστου Γεωργιάδη.

³⁸ Αθανασία Ντάλλα, «Οι περιλήψεις των εγγράφων του αρχείου του συμβολαιογράφου Λάρισας Αναστασίου Φίλιου 11.11.1881-02.01.1887», *ΘΗΜ* 75 (2019), σ. 377-397· Αλέξανδρος Γρηγορίου, «Βασίλειος Φίλιος και υιοί: Επιστήμονες, δημοτικοί σύμβουλοι και βουλευτές της Λάρισας (Γ' Μέρος)», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 2 Ιουλίου 2018.

1850 και σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, απ' όπου έλαβε, αρχικά, το πτυχίο του δικηγόρου και ένα έτος αργότερα αυτό του συμβολαιογράφου. Σύμφωνα με Β.Δ της 25^{ης} Νοεμβρίου 1881, ο Αγαθάγγελος Ιωαννίδης, κατόπιν αιτήσεώς του, μετατίθεται από την Αθήνα στη Λάρισα και καταλαμβάνει, μ' αυτόν τον τρόπο, την πέμπτη και τελευταία κενή θέση συμβολαιογράφου στην πόλη.³⁹

Ο εν λόγω συμβολαιογράφος με στερεότυπη έκφραση αναφέρει, πάντοτε, στο προοίμιο των διαθηκών τον τόπο που συντάχθηκε η διαθήκη. Συνήθως ήταν το συμβολαιογραφικό του γραφείο, το οποίο αρχικά βρισκόταν στη «μεγάλη οδό του Σεραγίου» και ανήκε στον Οθωμανό κτηματία Χαμίτ Χατζή Χουσεϊν πασά. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα, από την 1^η Νοεμβρίου 1890 μέχρι την 10^η Μαρτίου 1891, το συμβολαιογραφείο μεταστεγάστηκε σε κατάστημα που βρισκόταν στην συνοικία Καζγανή Ατίκ, ιδιοκτήτης του οποίου ήταν ο κτηματίας Νικόλαος Ριζόπουλος. Από τις 11 Μαρτίου 1891 ο Ιωαννίδης στέγασε το συμβολαιογραφείο του σε κατάστημα ιδιοκτησίας του παντοπώλη Αναστάσιου Αποστολίδη, το οποίο βρισκόταν στην προαναφερθείσα συνοικία (Καζγανή Ατίκ), «παραπλεύρως της πλατείας Σεραγίου». Στη διεύθυνση αυτή βρίσκεται στα τεκμήρια μέχρι τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 1900.⁴⁰

Το συμβολαιογραφικό αρχείο του Ιωαννίδη είναι ένα από τα πρώτα, μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, και συγκεκριμένα αρχίζει από το 1882 και φθάνει έως το 1927. Πιθανότατα, την ίδια χρονιά απεβίωσε. Τα έγγραφα του αρχείου του βρίσκονται ταξινομημένα σε 161 κουτιά. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις ανέρχονται στις 51.429.⁴¹ Σημαντικό μέρος του αρχείου βρίσκεται ψηφιοποιημένο και καταχωρισμένο σε 71 φακέλους.

Στο αρχείο σώζονται μόνο τρία ευρετήρια και αφορούν τα έτη 1899-1928. Πιθανόν ο συμβολαιογράφος διατηρούσε ευρετήρια πράξεων, για την περίοδο από το έτος 1882 μέχρι και το έτος 1898, ωστόσο αυτά δεν σώζονται. Το πρώτο διασωθέν ευρετήριο, αφορά τα έτη 1899-1905, το οποίο στο εξώφυλλο έχει την εγγραφή «π-ω» και υπάρχουν έξι δημόσιες διαθήκες. Το δεύτερο αποτελείται από κάποιες σελίδες και φέρει την χρονολογία 1920. Το τρίτο και τελευταίο ευρετήριο, από το οποίο έχουν χαθεί οι 84 πρώτες σελίδες, συνδέεται με τα έτη 1921-1929.

³⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 13/Α/12-3-1882).

⁴⁰ Αλ. Γρηγορίου, «Αγαθάγγελος Α. Ιωαννίδης (1856-1927)», εφ. *Ελευθερία*, Κυριακή 19 Νοεμβρίου 2017, σ. 4.

⁴¹ Σταύρος Γουλούλης, *Τα αφιερωτήρια των Τουρχανιδών*, Λάρισα 2003, σ. 11.

Το αρχειακό υλικό έχει τη μορφή λυτών εγγράφων, που συνεπώς δεν φέρουν στάχωση.⁴² Η κατάστασή του είναι αρκετά καλή, με εμφανείς όμως ζημιές, σε συγκεκριμένα φύλλα, κυρίως από την υγρασία με την αλλοίωση των μελανιών και τις φθορές από έντομα. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις είναι γραμμένες σε χαρτί διαστάσεων 31 εκ. μήκος x 26 εκ. πλάτος. Κάθε πράξη καταχωρίζεται σε κόλλα αναφοράς, με προσθήκη άλλων φύλλων, στην περίπτωση που τα δύο φύλλα δεν επαρκούν, και η αρίθμηση των φύλλων ξεκινά από το ένα με αύξουσα σειρά. Η γραφή του είναι καλλιγραφική, κάποιες φορές αραιή και ευδιάκριτη και άλλες πυκνογραμμένη και ασαφής. Το μελάνι είναι ανοιχτό μπλε, στην πλειοψηφία των πράξεων, ενώ στα περιθώρια υπάρχουν ιδιόχειρες σημειώσεις ή διορθώσεις του συμβολαιογράφου ή του γραφέα.⁴³

Στο πάνω αριστερά μέρος της σελίδας υπάρχει ένα ανάγλυφο χαρτόσημο, όπως επίσης και μία μικρή, στρογγυλή, ανάγλυφη σφραγίδα στην οποία αναγράφεται η φράση: «Βασιλείον της Ελλάδος 1881». Στο τέλος κάθε σελίδας υπάρχει το όνομα του συμβολαιογράφου Ιωαννίδη ολογράφως, η αυτόγραφη υπογραφή του καθώς και οι υπογραφές του διαθέτη και των μαρτύρων.⁴⁴

3. Η δομή της εργασίας

Η δομή της μελέτης διαμορφώθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνει κατανοητή η μεταβατική για την περιοχή της Λάρισας περίοδος των δύο τελευταίων δεκαετιών μετά την απελευθέρωσή της, αξιοποιώντας το περιεχόμενο των διαθηκών. Μετά την Εισαγωγή, η μελέτη οργανώνεται σε τρία κεφάλαια. Στο εισαγωγικό τμήμα, μελετώνται θέματα που αφορούν το κληρονομικό Δίκαιο τον 19ο αιώνα· ως συνέχεια του κληρονομικού Δικαίου διερευνώνται τα διάφορα είδη διαθηκών, η δομή και το περιεχόμενό τους. Ιδιαίτερη, βέβαια, αναφορά γίνεται στα συμβολαιογραφεία της Λάρισας και, ιδίως, σ' αυτό του Αγαθάγγελου Ιωαννίδη.

Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης επιχειρούμε μια ανασκόπηση της ιστορίας της Λάρισας κατά την οθωμανική περίοδο, με ιδιαίτερη αναφορά στον τρόπο με τον

⁴² Στάχωση = βιβλιοδεσία, Γ. Μπαμπινιώτης, *ό. π.*, σ. 955.

⁴³ Τσούρη Γεωργία, *Το Αρχείο του συμβολαιογράφου Λαρίσης Αγαθαγγέλου Α. Ιωαννίδη*, Πτυχιακή εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Αρχαιολογίας Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Κέρκυρα 2001, σ. iii-x· Τσούρη Γεωργία, «Οι πράξεις του συμβολαιογράφου της Λάρισας Αγαθαγγέλου Α. Ιωαννίδη του έτους 1882», *ΘΗΜ* 73 (2018), σ. 411-438.

⁴⁴ *ΘΗΜ* 73 (2018), σ. 411-438.

οποίο οργανωνόταν η πόλη, δηλαδή συνοικίες της, τόσο τις αμιγώς οθωμανικές όσο και τις χριστιανικές. Στη συνέχεια αναφέρομαι στην απελευθέρωση της Λάρισας την 31^η Αυγούστου 1881, καθώς και στη σπουδαία σημασία που είχε η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος. Από αυτή την ενσωμάτωση ανέκυψαν διάφορα ζητήματα, με σημαντικότερο το αγροτικό, στο οποίο αναφέρομαι, εν συντομία, στο τελευταίο τμήμα του πρώτου κεφαλαίου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, που είναι και το κύριο τμήμα της παρούσας μελέτης, διερευνώνται όσα προκύπτουν από τα τεκμήρια των διαθηκών τού συμβολαιογράφου Αγ. Ιωαννίδη. Σ' αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται, ουσιαστικά, η οικονομική και κοινωνική ζωή των κατοίκων της Λάρισας και των γύρω περιοχών τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. Με τη σειρά που καταγράφονται στα κεφάλαια, διερευνώνται οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι αναζητούν συμβολαιογράφο, προκειμένου να συντάξουν τη διαθήκη τους και κατά πόσο η σωματική υγεία καθόριζε την απόφαση για τη σύνταξη της. Στη συνέχεια μελετάται η οικογένεια, η δομή της οποίας καθόριζε, σε μεγάλο βαθμό, τον τρόπο διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων. Λόγω αυτής της συνθήκης γίνεται εκτενής αναφορά στα οικονομικά στοιχεία των διαθηκών και στις κληροδοτικές συνήθειες, μέρος των οποίων αποτελεί και η προικοδοσία.

Οι διαθέτες, σε αρκετές περιπτώσεις, αναφέρονται και στα περιουσιακά στοιχεία που δόθηκαν, ως προίκα, στις κοπέλες της οικογένειας. Όσα αφορούν το κληρονομικό Δίκαιο των γυναικών καταγράφηκαν στη συνέχεια του κεφαλαίου. Ακολούθως παρουσιάζονται τα επαγγέλματα των διαθετών και ο τρόπος με τον οποίο καθόριζαν την κληροδοσία. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο κληρονομικό Δίκαιο που αφορούσε τις γυναίκες και στη μια μυστική / ιδιόγραφη διαθήκη, η οποία διατηρεί, σε μεγάλο βαθμό, το πρότυπο των υπόλοιπων διαθηκών.

Θεώρησα σκόπιμο να αναφερθώ στην κοινωνική ταυτότητα των διαθετών, όπως αυτή σκιαγραφείται μέσα από το επάγγελμα, μιας και είναι αυτό που καθορίζει τις κληροδοτικές συμπεριφορές και την επαφή των ανθρώπων με την υπόλοιπη κοινωνία. Στο τελευταίο μέρος αυτού του κεφαλαίου θεώρησα αναγκαίο να αναφερθώ στα επαγγέλματα των μαρτύρων των διαθηκών, καθώς οι μάρτυρες προέρχονται, συνήθως, από ασθενέστερες οικονομικά τάξεις, οπότε μας δίνουν πληροφορίες για τα επαγγέλματα που υπήρχαν στην πόλη τον 19ο αιώνα.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης αναφέρομαι στη θρησκευτική ζωή των ανθρώπων του 19ου αιώνα στη Λάρισα. Ο τρόπος που έβλεπαν τον θάνατο,

η στάση τους απέναντι τόσο στον Θεό όσο και στους ανθρώπους και η πηγαία ανάγκη συγχώρεσης, όπως παρουσιάζεται μέσα από τα κείμενα των διαθηκών, δίνουν μία εικόνα της θρησκευτικότητας εκείνης της εποχής. Σε συνδυασμό με τα προηγούμενα, μελετήθηκε η διάθεση των χρημάτων σε εκκλησίες και η φιλανθρωπία των ανθρώπων του 19ου αιώνα.

Το παράρτημα της εργασίας χωρίστηκε σε δύο τμήματα: το πρώτο αφορά τις μεταγραφές των διαθηκών και το δεύτερο περιέχει χάρτες της Ελλάδας του 19ου αιώνα, καθώς και χάρτες που δείχνουν τις διάφορες συνοικίες της πόλης, προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητή η έκταση της πόλης αυτόν τον αιώνα. Στη συνέχεια, με φωτογραφικό υλικό και γκραβούρες της εποχής, δίνεται η εικόνα της Λάρισας. Τέλος παρατίθεται φωτογραφία ενός χειρογράφου από τις διαθήκες που μελέτησα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΛΑΡΙΣΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1.1. Η οργάνωση του χώρου της πόλης

Η Λάρισα τον 19ο αιώνα ήταν χτισμένη στη δεξιά πλευρά του Πηνειού, σε μία όμορφη και εύφορη τοποθεσία,⁴⁵ γύρω από την αρχαία ακρόπολή της, σε ένα μικρό ύψωμα. Την εικόνα της συμπλήρωνε η πέτρινη γέφυρα εννέα τόξων, που συνέδεε την πόλη με την βόρεια πλευρά της πεδιάδας και αναφέρεται σχεδόν από όλους τους περιηγητές που πέρασαν από την πόλη.⁴⁶ Η πόλη ήταν κυκλωμένη από τον Όλυμπο και την Όσσα· γύρω της είχε μια εύφορη πεδιάδα, όπου καλλιεργούνταν δημητριακά, καπνός, βαμβάκι, αμπέλια κ. ά.

Ήταν καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας μια μεγάλη και πολυπολιτισμική πόλη, η οποία κατοικούνταν, κατά κύριο λόγο, από μουσουλμάνους, λιγότερους Έλληνες και Εβραίους. Εξαιτίας του διαφορετικού θρησκευόμετος, οι κάτοικοι χωρίζονταν σε εθνοθρησκευτικές κοινότητες, που διέθεταν η κάθε μία ξεχωριστούς κοινοτικούς εκπροσώπους. Για να διευκολύνεται η διοίκησή τους, τα όρια της κάθε συνοικίας ήταν ευδιάκριτα και υπήρχαν ξεχωριστοί λατρευτικοί χώροι για κάθε θρησκευτική κοινότητα. Σκοπός αυτού του διαχωρισμού των θρησκευτικών κοινοτήτων ήταν η εύκολη συγκέντρωση των φόρων.⁴⁷

Η πόλη, λοιπόν, ήταν χωρισμένη σε συνοικίες (τ. *μαχαλάδες*). Ο όρος αυτός είναι απόδοση του τουρκικού *mahalle* και αντιστοιχεί με τη βυζαντινή αλλά και τη σημερινή *ενορία*. Αποτελούσε δηλαδή μία οργάνωση με κέντρο μία εκκλησία, ένα τζαμί ή μία συναγωγή. Κάθε συνοικία έπαιρνε, τις περισσότερες φορές, το όνομά της

⁴⁵ Νικόλαος Ι. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας ή Θετταλικής Μαγνησίας*, Αθήνα 1860, σ. 10· Γεώργιος Κόλλιας, *Ιστορική γεωγραφία του Ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1948, σ. 325-326.

⁴⁶ Αλέκα Καραδήμου - Γερόλυμπου, «Πόλεις της Θεσσαλίας στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων» στο *Θεσσαλία: θέματα ιστορίας*, τ. Α', Λάρισα 2006, σ. 107. Για παράδειγμα, ο Άγγλος περιηγητής-κατάσκοπος William M. Leake έγραψε πως η γέφυρα είχε μήκος 300 ποδιών, μία λανθασμένη πληροφορία, καθώς το μήκος της ήταν περίπου 120· W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. 1, Λονδίνο 1835, σ. 435· Αντώνης Γαλερίδης, *Τα πέτρινα γεφύρια της Θεσσαλίας*, Λάρισα 1995, σ. 81· Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Τα πέτρινα γεφύρια», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 11 Ιουνίου 2016.

⁴⁷ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία (1423-1881)*, Λάρισα 1996, τ. 1, σ. 117-119.

από το θρησκευτικό κέντρο, από την οικονομική δραστηριότητα ή από κάποιο σημαντικό κτίριο που υπήρχε στην περιοχή.⁴⁸

Οι μουσουλμανικές συνοικίες καταλάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος της πόλης, όπως ήταν φυσικό, τους αιώνες πριν από την ενσωμάτωση της Λάρισας στο ελληνικό κράτος, καθώς ο μουσουλμανικός πληθυσμός υπερτερούσε κατά πολύ, σε σχέση με τον χριστιανικό. Οι πληθυσμοί που ζούσαν στον αγροτικό χώρο, ως επί το πλείστον ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης, έχοντας μικρές ιδιοκτησίες. Αντίθετα, οι κάτοικοι της πόλης είτε κατείχαν μεγάλες ιδιοκτησίες είτε υπηρετούσαν στη δημόσια διοίκηση, ως υπάλληλοι ή στρατιώτες, είτε εργάζονταν ως τεχνίτες. Τα δεδομένα αυτά ανατράπηκαν μετά το 1881 και την αναχώρηση των μουσουλμάνων από τη Λάρισα.⁴⁹

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, και ιδίως στα τέλη του, φαίνεται πως αρκετές αμιγώς μουσουλμανικές συνοικίες κατοικούνταν και από χριστιανούς, κυρίως λόγω της αποχώρησης των οθωμανικών πληθυσμών μετά την απελευθέρωση πολλών περιοχών του ελλαδικού χώρου. Με τη φυγή των μουσουλμάνων τα ακίνητά τους πουλήθηκαν σε χριστιανούς, οπότε και τα ονόματα των συνοικιών άλλαξαν. Έτσι, συνοικίες όπως οι Καϊλιάς, Νταρκουρά, Ομέρ Μπέη, Σαρατσλάρ, Σοφιλέρ ή Σουφλάρ και Ταμπαγλί ή Ταμπάκικα, κατοικούνταν αρχικά από Μουσουλμάνους και μετά τον 18ο αιώνα κατοικήθηκαν, σταδιακά, και από Χριστιανούς.⁵⁰ Συγκεκριμένα, στις συνοικίες Καϊλιάς, Νταρκουρά και Ταμπαγλί ή Ταμπάκικα η παρουσία των Χριστιανών αναφέρεται από τα μέσα του 18ου αιώνα, ενώ στις συνοικίες Ομέρ Μπέη και Σαρατσλάρ από τον 19ο αιώνα και εξής. Ξεχωριστή περίπτωση φαίνεται ότι

⁴⁸ Ανθή Ματσάκα, *Η εξέλιξη του Λόφου Φρουρίου στη Λάρισα*, Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 42.

⁴⁹ Michel Sivignon, «Spatial Differentiation in Thessaly (1881-1914)» στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. 2 (Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006), Θεσσαλονίκη 2008, σ. 732-733.

⁵⁰ Η συνοικία Καϊλιάς (Kalesi = του Φρουρίου) βρισκόταν στο νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης, γύρω από το ομώνυμο τζαμί Καλιάς.

Η συνοικία Νταρκουρά (του Αναγνωστηρίου του Κορανίου) ήταν μια από τις παλαιότερες συνοικίες της Λάρισας, αφού το όνομά της αναφέρεται το 1668 από τον Εβλιγιά Τσελεμπί. Η συνοικία βρισκόταν στο κεντρικό σημείο της πόλης.

Η συνοικία Ομέρ Βέη, βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, ωστόσο φαίνεται πως εκτεινόταν και βορειότερα, διότι στα όριά της περιλαμβάνονταν και το τζαμί του Ομέρ Βέη που αποτελούσε λατρευτικό κέντρο των Μουσουλμάνων.

Η συνοικία Σαρατσλάρ (Saraclar = των σαγματοποιών δηλ. σαμαράδων) εκτεινόταν στο δυτικό και βορειοδυτικό σημείο της πόλης, ωστόσο δεν είναι γνωστά τα ακριβή όριά της.

Η συνοικία Ταμπαγλί ή Ταμπάκικα (Tabağli = των βυρσοδεψείων) εκτεινόταν στα βόρεια της πόλης· βλ. Αναστασία Ντανίκα, «Τα πωλητήρια συμβόλαια της περιόδου 1882-1883 του Λαρισαίου συμβολαιογράφου Αγ. Ιωαννίδη, τα πρώτα συμπεράσματα», *ΘΗΜ* 64 (2013), σ. 385-406· Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 130.

αποτελεί η συνοικία Σοφιλέρ ή Σουφλάρ, η οποία ενώ ξεκίνησε ως μουσουλμανική, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα ομάδες χριστιανών συγκρότησαν την ομώνυμη χριστιανική συνοικία.

Μιας και γίνεται λόγος για τις συνοικίες της Λάρισας, θα ήταν παράλειψη η μη αναφορά στην εβραϊκή συνοικία της πόλης, παρόλο που στο παρόν δείγμα των διαθηκών που θα μελετηθούν δεν υπάρχουν διαθήκες εβραίων κατοίκων. Η εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας γνώρισε μεγάλη ακμή από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα. Είναι γνωστό πως κατά την μακραίωνη περίοδο της οθωμανικής κατοχής, τόσο οι χριστιανοί όσο και οι Εβραίοι υπέστησαν πολλά: λεηλασίες, εμπρησμούς σπιτιών, αρπαγή περιουσιών, ακόμα και στέρηση της προσωπικής τους ελευθερίας. Πολλοί οδηγήθηκαν στην απόλυτη φτώχεια, και στον θάνατο. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε άλλες πόλεις, λιγότερο εχθρικές. Η στάση αυτή των Οθωμανών εξανάγκασε ειδικά τους Εβραίους να κατασκευάζουν σπίτια, τα οποία εξωτερικά τουλάχιστον φαινόταν εξαιρετικά φτωχικά.⁵¹

Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, η οθωμανική συνήθεια του διαχωρισμού των θρησκευτικών κοινοτήτων σε ιδιαίτερες συνοικίες έπαψε να υφίσταται στη Λάρισα –όπως και αλλού– στα πλαίσια και εξαιτίας των δημογραφικών και άλλων αλλαγών που συντελούνταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς οι χριστιανικοί πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν σε εγκαταλειμμένα τμήματα των μουσουλμανικών συνοικιών της πόλης.⁵²

Δεν προκαλεί, λοιπόν, έκπληξη το γεγονός πως οι μαρτυρίες που μας δίνουν τα έργα των περιηγητών, οι οποίοι πέρασαν από τη Λάρισα σε όλη τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα, σκιαγράφησαν ουσιαστικά μια οθωμανική πόλη. Συγκεκριμένα, ο Άγγλος περιηγητής-κατάσκοπος William Leake, σε ένα από τα ταξίδια του στη Λάρισα έγραψε πως ήταν η πιο μουσουλμανική πολιτεία νότια της Θεσσαλονίκης.⁵³ Οι δρόμοι ήταν στενοί, παντού υπήρχαν βρώμικα και στάσιμα νερά, τα σπίτια ήταν μονώροφα με κλειστή αυλή και ψηλό τοίχο, που απομόνωναν τον χώρο του σπιτιού

⁵¹ Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 117-160· Χρήστος Κόκκορης, *Εβραϊκά σχολεία στη Θεσσαλία (19ος αιώνας)*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2016, σ. 66-68.

⁵² Η εβραϊκή συνοικία της πόλης τοποθετείται στο κεντρικό και βορειοδυτικό τμήμα της· Αναστασία Ντανίκα, *Τα πωλητήρια, ό. π.*, σ. 389· Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 119.

⁵³ Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα τ. Γ1, 1800-1810*, Αθήνα 1985, σ. 413· Ηλίας Νικολόπουλος, *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1988, σ. 145.

από τον δρόμο.⁵⁴ Τα σπίτια κατασκευάζονταν με ευτελή υλικά, πλιθιά και ξύλο. Τα σπίτια των Οθωμανών, που στη Λάρισα ήταν τα περισσότερα, είχαν ανδρωνίτη και γυναικωνίτη και περιβάλλονταν από μεγάλο κήπο, με αποτέλεσμα η πόλη να θεωρείται σχετικά αραιοκατοικημένη. Τα μόνα σπίτια που ξεχώριζαν ήταν τα πέτρινα οικοδομήματα, τα οποία ανήκαν, κατά κανόνα, σε Οθωμανούς γαιοκτήμονες. Ο περιηγητής Herbert Maxwell, ο οποίος επισκέφτηκε τη Λάρισα το 1893, δηλαδή λίγα χρόνια μετά την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος, δίνει ακριβώς τις ίδιες πληροφορίες με αυτές που μας δίνουν οι ξένοι περιηγητές έναν αιώνα πριν. Δεν παραλείπει να αναφερθεί στην φιλόξενη διάθεση των κατοίκων της Λάρισας, τόσο των Χριστιανών όσο και των Μουσουλμάνων που κατοικούσαν ακόμα στην πόλη.⁵⁵ Ο μοναδικός συνδετικός κρίκος, των συνοικιών και των ανθρώπων, ήταν η κλειστή αγορά ή *μπεζεστένι*. Τα περιηγητικά κείμενα του 19ου αιώνα, παρουσιάζουν μια οικονομικά εύρωστη αγορά, μεγάλη σε έκταση και με πολλά αγαθά.⁵⁶ Η οικονομική ανάπτυξη που αναφέρεται από τον περιηγητή Η. Maxwell ευνοήθηκε από διάφορους παράγοντες. Η θέση της Λάρισας, στο κέντρο του θεσσαλικού κάμπου, προσέφερε στην πόλη τον έλεγχο των χερσαίων εμπορικών δρόμων.⁵⁷

Εξαιτίας αυτής της εμπορικής κίνησης ευνοήθηκε και η αγροτική παραγωγή, μολονότι το απαρχαιωμένο σύστημα δημιουργούσε συνεχώς προβλήματα. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκαν τα σημαντικά εμπορικά κέντρα της Θεσσαλίας, όπως ο Τύρναβος, η Ραψάνη,⁵⁸ η Τσαριτσάνη, η Αγιά και τα Αμπελάκια, που στην ακμή τους έφτασαν τους 6.000 κατοίκους, με τον ονομαστό συνεταιρισμό.⁵⁹

Βέβαια η ανάπτυξη δεν περιορίστηκε στον εμπορικό τομέα. Η πνευματική ζωή της πόλης γνώρισε μία καινούργια διάσταση με την παρουσία του Κωνσταντίνου Κούμα και άλλων λογίων.⁶⁰ Σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι. λειτουργούσαν σχολεία

⁵⁴ Χριστίνα Πολέζε, *Η Λάρισα και ο Θεσσαλικός κάμπος*, Αθήνα 2007, σ. 45.

⁵⁵ Herbert Maxwell, «Mid-Winter in Thessaly» *Blackwood's Edinburgh Magazine*, vol. 153 (London 1893), σ. 412-424.

⁵⁶ Ελένη Αγγελομάτη- Τσουγκαράκη, «Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής της Λάρισας, κατά την τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (1990), σ. 264-265.

⁵⁷ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Η αναγέννηση του Ελληνικού γένους, πορεία προς την ελευθερία (1669-1812)*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 176.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 56-58.

⁵⁹ Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ-ΙΘ' αιώνας*, Αθήνα 2003, τ. 1, σ. 399.

⁶⁰ Ο Κωνσταντίνος Κούμας, στα 1798 δίδασκε ελληνικά και μαθηματικά στο Ελληνικό σχολείο που είχε ιδρυθεί από τον μητροπολίτη Διονύσιο και βρισκόταν κοντά στο ναό του Αγίου Αχιλλίου, Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 63· Επαμεινώνδας Φαρμακίδης, *Η Λάρισα: τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, Λάρισα 2001, σ. 117.

όλων των βαθμίδων, τα οποία στηρίζονταν από τις εισφορές των κατοίκων, σύμφωνα με τον Κώδικα του Αγίου Αχιλλείου. Ο Επαμεινώνδας Φαρμακίδης αναφέρει πως το 1873 κτίστηκε το Γυμνάσιο και πάλι με τη συνδρομή των κατοίκων της πόλης.⁶¹

Αν και το εμπόριο στην περιοχή αυτή άνθιζε, την όλη κατάσταση δεν την βοηθούσε η σταθερή αποδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας, καθώς έδινε πρόσφορο έδαφος στους μπέηδες της περιοχής να δημιουργούν αναταραχές. Η Λάρισα υπαγόταν διοικητικά, από το 1863, στο σαντζάκι των Τρικάλων, με επικεφαλής τον βαλή της Λάρισας. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, στην πεδινή Θεσσαλία οι ληστρικές επιδρομές και οι φορολογικές καταπιέσεις ήταν μια πραγματικότητα δυσβάστακτη για τους κατοίκους.⁶² Μάλιστα, σύμφωνα με ένα συμβόλαιο το οποίο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Τσαριτσάνης, οι Τούρκοι σπαχήδες αναλάμβαναν να προστατεύσουν τους κατοίκους έναντι καταβολής πρόσθετου δοσίματος.⁶³

Ως γνωστόν, ο 19ος αιώνας χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η απώλεια σημαντικών εδαφών και η πολιτική που ασκούνταν από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις ανάγκασαν τον σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ να προχωρήσει, το 1839, σε μεταρρυθμίσεις, που είναι γνωστές ως Τανζιμάτ. Με αυτές ρυθμιζόνταν, με πνεύμα ισότητας, θεωρητικά τουλάχιστον, οι σχέσεις ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους υπηκόους της αυτοκρατορίας, καθώς και η αναδιοργάνωση του οθωμανικού κράτους σε επίπεδο διοίκησης και οικονομίας.⁶⁴ Με βάση το αυτοκρατορικό διάταγμα του Χάττ-ι-Σερίφ του Γκιουλχανέ, που εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 1839, καταργούνταν οι διακρίσεις σε βάρος των χριστιανών, παρέχονταν εγγυήσεις για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία τους, δινόταν η

⁶¹ Επ. Φαρμακίδης, *ό. π.*, σ. 28· Βούλα Κοντή, «Ο κώδικας της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου, ειδήσεις για τα σχολεία της Λάρισας του 19ου αιώνα», *Ο Εραμιστής* 14 (1977), σ. 185-187.

⁶² Βλ., ενδεικτικά, για την περίοδο 1870-75, Γιώργος Νικολάου, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875 με βάση τις εκθέσεις του υποπροξένου της Γαλλίας στη Λάρισα», *ΘΗΜ* 42 (2002), σ. 113-140 και γενικότερα, Εύη Αλλαμανή, «Η Θεσσαλία στα τελευταία πενήντα χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας (1832-1882)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Η τελευταία φάση της Ανατολικής Κρίσεως και ο Ελληνισμός (1879-1881)»*, *Βόλος 27-30 Σεπτ. 1981*, Αθήνα 1983, σ. 75-101.

⁶³ Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι, χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο*, (1820-1913), Αθήνα 2003, σ. 156-157· Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 6.

⁶⁴ Κώστας Κωστής, «Κοινότητα, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 14 (1994), σ. 58-75.

δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής των χριστιανών στο στρατό και στη διοίκηση του κράτους και καταργούνταν η εκμίσθωση των φόρων.⁶⁵

Σε τοπικό επίπεδο, χριστιανικοί πληθυσμοί που είχαν μετακινηθεί σε ορεινές περιοχές, εξαιτίας των πιέσεων που ασκούσαν από τους Οθωμανούς, σταδιακά μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα. Έτσι, παρατηρείται αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού της Λάρισας και η ανάμειξή του με τον μουσουλμανικό.⁶⁶ Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω ήταν, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, να ανεγερθούν στη θέση των παρεκκλησιών που προϋπήρχαν μεγαλοπρεπείς ναοί, για να εξυπηρετήσουν τις αυξανόμενες λατρευτικές ανάγκες των χριστιανών, οι οποίοι έφθαναν στην πόλη ως μόνιμοι κάτοικοι. Συγκεκριμένα, τις παραμονές της ενοποίησης της Θεσσαλίας με το Ελληνικό κράτος υπήρχαν στην πόλη επτά ενοριακοί ναοί, μαζί με τους ναούς του Αγίου Αχιλλείου και του Αγίου Χαραλάμπους που προϋπήρχαν ήδη στις αντίστοιχες συνοικίες.⁶⁷

Σε πολιτικό επίπεδο, το 1878 υπογράφηκε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, με την οποία δημιουργήθηκε η Μεγάλη Βουλγαρία. Η συνθήκη αυτή, που έβλαπτε τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, αποτέλεσε αιτία δημιουργίας επαναστατικών κινημάτων σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου, με κύριο στόχο την ένωσή τους με το ελληνικό κράτος, τα οποία απέτυχαν. Οι συνέπειες των αποτυχιών ήταν πολλές φορές καταστροφικές για τους χριστιανικούς πληθυσμούς.⁶⁸

Στη Θεσσαλία η εξέγερση εκδηλώθηκε στο Λιτόχωρο, στις 19 Φεβρουαρίου 1878, αλλά κατέληξε σε αποτυχία. Βέβαια, έτσι η διπλωματική θέση της Ελλάδας στο Συνέδριο του Βερολίνου ενισχύθηκε, με αποτέλεσμα την αναθεώρηση των όρων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

⁶⁵ Η κλασική μελέτη για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις είναι αυτή του Roberic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963· βλ., επίσης, για τις πρώτες μεταρρυθμίσεις Δημήτρης Κιτσίκης, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988, σ. 172-173· Bernard Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τ. 1, μτφρ. Πήτ Κωνσταντέας, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2001, Αθήνα 2001, σ. 239-243.

⁶⁶ Κώστας Κόμης, *Ιστοριοδημογραφικά, Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1999, σ. 222· Έφη Αλλαμάνη, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1833 έως το 1881», *ΙΕΕ*, τ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σ. 398· Ευγενία Γιαννούχου, *Οικονομική και Κοινωνική κατάσταση στη Δυτική Θεσσαλία από τα τέλη του 18ου αιώνα ως το 1821*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2017, σ. 63-65.

⁶⁷ Επ. Φαρμακίδης, *ό. π.*, σ. 16-19· Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 187.

⁶⁸ Αγγελική Σφήκα - Θεοδοσίου, *Η προσάρτηση της Θεσσαλίας: η πρώτη φάση στην ενσωμάτωση μιας Ελληνικής επαρχίας στο ελληνικό κράτος (1881-1885)*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 2.

Η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Μ. Βρετανίας άρχισε να μεταστρέφεται στο Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος 1878). Εκεί ρυθμίστηκε το ζήτημα των συνόρων, ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία. Αν και η Πύλη διαφωνούσε με την παραχώρηση εδαφών το 1881, στη Συνδιάσκεψη των πρεσβευτών στην Κωνσταντινούπολη, όπου η Ελλάδα δεν πήρε μέρος, επανακαθορίστηκαν τα σύνορα. Έπειτα από συνεχόμενες πιέσεις και την αποφασιστική στάση των Μεγάλων Δυνάμεων, ο σουλτάνος δέχθηκε, τελικά, να παραχωρήσει αρχικά ένα μικρό μέρος της Θεσσαλίας και της Κρήτης.⁶⁹ Οι διαπραγματεύσεις ήταν συνεχείς, με αποτέλεσμα ν' εξαναγκαστεί να παραχωρήσει το μεγαλύτερο μέρος της Θεσσαλίας, εκτός από την επαρχία της Ελασσόνας, και στην Ήπειρο το τμήμα της Άρτας, με όριο τον ποταμό Άραχθο. Η Θεσσαλία θα αποσπαστεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία με δύο συμβάσεις, στις 12/24 Μαΐου και στις 20 Ιουνίου/2 Ιουλίου 1881, με τις οποίες ορίστηκαν τα σύνορα των δύο κρατών.⁷⁰

1.2. Η απελευθέρωση της Λάρισας στις 31 Αυγούστου 1881

Οι προσπάθειες του ελληνικού κράτους για την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας σ' αυτό ήταν μακρόχρονες και κοπιώδεις. Καταλυτικός παράγοντας των διαπραγματεύσεων υπήρξε η μεταστροφή της πολιτικής του σουλτάνου Αβδούλ Χαμήντ II, ο οποίος φοβούμενος τα επαναστατικά κινήματα των Αλβανών, ζήτησε να πραγματοποιηθεί μία συνδιάσκεψη πρεσβευτών των ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη. Αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων της διάσκεψης, αλλά και των ζυμώσεων που ακολούθησαν, ήταν να υπογραφεί στις 12 Μαΐου 1881 στην Κωνσταντινούπολη, ανάμεσα στους αντιπροσώπους των Δυνάμεων και της Υψηλής Πύλης, σύμβαση για την παραχώρηση της Θεσσαλίας και της Άρτας στο ελληνικό κράτος, απόφαση η οποία επικυρώθηκε από την ελληνική πλευρά στις 11 Μαρτίου 1882.⁷¹

Στις 31 Αυγούστου 1881 ορίστηκε από την Διεθνή Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι η Λάρισα και οι γύρω περιοχές θα αποδίδονταν στο ελληνικό κράτος. Ο τότε πολιτικός διοικητής Χαλήλ πασάς παρέδωσε την πόλη στον υποστράτηγο Σκαρλάτο Σούτσο,

⁶⁹ Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφρ. Αθανάσιος Ξανθόπουλος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, σ. 209-212.

⁷⁰ Βλ. γι' αυτά τα ζητήματα Ευάγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1878-1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001. Ειδικότερα για τη Λάρισα βλ. Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 72· Αναστασία Ντανίκα *Λάρισα: οι αλλαγές στη φυσιογνωμία της πόλης από την Προσάρτηση ως το Μεσοπόλεμο (1881-αρχές 20ού αιώνα)*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2008, σ.13-21.

⁷¹ Αγγελική Θεοδοσίου - Σφήκα, *ό. π.*, σ. 8-10.

μέσα σ' ένα κλίμα μεγάλου ενθουσιασμού και συγκίνησης.⁷² Ταυτόχρονα, ο τουρκικός στρατός αποχώρησε από τα προσαρτώμενα εδάφη και είτε προχώρησε προς την Ελασσόνα, είτε μεταφέρθηκε με ατμόπλοια από τον Βόλο σε άλλα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷³

Η οριστική απόφαση της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος δημιούργησε κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις στην πόλη. Σύμφωνα με τη συνθήκη της προσάρτησης, οι οθωμανικοί πληθυσμοί έπρεπε να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία.⁷⁴ Το δημογραφικό κενό της πόλης καλύφθηκε, κυρίως, από κατοίκους ορεινών περιοχών. Συνέπεια όλων αυτών των γεγονότων και της, σχεδόν πλήρους, απουσίας των Οθωμανών από την πόλη ήταν η αλλαγή της φυσιογνωμίας της.⁷⁵

Η ένταξη της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος σήμαινε ταυτόχρονα και την εγκατάσταση διαφόρων κρατικών υπηρεσιών στις πόλεις της, –εν προκειμένω στη Λάρισα– την οργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας, τη συγκρότηση δικαστικής και πολιτικής εξουσίας και τη σύσταση ενός προγράμματος ελληνικής εκπαίδευσης· στοιχεία απαραίτητα όχι μόνο για την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού αλλά και για τον μετασχηματισμό μιας πόλης, που διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό τα ανατολικά-οθωμανικά χαρακτηριστικά, σε μια πόλη οργανωμένη σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

1.2.1. Η σημασία της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος

Η ενσωμάτωση, λοιπόν, της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος διαμόρφωσε νέες συνθήκες· επηρέασε πολυεπίπεδα όχι μόνο τη Λάρισα αλλά και όλη τη Θεσσαλία. Με την κατάλυση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης ήταν απαραίτητη η οργάνωση ενός κράτους με πολιτικές, στρατιωτικές και δικαστικές εξουσίες, προκειμένου να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της παιδείας, της κοινωνικής πρόνοιας, της γεωργίας κ.λπ.⁷⁶

⁷² Στο ίδιο, σ. 36· Θ. Παλιούγκας, *ό. π.*, σ. 72· Κωνσταντινιά Πάτση, «Η απελευθέρωση της Λάρισας 31/08/1881», *ΘΗΜ* 73 (2018), σ. 381-389.

⁷³ Αναστασία Ντανίκα, *Λάρισα, ό. π.*, σ. 14.

⁷⁴ P. Monceaux, «Ταξίδι στη Θεσσαλία», *ΘΗΜ* 36 (1999), σ. 62· Αναστασία Ντανίκα, *ό. π.*, σ. 14.

⁷⁵ Λένα Γουργιώτη, «Η διαμόρφωση των κοινωνιών στη Θεσσαλία κατά τα νεότερα ιστορικά χρόνια 1650-1950» *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας* (Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006), Θεσσαλονίκη 2008, τ. 2, σ. 805-823.

⁷⁶ Βασίλης Πατρώνης, *Ελληνική οικονομική ιστορία, Οικονομία, κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα 18ος-20ος αιώνας*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 95-96· Michel Sivignon, *Θεσσαλία: γεωγραφική*

Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας για το ελληνικό κράτος ήταν η αύξηση της έκτασής του κατά 26,7% και του πληθυσμού του κατά 18%. Μία αύξηση διόλου ασήμαντη αν λάβει κανείς υπόψη του τη στενότητα του ελλαδικού χώρου. Με σκοπό τη διοικητική ενημέρωση για τον αριθμό των κατοίκων της χώρας, μετά την προσάρτηση των νέων περιοχών, διενεργήθηκε το 1881 η πρώτη απογραφή για τις ενσωματωμένες περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Στους καταλόγους απογράφηκαν 270.886 κάτοικοι. Πιθανόν η απογραφή αυτή να ήταν αρκετά ελλιπής. Οι υπεύθυνοι της απογραφής έκαναν λόγο για τον φόβο των ανδρών μπρος στην πιθανότητα στρατολόγησής τους και στη φορολογία που θα μπορούσε να τους επιβληθεί από το ελληνικό κράτος, ενώ οι γυναίκες δεν λαμβάνονταν υπόψη. Επομένως, τα στοιχεία αυτής της απογραφής είναι επισφαλής, ωστόσο αποτελούν τη μοναδική απογραφική πηγή για τη συγκεκριμένη περίοδο, οπότε κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν.⁷⁷

Η φιλοδοξία των κατοίκων της Λάρισας, μετά την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος, ήταν ο σταδιακός μετασχηματισμός της από οθωμανική σε μία σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη. Ωστόσο, η πορεία προς την ανάπτυξη δεν ήταν εύκολη και αυτονόητη, διότι τόσο η τοπική διοίκηση όσο και οι απλοί πολίτες έβρισκαν μπροστά τους εμπόδια που προέρχονταν είτε από τα κατάλοιπα των αντιλήψεων που άφησαν πίσω τους οι Οθωμανοί είτε από τη δυσκολία οργάνωσης του νεοσύστατου κράτους. Οι αντιφάσεις που προέκυψαν μέσα στο παραπάνω πλαίσιο δημιούργησαν μια ιδιότυπη κοινωνική ισορροπία, στην οποία συνυπήρχαν στοιχεία του παρελθόντος με νεωτερικές μορφές.⁷⁸

1.2.2. Το Ζήτημα της γης στη Θεσσαλία μετά την ενσωμάτωση

Μέχρι την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, τα εδάφη του χρησιμοποιήθηκαν, ως ένα βαθμό, για την αποκατάσταση των ακτημόνων αγροτών,

ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας, μτφρ. Γιούλη Αναστοπούλου, εκδ. Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1992, σ. 117-120· Λένα Γουργιώτη, *ό. π.*, σ. 805-818.

⁷⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Οι κοινωνικό-οικονομικές συνέπειες της προσαρτήσεως της Θεσσαλίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΔ', Αθήνα 1977, σ. 12· Βύρων Κοτζαμάνης και Ελένη Ανδρουλάκη, «Οι δημογραφικές εξελίξεις στη νεότερη Ελλάδα (1830-2007)», στο *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*, Βόλος 2009, σ. 87-120· Υπουργείον Εσωτερικών, Πίνακες των επαρχιών της Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881, Αθήνα 1884, σ. 1-73.

⁷⁸ Αναστασία Ντανίκα, *Λάρισα, ό. π.*, σ. 4· Αντώνης Αντωνίου, «Δημοσιονομικές επιπτώσεις της ένωσης της Θεσσαλίας με την Ελλάδα» *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, (Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006) , Θεσσαλονίκη 2008, τ. 2, σ. 873-879.

αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο τη δημιουργία μεγάλης γαιοκτησίας. Οι κάτοικοι των διάφορων περιοχών της ελληνικής επικράτειας είχαν κληρονομικό δικαίωμα κατοχής της γης κατά την οθωμανική περίοδο, οπότε σύμφωνα με τα παραπάνω το κράτος ή νέοι ιδιοκτήτες, δεν μπορούσαν να τους απομακρύνουν από τη γη τους.⁷⁹

Εν αντιθέσει, στη Θεσσαλία κυριαρχούσε η μεγάλη ιδιοκτησία και ήταν αδύνατο να ακολουθηθεί ο παραπάνω κανόνας. Ο Αλή πασάς και οι δύο μεγαλύτεροι γιοι του (Μουχτάρ και Βελής), από τις αρχές του 19ου αιώνα, κατάφεραν να ιδιοποιηθούν το μεγαλύτερο και πιο έφορο τμήμα της καλλιεργήσιμης γης της Θεσσαλίας· συγκεκριμένα κάτω από την εξουσία τους βρίσκονταν 184 τσιφλίκια.⁸⁰ Η περιουσία αυτή, μετά την εξόντωση του, δημεύτηκε από την Πύλη και μετά την έναρξη των Τανζιμάτων, το 1839, το οθωμανικό Δημόσιο εκποίησε τις κτήσεις του, οι οποίες πέρασαν στα χέρια Οθωμανών μεγαλογαιοκτημόνων.⁸¹ Άλλωστε, με τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, 9/21 Ιουλίου 1832, τα συμφέροντα των ιδιοκτητών γης ενισχύθηκαν, καθώς αυτή προέβλεπε την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους. Οι «αυτοκρατορικές γαίες» μπορούσαν να διατεθούν από τον σουλτάνο κατά βούλησή του και απαγορευόταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, εκτός αν ίσχυε γενικός νόμος του κράτους που θα την προέβλεπε.⁸²

Οι περισσότερες και εφορότερες καλλιεργήσιμες εκτάσεις της Θεσσαλίας, στα τέλη του 19ου αι., βρίσκονταν στα χέρια Οθωμανών ιδιοκτητών γης, οι οποίοι, μετά τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, αντιλαμβανόμενοι την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης, άρχισαν να πουλούν τα κτήματά τους και να εγκαταλείπουν τη Θεσσαλία, πριν ακόμη από την επίσημη ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν να διεισδύσουν στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της Θεσσαλίας, εκτός από τους Οθωμανούς μπέηδες, και διάφοροι εύποροι Έλληνες της Διασποράς. Έτσι, τα 580 τσιφλίκια της πέρασαν στα χέρια πλουσίων Ελλήνων, όπως ήταν ο Ευάγγελος Ζάππας, ο Ανδρέας Συγγρός, ο Αβέρωφ, ο Ζαρίφης, ο Παύλος Στεφάνοβικ - Σκυλίτσης, ο Χριστάκης Ζωγράφος, ο Χαρακόπος, αλλά και

⁷⁹ Ευγενία Μπούρνοβα και Γιώργος Προγουλάκης, «Ο αγροτικός κόσμος 1830-1940» στο *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα 1999, σ. 72-73· Georges Progoulakis et Eugénia Bournova «Le monde rural grec, 1830-1912» *Ruralia* 8 (2001), σ. 13-35.

⁸⁰ Δημήτριος Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα 1983, σ. 201.

⁸¹ Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995, σ. 89-90.

⁸² Νίκος Πολύζος, «Προσπάθεια αγοράς από το κράτος του τσιφλικιού: Φανάρι Μαγούλα», *ΘΗΜ* 9 (1986), σ. 225-236.

διάφορων ντόπιων τσιφλικούχων, όπως ήταν οι Βολιώτες Τσοποτός και Αποστολίδης και οι Τρικαλινοί Χατζηγάκης, Γιαννούσης και άλλοι.⁸³

Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει το ελληνικό κράτος στην περιοχή της Θεσσαλίας ήταν το ζήτημα της μεγάλης γαιοκτησίας, καθώς ο θεσσαλικός κάμπος ήταν χωρισμένος σε μεγάλες ιδιοκτησίες, πριν από την ένταξή της σ' αυτό. Επιπλέον, η κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη δεν ήθελε, σε καμία περίπτωση, να αθετήσει τους όρους της ελληνοτουρκικής συμφωνίας και να ρθει σε ρήξη με τους νέους εύπορους ιδιοκτήτες, προβαίνοντας στην απαλλοτρίωση και διανομή της γης σε ακτήμονες, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ως υποστηρικτής των μεγάλων γαιοκτημόνων της Θεσσαλίας.

Το αγροτικό ζήτημα της Θεσσαλίας δημιούργησε πολλά προβλήματα τόσο στους κατοίκους της περιοχής όσο και στο Ελληνικό κράτος. Τα τσιφλίκια της κάλυπταν το μισό της καλλιεργήσιμης έκτασής της και οι κάτοικοί της ασχολούνταν, κυρίως, με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια της γης των μεγαλογαιοκτημόνων, που παρήγε κατά κύριο λόγο σιτηρά.⁸⁴ Οι τελευταίοι, θεωρώντας ως αδιαφιλονίκητη την κατοχή των γαιών τους, επέβαλλαν στους κολίγους την υπογραφή ετήσιων συμβολαίων μίσθωσης.⁸⁵

Οι φτωχοί καλλιεργητές της Θεσσαλίας, γνωστοί ως κολίγοι, ήταν άρρηκτα δεμένοι με τη γη, την οποία καλλιεργούσαν με απαρχαιωμένα συστήματα, ζώντας μέσα σε άθλιες συνθήκες.⁸⁶ Μία κατάσταση που δεν άλλαξε με την απελευθέρωση, καθώς οι διεθνείς συμφωνίες, με βάση τις οποίες έγινε η ενσωμάτωση των περιοχών Θεσσαλίας και Άρτας στο ελληνικό κράτος προστάτευαν, όπως προαναφέρθηκε, τη μεγάλη ιδιοκτησία.⁸⁷ Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν για 40 περίπου χρόνια, από το

⁸³ Αγγελική Σφήκα – Θεοδοσίου, *ό. π.*, σ. 97-100. Κώστας Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975, σ. 121. Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, «Το θεσσαλικό πρόβλημα», *ΙΕΕ*, τ. ΙΔ, Αθήνα 1977, σ. 69-72. Ευγενία Μπούρνοβα και Γιώργος Προγουλάκης, *ό. π.*, σ. 70-73.

⁸⁴ Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, Αθήνα 1992, σ. 298-300. Αλ. Δεσποτόπουλος, *ό. π.*, σ. 70.

⁸⁵ Νικόλαος Οικονόμου, «Η κατάσταση της γεωργίας και τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΔ', Αθήνα 2009, σ. 69-72.

⁸⁶ Στέλλα Γαλανοπούλου και Ελένη Κοντσιώτου, «Γεωργία και πολιτισμός στη Θεσσαλία: Βίοι Παράλληλοι», *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, (Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006), Θεσσαλονίκη 2008, τ. 2, σ. 885-890.

⁸⁷ Κ. Τσουκαλάς, *ό. π.*, σ. 12-13.

1882 έως το 1922, το ζήτημα της γης αποτελούσε το επίκεντρο της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής του τόπου.⁸⁸

Την όλη κατάσταση επέτεινε το γεγονός πως, στα τέλη του 19ου αιώνα, η Θεσσαλία ήταν πολύ αραιοκατοικημένη, με 21 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, έναντι 33 κατοίκων στη υπόλοιπη χώρα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργήσιμων εδαφών βρισκόταν ανάμεσα σε βοσκοτόπια. Συνεπώς, στο σύνολό τους οι κάτοικοι της Θεσσαλίας αποτελούνταν από γεωργούς. Συγκεκριμένα, το 1896 οι αγροτικές οικογένειες της Θεσσαλίας ήταν συνολικά 22.364, από τις οποίες οι 10.851 κατείχαν μικρές εκτάσεις γης, οι 10.582 αποτελούνταν από κολίγους, ενώ 932 οικογένειες ζούσαν με μεροκάματα. Αυτή την κατάσταση την εκμεταλλεύονταν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες προς όφελός τους.⁸⁹

⁸⁸ Β. Πατρώνης, *ό. π.*, σ. 71-101· Απόστολος Γερόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ*, Λάρισα 2010, σ. 27-33· Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2003, σ. 283-289.

⁸⁹ Georges Progoulakis και Eugenia Bournova, *ό. π.*, σ. 13-35.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΟΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ

Στα προς μελέτη τεκμήρια η συντριπτική πλειοψηφία των διαθετών είναι χριστιανοί. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο μουσουλμάνος Δερβίς Βέης, ο οποίος παρέμεινε στην πόλη και μετά την προσάρτησή της στο ελληνικό κράτος. Βέβαια, στη Λάρισα εκείνη την περίοδο κατοικούσαν, εκτός από τους Οθωμανούς, και αρκετοί Αρμένιοι και Εβραίοι· ωστόσο, φαίνεται πως είτε δεν επέλεξαν τον Ιωαννίδη για να καταγράψουν την τελευταία τους επιθυμία, είτε μεταβίβαζαν τα περιουσιακά τους στοιχεία με διαφορετικό τρόπο.

Η διαθήκη αποτελεί την έγγραφη δήλωση της τελευταίας θέλησης του διαθέτη. Στις διαθήκες εκφράζονται, συνήθως, από τους διαθέτες οι επιθυμίες που δεν εκπληρώθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής τους και ταυτόχρονα παρουσιάζονται οι προσωπικές αναζητήσεις του καθενός. Αν μελετηθούν προσεκτικά τα συναισθήματα των διαθετών –που στις περισσότερες των περιπτώσεων καλύφθηκαν έντεχνα από τον ξύλινο λόγο του συμβολαιογράφου– οδηγείται κανείς στη βαθύτερη κατανόηση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών μέσα στις οποίες ζούσαν οι διαθέτες. Για παράδειγμα, σε αρκετές περιπτώσεις οι διαθέτες ζητούσαν είτε από τους εκτελεστές των διαθηκών τους ή από τα άτομα που έλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους να φροντίσουν να πραγματοποιηθούν όλα όσα ζητήθηκαν στη διαθήκη.⁹⁰

2.1. Οι λόγοι σύνταξης της διαθήκης και η σωματική υγεία των διαθετών

Όπως είδαμε σε μία προηγούμενη ενότητα, στο προοίμιο των διαθηκών ο συμβολαιογράφος καταγράφει επιμέρους στοιχεία που θα εξασφαλίσουν εγκυρότητα και ισχύ στο συμβολαιογραφικό έγγραφο. Πρώτα, αναφέρεται στον τόπο σύνταξης της διαθήκης, η οποία, όπως είπαμε, συντάσσονταν είτε στο συμβολαιογραφικό του γραφείο είτε στο σπίτι ή στον χώρο που φιλοξενούσε τον διαθέτη. Εξίσου σημαντικά στοιχεία που προσδίδουν εγκυρότητα στη διαθήκη αποτελούν τα ονόματα των μαρτύρων, η κατάσταση της υγείας του εκάστοτε διαθέτη και ο λόγος για τον οποίο επιθυμούσε να συντάξει την διαθήκη του.

⁹⁰ Vassiliki Theodorou, *Oeuvres de bienfaisance en Grèce (1870-1920). Profil et attitudes des donateurs*, διδακτορική διατριβή, Παρίσι 1987, σ. 16. Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 221.

Η κατάσταση της υγείας των διαθετών προσδιορίζει, συνήθως, και τον τόπο σύνταξης της διαθήκης. Συγκεκριμένα, από τους 16, συνολικά, διαθέτες δημόσιων διαθηκών, ανδρών και γυναικών, οι 4 (25%) εμφανίστηκαν στο συμβολαιογραφείο, προκειμένου να συντάξουν τη δημόσια διαθήκη τους, οι 2 (12,5%) κάλεσαν τον συμβολαιογράφο σε δικηγορικό γραφείο και οι υπόλοιποι 10 (62,5%) κάλεσαν τον συμβολαιογράφο στον χώρο όπου διέμεναν μόνιμα ή προσωρινά ως φιλοξενούμενοι.

Συνεχίζοντας τη μελέτη των επιμέρους στοιχείων των διαθηκών και συγκεκριμένα της σωματικής κατάστασης των διαθετών, διαπιστώνουμε ότι από τους 10 συντάκτες διαθηκών που κάλεσαν τον συμβολαιογράφο στην οικία τους, οι 6 (37,5%) ήταν ασθενείς και κληήρεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Κωσταντής Σαβουρδάνης, ο οποίος φθάνει στην πόλη από το Μαϊμούλι⁹¹ της Λάρισας προκειμένου να συντάξει τη διαθήκη του, διότι *«νοσῶν, ἴσως ἐπικινδύνως, ἐπιθυμεί νά διαθέσῃ ἅπασα τήν περιουσίαν του»*.⁹² Στην ασθένειά τους αναφέρθηκαν οι επόμενοι 2 (12,5%) διαθέτες, ο ένας από τους δύο μάλιστα ήταν βαριά άρρωστος, στα πρόθυρα του θανάτου. Είναι σημαντικό να αναφερθούν και οι 2 (12,5%) διαθέτες που βρισκόταν κληήρεις, χωρίς να αναφέρεται πως ήταν ασθενείς. Μπορεί στις διαθήκες να μην υπάρχουν αναφορές για το είδος της σωματικής ασθένειας, ωστόσο ο συμβολαιογράφος αναφερόταν πάντοτε στην πνευματική υγεία των διαθετών, με τη στερεότυπη έκφραση *«ἔχων σώας τας φρένας»*. Χρησιμοποιώντας αυτή την έκφραση ήθελε να δηλώσει, ξεκάθαρα, την πνευματική υγεία του διαθέτη, θέλοντας, για μια ακόμα φορά, να υποδηλώσει και να διασφαλίσει την εγκυρότητα της διαθήκης.

Η ηλικία φαίνεται πως δημιουργούσε, από μόνη της, την ανάγκη στους διαθέτες να τακτοποιήσουν τις υποθέσεις τους. Από τους 16 διαθέτες οι 3 (18,75%) συντάσσουν την διαθήκη τους λόγω της προχωρημένης ηλικίας τους και μη θέλοντας τα μέλη της οικογένειάς τους να βρεθούν αντιμέτωπα με τις συνέπειες του θανάτου τους, χωρίς να έχουν τακτοποιηθεί τα ζητήματα της ζωής τους. Υπάρχουν βέβαια, και περιπτώσεις στις οποίες δεν αναφέρονται οι λόγοι που οδήγησαν τον εκάστοτε διαθέτη να συντάξει τη διαθήκη του. Στο δείγμα μας υπήρξαν και 3 (18,75%) διαθέτες, που ο καθένας για τον δικό του λόγο προτίμησε να συντάξει τη δημόσια διαθήκη του έχοντας άριστη υγεία. Ο ένας δε από τους τρεις προσδιορίζει τον λόγο

⁹¹ Χάλκη Λάρισας.

⁹² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

της σύνταξης της διαθήκης του και αυτός είναι η επιστράτευση που είχε γίνει στη χώρα. Προφανώς, ήθελε να τακτοποιήσει τις οικονομικές του υποχρεώσεις, διότι βρισκόταν μακριά από τον τόπο καταγωγής του.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει πως οι περισσότεροι διαθέτες, σε ποσοστό 62,5%, κάλεσαν τον συμβολαιογράφο στην οικία που διέμεναν, μόνιμα είτε προσωρινά, ως φιλοξενούμενοι, προκειμένου να συντάξουν τη διαθήκη τους, διότι δεν επέτρεπε η υγεία ή η ηλικία τους οποιαδήποτε μετακίνηση. Η ασθένεια ήταν σε ποσοστό 50% ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο κάποιος διαθέτης επέλεγε να διευθετήσει τα περιουσιακά του στοιχεία.

2.2. Η δομή της οικογένειας στον ελλαδικό χώρο τον 19ο αιώνα

Πριν γίνει οποιαδήποτε αναφορά στον τρόπο που διέθεταν τα περιουσιακά τους στοιχεία, οι διαθέτες του παρόντος δείγματος, είναι ανάγκη να αναφερθούμε στη δομή και στη λειτουργία των οικογενειών του 19ου αιώνα ξεκινώντας από τον ορισμό της. Η οικογένεια αποτελείται από μία ομάδα ανθρώπων διαφορετικών γενεών οι οποίες ενώνονται όχι μόνο με φυσικούς αλλά και με νομικούς δεσμούς. Δεν είχε πάντοτε τη σημερινή μορφή· άλλαξε ως προς την ποσοτική και την ποιοτική της σύστασή μέσα στα χρόνια, με βασικό γνώμονα να εξυπηρετεί τα άτομα.

Στην παραδοσιακή της μορφή, οι ρόλοι και οι θέσεις προσδιορίζονται με βάση το φύλο και την ηλικία του κάθε προσώπου. Τα δύο αυτά στοιχεία καθόριζαν τον ρόλο του ατόμου στην οικογενειακή ομάδα και στις σχέσεις που αναπτύσσονταν ανάμεσα στα πρόσωπα.⁹³ Οι άνδρες διατηρούσαν, ανέκαθεν, θέση εξουσίας μέσα και έξω από την οικογένεια και οι γυναίκες θέση εξάρτησης από τον άνδρα.⁹⁴ Ο άνδρας ουσιαστικά, ενώ αναλάμβανε όλες τις πρωτοβουλίες, υποστηριζόταν πάντοτε από τη γυναίκα, η οποία περιοριζόταν στα ζητήματα-εργασίες του νοικοκυριού. Λόγω των παραπάνω, οι ρόλοι μέσα στην οικογένεια ήταν ξεκάθαροι και το ένα μέλος της υποστήριζε το άλλο για την εύρυθμη λειτουργία του νοικοκυριού.⁹⁵

⁹³ Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το φύλο στην ανθρωπολογία (και την ιστοριογραφία): ορισμένες γνωστικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις», *Μνήμων* 19 (1997), σ. 201-210· Nükhet Sirman, «Constituting the Modern Family as the Social in the Transition from Empire to Nation-State», *Ways to Modernity: Greece and Turkey: Encounters with Europe, 1850-1950*, London 2007, σ. 178.

⁹⁴ Δημήτρης Τσαούσης, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1984, σ. 203· Μαριέλλα Χρηστέα - Δουμάνη, *Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα*, Αθήνα 1989, σ. 69, 80.

⁹⁵ Δημήτριος Γεώργας, «Η ελληνική οικογένεια: παρελθόν, παρόν και μέλλον», ομιλία στην *Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Μελβούρνης και Βικτώριας*, Μελβούρνη 2010, σ. 1-21· Μαριέλλα Χρηστέα - Δουμάνη, *ό. π.*, σ. 69, 80· Ann Arbor, *Families in urban Greece*, Μίτσιγκαν 1977, σ. 11.

Μιλώντας για την οικογένεια μιλάμε, κυρίως, για τη δομή και τη σύνθεση της. Η δομή αφορά τον αριθμό των μελών της. Ανάλογα με τη μορφή της η οικογένεια διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: την πυρηνική ή συζυγική οικογένεια, δηλαδή συγκατοίκηση των συζύγων με τα άγαμα παιδιά τους, το «διευρυμένο» σχήμα οικογένειας –συγκατοίκηση της γενετικής οικογένειας, παντρεμένα και άγαμα παιδιά– και τέλος η πολυπυρηνική οικογένεια ή σύνθετα νοικοκυριά, δηλαδή η συγκατοίκηση περισσότερων από δύο πυρηνικών οικογενειών, για παράδειγμα η συγκατοίκηση των παντρεμένων αδελφών. Φαίνεται πολύ πιθανό τα μικρά μεγέθη των οικογενειών να αντιστοιχούν σε πυρηνικές μορφές οργάνωσης της οικογένειας, ενώ οι πολυάριθμες οικογένειες να αφορούν διευρυμένα σχήματα.⁹⁶

Η σύνθεση της οικογένειας μαρτυρεί τον ρόλο και τη θέση ενός ατόμου μέσα στην οικογενειακή κοινότητα. Τόσο η δομή, όσο και η σύνθεση του οικογενειακού συστήματος ποικίλλει και μεταβάλλεται με το πέρασμα των χρόνων, διότι οι ανάγκες και η ηλικία των προσώπων διαφοροποιούνται στη διάρκεια των χρόνων. Βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της οικογένειας, ανεξάρτητα από το αν κατοικεί ή όχι σε μία οικία, είναι οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη που την αποτελούν.⁹⁷

Από τα διαθέσιμα τεκμήρια δεν είναι δυνατό να αντληθούν πληροφορίες για το μέγεθος των οικογενειών, γιατί οι διαθέτες αναφέρονται μόνο στα παιδιά τους και παραλείπουν να μιλήσουν για τις οικογένειες των παιδιών, εκτός και αν συντρέχει σοβαρός λόγος: συνήθως χηρεία τέκνου. Ακόμη και στην περίπτωση των πυρηνικών οικογενειών, το γεγονός της ξεχωριστής κατοικίας δεν συνεπάγεται σημαντικές αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της οικογένειας, καθώς οι άνδρες συνεχίζουν να εργάζονται στην πατρική περιουσία, μιας και οι αγροτικές οικογένειες, που στην παρούσα εργασία είναι οι περισσότερες, βασίζονται στη συνεργασία και στην αλληλεγγύη.⁹⁸

⁹⁶ Βλ. Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999, σ. 152-155· Λάουρα Μαράτου - Αλιπραντή, «Δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακές λειτουργίες της αγροτικής οικογένειας: εμπειρικές έρευνες», *EKE* 66 (1987), σ. 73-75· Άρτεμις Γιώτσα, «Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες» *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. Γ', σ. 25-41· Ελ. Αλεξάκης, «Αναζητώντας», *ό. π.*, σ. 35-56· Ρωξάνη Κουτατζόγλου, «Η ιστορία της οικογένειας στην Ελλάδα: μερικά προβλήματα μεθόδου», *EKE* 69 (1988), σ. 225-242.

⁹⁷ Ελ. Αλεξάκης, «Αναζητώντας», *ό. π.*, σ. 39.

⁹⁸ Ρωξάνη Κουτατζόγλου, *Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου, Συρράκο 1898-1930*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1997, σ. 59-60.

Εκτός από τα δομικά χαρακτηριστικά της, μία οικογένεια έχει συγκεκριμένη θέση μέσα στον κοινωνικό ιστό, με αποτέλεσμα να λειτουργεί με συγκεκριμένους κοινωνικούς στόχους, κυριότερος από τους οποίους είναι το να μεταβιβάσει στην επόμενη γενιά όχι μόνο υλικά αγαθά αλλά και τις αξίες, την κουλτούρα και τη θέση κάθε ατόμου στην κοινωνία.⁹⁹

Η οικογένεια, ως ένα μικρό κοινωνικό σύστημα, διαφοροποιείται με ποικίλους τρόπους στη διάρκεια των ετών. Τόσο στο σύνολό της όσο και το κάθε άτομο ξεχωριστά διανύει τον δικό της κύκλο ζωής, ο οποίος βρίσκεται σε συνάρτηση με την εξελικτική πορεία τού κάθε μέλους. Όπως συμβαίνει με όλες τις κοινωνίες, έτσι και η οικογένεια δεν αποτελείται από μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά χαρακτηρίζεται από συνεχή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της. Κάθε αλλαγή που συμβαίνει σε ένα πρόσωπο της οικογένειας επηρεάζει, άμεσα ή έμμεσα, και τα υπόλοιπα μέλη της.¹⁰⁰

Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι οικογένειες που εμφανίζονται στις διαθήκες μόνο ενδείξεις μπορούν να παρέχουν για τη δομή και τη λειτουργία τους. Η δομή της οικογένειας όριζε τον χρόνο της μεταβίβασης και τον τύπο της μεταβιβαζόμενης ιδιοκτησίας.¹⁰¹

Η τελευταία διανομή περιουσίας από τον πατέρα-αρχηγό της οικογένειας, γίνεται με τη διαθήκη του. Μιας και ο ρόλος του κάθε προσώπου, μέσα στην οικογενειακή ομάδα, είναι καθορισμένος, με τη διαθήκη λαμβάνουν, ουσιαστικά, το μερίδιο της περιουσίας που τους ανήκει οι άνδρες της οικογένειας. Οι γυναίκες έχουν ήδη λάβει όσα τους αναλογούν με την προίκα, η οποία λειτουργεί συμπληρωματικά ως προσφορά οικονομικής προστασίας σ' αυτές.¹⁰² Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η ύπαρξη άγαμων αδελφών. Σε αυτή την περίπτωση τα άρρενα μέλη της οικογένειας είναι υποχρεωμένα να τις παντρεύουν και να τις προικίσουν. Στο δείγμα των διαθηκών που μελετήσαμε δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου οι διαθέτες δίνουν εντολή στους κληρονόμους τους «*φροντίσωσι περί τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς καί τήν*

⁹⁹ Βασίλης Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Ιωάννινα 2016, σ. 89.

¹⁰⁰ Άρτεμις Γιώτσα, *ό. π.*, σ. 25.

¹⁰¹ Μαρία Κουρουκλή, «Οικογενειακές δομές και πρότυπα διαμονής στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα» στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1993, σ. 265· Λάουρα Μαράτου - Αλιπράντη, *ό. π.*, σ. 73-105.

¹⁰² Aglaia Kasdagli, «Family and Inheritance in the Cyclades 1500-1800: Present knowledge and unanswered questions», *Journal of Family History*, vol. 9 (United Kingdom 2004), σ. 257-274. [link www.sciencedirect.com]

ύπανδρεύσωσιν»¹⁰³ των ανύπανδρων γυναικών της οικογένειας. Από τα παραπάνω προκύπτει πως το χαρακτηριστικό στοιχείο της λειτουργίας και της εσωτερικής οργάνωσης των προς μελέτη οικογενειών είναι η υπεροχή του άντρα απέναντι στη γυναίκα. Αυτό αποδεικνύεται, κυρίως, από την ανάγκη των ανδρών-διαθετών να δημιουργήσουν ευνοϊκές συνθήκες για την απροστάτευτη γυναίκα μετά τον θάνατό τους. Στις περισσότερες των περιπτώσεων αφορά την εν ζωή σύζυγο, χωρίς να λείπουν οι αναφορές σε χήρες, άγαμες θυγατέρες και ψυχοκόρες.¹⁰⁴

2.3. Οικονομικά στοιχεία και νοοτροπίες των διαθετών

Μέσω της διαθήκης αναδεικνύεται η ανάγκη περιφρούρησης του θεσμού της οικογένειας με τη διασφάλιση των εναπομεινάντων μελών της, δηλαδή του νόμιμου συντρόφου αλλά και των κατιόντων ή ανιόντων συγγενών του διαθέτη. Στις παραδοσιακές κοινωνίες θα ήταν αδιανόητη η μεταβίβαση υλικών αγαθών σε ανθρώπους που δεν συνδέονταν με τον διαθέτη με δεσμούς αίματος ή με δεσμούς ηθικής και ψυχικής αλληλεγγύης. Άλλωστε, οι δεσμοί αυτοί διαμορφώθηκαν μέσω της συμβίωσης και της κοινής πορείας στην καθημερινή ζωή. Δεν έλειπαν, βέβαια, και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες τα ίδια τα πρόσωπα που κληρονομούν συνέβαλλαν είτε στη δημιουργία της περιουσίας, είτε στη διατήρηση και στην αύξησή της, όπως στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Δαμασιώτη, ο οποίος καθιστά τους γιους του κληρονόμους επειδή αυτοί φρόντισαν για την περιουσία της οικογένειας: *«ταύτην δι' αὐτῶν τὴν ἀπέκτησα ὅτε ἐργαζομένων αὐτῶν καὶ μοχθούντων ἐνῶ ἐγὼ γέρος ὢν καὶ μὴ δυνάμενος ἐργασθῶ ἠργάζοντο οὗτοι καὶ γενικῶς εἰς αὐτοὺς ἀνήκει»*.¹⁰⁵

Οι διαθήκες, ως συμβολαιογραφικά έγγραφα, αποτελούν ένα μόνο μέρος των μεταβιβάσεων που γίνονταν στις οικογένειες, καθώς αυτές συμπληρώνονταν από προικοσύμφωνα και δωρεές, που γίνονταν κατά τη διάρκεια της ζωής των μελών της οικογένειας. Μοναδική περίπτωση, που επιβεβαιώνει τα παραπάνω, είναι η διαθήκη της Αγλαΐας Πετροπούλου η οποία, εκτός της διαθήκης, αναφέρει ότι *«ἡ τελευταία θέλησίς μου περί τῆς μετὰ θάνατον διαθέσεως τῆς περιουσίας τῆς ἀναφερομένης ἐν τῷ ὑπ.' ἀριθ. 13398 παρελθόντος ἔτους προικοσυμφώνῳ συμβολαίῳ τοῦ ἐνταῦθα*

¹⁰³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 61 [1898 - 1899], διαθήκη υπ' αριθμ. 22266 (20.11.1898).

¹⁰⁴ Ἀρτεμῖς Γιώτσα, *ό. π.*, σ. 26-30.

¹⁰⁵ Αγλαΐα Π. Γκικοπούλη, *ό. π.*, σ. 4· ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

Συμβολαιογράφου Α. Ροδοπούλου»¹⁰⁶ και συνεχίζει με τη σύνταξη της διαθήκης. Η διαθήκη αποτελεί, ουσιαστικά, ένα είδος συμφωνίας, ανάμεσα στον διαθέτη και στην οικογένειά του, όπως επίσης ανάμεσα στον διαθέτη και στην κοινωνία, μιας και οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις των διαθετών, τόσο ως μελών της οικογένειας όσο και ως μελών της κοινωνίας, είναι αλληλοεξαρτώμενες.¹⁰⁷

Ένα από τα βασικά στοιχεία των διαθηκών είναι ότι μας δίνουν μία εικόνα της κινητής και ακίνητης περιουσίας των διαθετών, την οποία μοιράζονται, είτε κοντινά πρόσωπα –στην περίπτωση των άτεκνων διαθετών– είτε τα τέκνα και σε αρκετές περιπτώσεις η σύζυγος. Μέσω των διαθηκών είναι εύκολο να παρακολουθήσουμε τις σχέσεις που διαμορφώθηκαν με το πέρασμα των χρόνων. Συνέπεια των παραπάνω είναι η διαχείριση και ο έλεγχος της περιουσίας να αποτελούν σημαντικές λειτουργίες της οικογένειας.

Η περιουσία που κληροδοτούνταν ήταν κινητή και ακίνητη. Στην κινητή περιουσία περιλαμβάνονται ζώα (αιγοπρόβατα, γαϊδούρια κ. ά.), πουλερικά, μελίτσια χρήματα (κυρίως οθωμανικές λίρες), διάφορα αντικείμενα (ενδύματα, κοσμήματα, σκεύη) κ.λπ. Όσον αφορά στην ακίνητη περιουσία, μεταβιβαζόταν γη (χωράφια και αμπέλια), με τον διαθέτη να προσδιορίζει, πάντοτε, την τοποθεσία, μαγαζιά και σπίτια (και σ' αυτή την περίπτωση ο διαθέτης προσδιορίζει την τοποθεσία του σπιτιού, καθώς και τα παρακολουθήματά του: αυλή, ανώγι, κατώγι).¹⁰⁸

Το μεγαλύτερο μέρος των διαθετών, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό από την παρούσα μελέτη, αποτελούνταν από άτομα ασχολούμενα με τη γη, είτε ως ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων, είτε ως γεωργοί-καλλιεργητές. Με μια προσεκτικότερη μελέτη του παρόντος δείγματος αναδεικνύονται οι κοινωνικές διαστρωματώσεις που υπήρχαν στη Λάρισα, τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ταυτόχρονα με τους διαθέτες που ασχολούνταν με τη γη και την καλλιέργειά της υπήρχαν και δικηγόροι, γιατροί και έμποροι, οι οποίοι συγκροτούσαν ένα είδος αστικής τάξης στην κατά τα άλλα αγροτική Λάρισα.

¹⁰⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 41 [1893 - 1895] διαθήκη υπ' αριθμ. 14855 (14.05.1893)

¹⁰⁷ Βασιλική Γαλάνη-Μουτάφη, «Προίκα και κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός στη Σάμο κατά τον 19ο αιώνα», *Εθνολογία* 4 (1996), σ. 31-54· ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 41 [1893 - 1895] διαθήκη υπ' αριθμ. 14855 (14.05.1893)· Ελευθερία Ζέη, «Ο θάνατος στο Αιγαίο», *Δοκίμες*, τχ. 11-12, (2003), σ. 166.

¹⁰⁸ Ρωξάνη Καντατζόγλου, *Συγγένεια, ό. π.*, σ. 185-186· Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα 1988, σ. 14.

Η αστική τάξη αποτελείται από εμπόρους, καθώς επίσης και από τους λεγόμενους «αστούς της γνώσης», δηλαδή γιατρούς, δικηγόρους και δημοσίους υπαλλήλους. Ένας άλλος διαφοροποιητικός παράγοντας υπήρξε ο τρόπος ζωής και η κουλτούρα που τους χαρακτήριζε, δημιουργώντας κοινούς κώδικες επικοινωνίας, ασχέτως των εθνοτικών, οικονομικών ή επαγγελματικών διαφοροποιήσεων. Στα πλαίσια, βέβαια, της παρούσας μελέτης δεν είναι δυνατό να εξαχθούν συμπεράσματα, εξαιτίας του ελάχιστου δείγματος που περιέχεται στην υπό μελέτη περίοδο.¹⁰⁹ Ωστόσο, φαίνεται πως, ως επί το πλείστον, οι διαθέτες, ανεξάρτητα από το είδος των περιουσιακών τους στοιχείων, ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, αν λάβουμε υπόψη μας και τα επαγγέλματα των μαρτύρων, τα οποία –με ελάχιστες εξαιρέσεις– ανήκουν σε διαφορετικό κοινωνικό περιβάλλον απ’ αυτό των διαθετών.¹¹⁰

Όπως είναι αναμενόμενο, για μία αγροτική κοινωνία όπως αυτή της Λάρισας, το μεγαλύτερο μέρος των διαθετών ήταν άνδρες οι οποίοι ασχολούνταν με τη γη και οι οποίοι είτε διέμεναν στην πόλη είτε σε κάποιο χωριό και έφθαναν στην πόλη προκειμένου να συντάξουν τη διαθήκη τους. Το γεγονός της σύνταξης δηλαδή των διαθηκών από άνδρες, είναι αναμενόμενο, καθώς αυτοί έλεγχαν και διαχειρίζονταν την περιουσία που κατείχαν.

Όσον αφορά τις διαθήκες αγροτικών οικογενειών, ανεξάρτητα από το μέγεθος της περιουσίας, φαίνεται πως βασικό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη της και τα πολλά εργατικά χέρια.¹¹¹ Τη διαχείριση της περιουσίας είχε μέχρι το θάνατό του ο πατέρας- αρχηγός της οικογένειας και αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο οι γιοι, ανεξάρτητα από την δική τους οικογενειακή κατάσταση, έπρεπε να περιμένουν, κατά κανόνα, μέχρι τον θάνατο του πατέρα τους προκειμένου να λάβουν όσα τους ανήκαν. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν οι άνδρες να εργάζονται επί πολλά χρόνια, στοχεύοντας στην ανάπτυξη της περιουσίας και την ευημερία της οικογένειας. Λόγω αυτής της συνθήκης δημιουργούνταν η ανάγκη στον πατέρα και αρχηγό της οικογένειας να κληροδοτεί το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας σ’

¹⁰⁹ S. Berstein Serge, P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά κράτη (5ος - 18ος αιώνας)*, τόμ. 1, μτφρ. Δημητρακόπουλος Αναστάσιος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.σ. 448-449· Κ. Ράπτης, «Αστικές τάξεις», *ό. π.*, σ. 211-214.

¹¹⁰ Julie-Marie Strange, *Death, Grief and Poverty in Britain, 1870–1914*, Cambridge University Press. Καίμπριτζ 2005, σ. 27.

¹¹¹ Ιωάννα Λαμπίρη - Δημάκη, «Η κοινωνική έρευνα στον αγροτικό χώρο», *Σύγχρονα Θέματα*, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1984, σ. 61-67.

αυτούς. Αυτού του είδους τις κληροδοτικές συμπεριφορές τις ακολουθούσαν, κυρίως, οι αρχηγοί των πολυμελών οικογενειών, καθώς ήταν ανάγκη να προστατεύσουν τους άνδρες της οικογένειας από τον κατακερματισμό της περιουσίας.¹¹²

Μέσω των διαθηκών δεν κληρονομούνται μόνο υλικά αγαθά, αλλά και συμβουλές. Ο κάθε διαθέτης δίνει στη διαθήκη του τις τελευταίες συμβουλές στα μέλη της οικογένειάς του.¹¹³ Ταυτόχρονα, η προσεκτική μελέτη των διαθηκών βοηθά στην κατανόηση των σχέσεων του ατόμου με τον κοινωνικό του περίγυρο, καθώς δεν είναι απαραίτητο το ενδιαφέρον των οικείων για τον συνάνθρωπο τους. Ίσως αυτός να είναι και ο λόγος για τον οποίο, σε πολλές περιπτώσεις, οι διαθέτες κληροδοτούν περιουσιακά στοιχεία στα άτομα που αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους, στο τέλος της ζωής τους. Ακόμα, μέσα από τις διαθήκες φαίνεται και ο τρόπος με τον οποίο διαφοροποιούνται οι σχέσεις της οικογένειας μέσα στον χρόνο, μετά από έναν γάμο για παράδειγμα ή στην περίπτωση που κάποια γυναίκα μείνει χήρα.¹¹⁴

2.3.1. Ο θεσμός της προίκας

Η προίκα, ως θεσμός, αποτελεί κεντρικό στοιχείο της ζωής των ανθρώπων της παραδοσιακής κοινωνίας. Το συμβολαιογραφικό έγγραφο, το οποίο την επικυρώνει, ονομάζεται προικοσύμφωνο. Ωστόσο, δεν ήταν πάντα απαραίτητη η σύνταξή του προκειμένου να συμφωνηθεί η προίκα, με αποτέλεσμα τα ποσοτικά στοιχεία που προκύπτουν για το ύψος των προικών από τα επίσημα έγγραφα μόνο ενδεικτικά μπορούν να είναι.¹¹⁵

Σε αρκετές περιπτώσεις, η προίκα παρουσιάζεται ως μέρος της κληρονομιάς που παίρνει η γυναίκα από την πατρική της εστία, ενώ σε άλλες φαίνεται να δίνεται ως ένα οικονομικό εφόδιο στο νέο ζευγάρι.¹¹⁶ Από τα τεκμήρια των διαθηκών μας επιβεβαιώνεται, εν μέρει, η πρώτη άποψη, μιας και οι διαθέτες αναφέρουν επακριβώς τα περιουσιακά τους στοιχεία. Για παράδειγμα, ο Στέργιος Δοξαράς, κτηματίας στο επάγγελμα, γράφει αναφορικά με τις προίκες των γυναικών της οικογένειάς του στη

¹¹² Μαρία Κουρουκλή, *Οικογενειακές, ό. π.*, σ. 149-154.

¹¹³ Β. Νιτσιάκος, *ό. π.*, σ. 89.

¹¹⁴ Μαρία Θανοπούλου και Μαρίνα Πετρονότη, «Βιογραφική προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *EKE* 64 (1987), σ. 22-30· Julie-Marie Strange, *ό. π.*, σ. 62-65.

¹¹⁵ Χάρις Συμεωνίδου-Αλατοπούλου, «Η εξέλιξη του θεσμού της προίκας στην Ελλάδα (1956-1974)», *EKE* 36-37 (1979), σ. 322-340.

¹¹⁶ Ελευθέριος Αλεξάκης, *Τα παιδιά της σιωπής, Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στους Αρβανίτες της Ν.Α. Αττικής-Λαυρεωτικής (1850-1940)*, Αθήνα 1996, σ. 21.

διαθήκη του: «ἔχω δώσει πρὸς αὐτήν ὡς προῖκαν φορέματα, ἐνδύματα ἀσημικά καὶ λοιπά ἀξίας λιρῶν τουρκικῶν τριάκοντα (30) καὶ εἴκοσι (20) λίρας μετρητάς», και σε ἄλλο σημεῖο: «διὰ τῆς προικοδοτήσεως ταύτης ἔλαβον τὰ τρία τέκνα μου πλέον τῶν ὄσων ἐδικαιοῦντο μετὰ τὸν θάνατόν μου».¹¹⁷ Δεν εἶναι, ωστόσο, αὐτὴ ἡ μοναδικὴ περίπτωση· και ὁ Θεόδωρος Παπακωνσταντίνου, ἔμπορος, κάνει λόγο στη διαθήκη του για τις θυγατέρες τῆς οικογένειας. Συγκεκριμένα, ἀριθμεί τα περιουσιακά στοιχεία που ἔδωσε: «συστήσας ὡς προῖκαν αὐτῆς καὶ μετρητά, φορέματα, ἐνδύματα, κοσμήματα, ἔπιπλα καὶ σκεύη λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς διακοσίας».¹¹⁸ Μ' αὐτόν τον τρόπο δικαιολογεῖ και τις 200 δραχμές που κληροδοτεῖ στην κόρη του μετὰ τον θάνατό του. Οι παραπάνω φράσεις ἀποδεικνύουν πως οι γυναῖκες δεν εἶχαν δικαιώματα στην πατρικὴ περιουσία, εφόσον εἶχαν ἤδη πάρει το μερίδιό τους με την προίκα.

Βασικὴ προτεραιότητα τῆς οικογένειας, ὅπως ἀποδεικνύεται και ἀπὸ το πρὸς μελέτη υλικὸ των διαθηκῶν, ἦταν ὁ γάμος και ἡ εξασφάλιση τῆς προίκας των θυγατέρων τῆς. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι μία φράση ἀπὸ τὴ διαθήκη του κτηματία Κωνσταντῆ Σαβουρδάνη: «*παραγγέλω συνάμα τὸν υἱόν μου Ἰωάννην νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς καλῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀδελφῆς του καὶ θυγατρὸς μου*».¹¹⁹ Με πολὺ μικρὲς παραλλαγές, αὐτὴ ἡ φράση ἐπαναλαμβάνεται στη διάρκεια των ἐτῶν που μελετώνται ἀπὸ τους διαθέτες.

Ἡ προίκα δινόταν με πλήρη κυριότητα στον ἄνδρα, ὁπότε ἐκεῖνος μόνο εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς διαχείρισής τῆς, κατὰ βούληση. Τα περιουσιακά στοιχεία ἔμεναν στη γυναῖκα και, σε περίπτωση διαζυγίου ἢ θανάτου του συζύγου, ἡ προίκα ἐπιστρεφόταν στην ἴδια. Ουσιαστικά, ἡ προικῶα αὐτὴ περιουσία, δεν μπορούσε να ἐκποιηθεῖ. Κύριος σκοπὸς ἦταν να βοηθᾶ οικονομικά τὴ νέα οικογένεια και, στην περίπτωση που ἡ γυναῖκα ἔμενε χωρὶς τὴν προστασία του ἄνδρα, για ὁποιοδήποτε λόγο, τὴν εξασφάλιζε οικονομικά.

Στην περίπτωση που κάποιος διαθέτης θεωρούσε πως προίκισε τὴν κόρη του ἀνεπαρκῶς, μέσω τῆς διαθήκης του εἶχε τὴν δυνατότητα να ἐπανορθώσει. Αὐτὸ συνέβαινε καθὼς υπήρχε διαφοροποίηση στην προίκα που λάμβανε κάθε γυναῖκα,

¹¹⁷ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 44 [1893], διαθήκη υπ' ἀριθμ. 15813 (18.11.1893).

¹¹⁸ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' ἀριθμ. 17573 (22.12.1894).

¹¹⁹ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' ἀριθμ. 1645 (28.05.1883).

μέσα στην ίδια οικογένεια. Ίσως η κοινωνική θέση του γαμπρού και η περιουσία του πατέρα, τη στιγμή του γάμου, να ήταν παράγοντες που επηρέαζαν την προίκα κάθε κοπέλας. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις των διαθετών, όπως αναφέρθηκε, που καταγράφουν στις διαθήκες τους, με λεπτομέρεια, τα αγαθά τα οποία έδωσαν στις γυναίκες της οικογένειας ως προίκα, οπότε και η περιουσία, σε αρκετές περιπτώσεις, παρουσιάζεται στο σύνολό της.¹²⁰

2.3.2. Κτηματίες

Πριν από οποιαδήποτε αναφορά στα συμβόλαια των διαθηκών, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στους όρους «κτηματίας, γεωργός και γεωργοκτηματίας»· όροι που συναντώνται συχνά στο παρόν δείγμα διαθηκών. Ως κτηματίες χαρακτηρίζονται οι ιδιοκτήτες της γης που καρπώνονται τα εισοδήματα χωρίς όμως να ασχολούνται με την παραγωγική διαδικασία. Συνήθως, κατοικούν στην πόλη και είναι οικονομικά εύποροι και έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Μάλιστα, όσοι διέθεταν μεγάλη κτηματική περιουσία εντάσσονταν στην κτηματική ελίτ της πόλης. Βέβαια, ο όρος «κτηματίας» χρησιμοποιήθηκε, καταχρηστικά, και γι' αυτούς που δεν διέθεταν ανάλογα περιουσιακά στοιχεία, γεγονός που αποδεικνύεται και από το ύψος των περιουσιακών στοιχείων που κληροδοτούσαν.

Από το προς μελέτη δείγμα των διαθηκών γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο όρος «κτηματίας» περιλαμβάνει δύο διαφορετικές κοινωνικές ομάδες: η πρώτη αποτελείται από μικρούς και μεσαίους ιδιοκτήτες γης, των οποίων οι οικονομικές δυνατότητες φαίνονται από την αξία των περιουσιών που κληροδοτούν. Η δεύτερη κατηγορία, αφορά τους εύπορους κτηματίες που κατοικούν στην πόλη. Ακόμη όμως και οι κτηματίες που διαθέτουν μικρότερη περιουσία και δεν εντάσσονται στις ανώτερες κοινωνικά βαθμίδες διαφοροποιούνται σε σχέση με όσους δηλώνουν «γεωργοί» και κληροδοτούν μικρότερες περιουσίες, σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες.¹²¹

Στο προς μελέτη δείγμα, είναι αρκετές οι περιπτώσεις διαθετών στις οποίες ο συμβολαιογράφος, για άγνωστο λόγο, δεν αναφέρει το επάγγελμα τους. Ωστόσο αυτό

¹²⁰ Λεωνίδας Σωτηρόπουλος και Δούλη Δημητροπούλου, «Η μεταβίβαση της οικογενειακής περιουσίας στην περιοχή της Πάτρας. Μερικές πλευρές του προβλήματος», στο *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα 1994, σ. 243-245· Βασιλική Γαλάνη - Μουτάφη, *ό. π.*, σ. 31-66.

¹²¹ Σταυρούλα Βερράρου, *Από τον κτηματία στον αγρότη. Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην επαρχία Τριφυλίας το 19ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης/ Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2014, σ. 125-135.

προκύπτει, συνήθως έμμεσα, από το επάγγελμα των νεαρών ανδρών της οικογένειας και αυτοί είναι που συχνά καλούν το συμβολαιογράφο να συντάξει τη διαθήκη του πατέρα τους. Βέβαια, ο τρόπος διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων, ο τόπος καταγωγής τους και τα κληροδοτούμενα ακίνητα δείχνουν πως τα άτομα αυτά ασχολούνταν με τη γη, καθώς φαίνεται πως οι διαθέτες αυτοί παρουσίαζαν κοινές συμπεριφορές ως προς τη μεταβίβαση των περιουσιακών στοιχείων στα παιδιά τους ανεξάρτητα από το μέγεθος της περιουσίας.

Ο πρώτος, κατά χρονολογική σειρά κτηματίας-διαθέτης, ο Κωσταντής Σαβουρδάνης, φθάνει στην πόλη από το χωριό Μαϊμούλι¹²² της Λάρισας και επιθυμεί να συντάξει τη δημόσια διαθήκη του, διότι «διότι νοσῶν, ἴσως ἐπικυνδύνως, ἐπιθυμεί νά διαθέσῃ ἅπασα τήν περιουσίαν του».¹²³ Ο συμβολαιογράφος δεν παραλείπει να αναφέρει πως βρήκε τον διαθέτη «νοσοῦντα καί κλινήρη»¹²⁴ αλλά με σώας τας φρένας.

Ο διαθέτης, ως κτηματίας, δεν κληροδοτεί χρήματα αλλά κτήματα και ζώα. Ο ίδιος, μέσα από τη διαθήκη του, καταγράφει ουσιαστικά και την περιουσία του, μιας και αναφέρεται, λεπτομερώς, στα περιουσιακά του στοιχεία. Ο διαθέτης είχε στην κατοχή του 300 στρέμματα γης εξ αδιαιρέτου με τον αδελφό του, έντεκα *αραλίκια*,¹²⁵ που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για κατοικία, αμπέλια και ζώα. Την περιουσία αυτή κληροδοτεί στη σύζυγο και στα τέσσερα παιδιά του, εκ των οποίων το ένα ήταν θετός γιος.

Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας μοιράζονται οι δύο γιοι και η ανύπαντρη κόρη του. Ο θετός γιος φαίνεται πως λαμβάνει αρκετά από την πατρική περιουσία, διότι φρόντισε τον πατέρα του κατά τη διάρκεια της ζωής του. Αν και ο διαθέτης δεν αναφέρει τους λόγους για τους οποίους υιοθέτησε το παιδί, ίσως οι φυσικοί γονείς δεν μπορούσαν να αναθρέψουν το παιδί και το έδωσαν για υιοθεσία.¹²⁶ Ο διαθέτης φαίνεται να τοποθετεί τον θετό γιο του στην ίδια θέση με τα υπόλοιπα παιδιά, καθότι ακόμα και στο μοίρασμα της περιουσίας δεν τον εξαιρεί· αντίθετα τον αναφέρει πρώτο στη σειρά των κληρονόμων και του αναγνωρίζει τις

¹²² Η σημερινή Χάλκη Λάρισας· Λάζαρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984, σ. 410.

¹²³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

¹²⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

¹²⁵ Από την τουρκική λέξη *aralik* = μέσον διάστημα τόπου και χρόνου· *Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής*, τόμ. Γ' (ΑΡ - Β), Αθήνα 1941, σ. 15.

¹²⁶ *Encyclopedia of population*, vol. 1 (Α-Η), United States of America 2003, σ. 16-17.

διάφορες φροντίδες που του παρείχε με τα εξής λόγια: «ἔνεκα τῶν μεγάλων πρὸς ἐμέ περιποιήσεών του». Σύμφωνα τόσο με το κληρονομικό δίκαιο,¹²⁷ όσο και με το εθιμικό, το θετό τέκνο είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει μερίδιο στην κληρονομιά του πατέρα. Ίσως όμως αυτό δεν αφορά την συγκεκριμένη περίπτωση, καθώς ο πατέρας έτρεφε μεγάλη αγάπη προς αυτό το θετό τέκνο του.¹²⁸

Ο ένας από τους δύο γιους ήταν επιφορτισμένος με τη διαχείριση των οικονομικών του σπιτιού. Οι γιοι και ειδικά οι πρωτότοκοι ή οι μοναχογιοί, ήταν οι συνεχιστές του γένους, κληρονομούσαν το πατρικό όνομα και την περιουσία, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα και την ευθύνη να την διατηρήσουν και, αν ήταν εφικτό, να την διευρύνουν. Οι άνδρες είχαν ηγετικό ρόλο μέσα στην οικογένεια, καθώς διαχειρίζονται την πατρική περιουσία.¹²⁹

Στο παρόν τεκμήριο ο πατέρας-διαθέτης δίνει, εκτός από την διαχείριση της περιουσίας στον μεγαλύτερο γιό του, την εντολή να φροντίσει για την αποκατάσταση της ανύπαντρης αδερφής του. Στις περιπτώσεις θανάτου του γονέα, οι αδελφοί και κυρίως αυτός που διαχειρίζεται τα του οίκου, αναλαμβάνει πρώτα να διαφυλάξει την τιμή της αδερφής του και έπειτα να την παντρέψει. Η κόρη, που στο τεκμήριο είναι έγγαμη, κληρονομεί «πέντε πρόβατα, μίαν ἄμπελον ἐκ τριῶν βεργῶν»,¹³⁰ ελάχιστα σε σχέση με το ύψος της πατρικής περιουσίας, ίσως λόγω της προίκας που είχε λάβει στο παρελθόν,¹³¹ και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν έχει κανένα δικαίωμα στην πατρική περιουσία, σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο.¹³² Υπάρχει, βέβαια, και η μικρή πιθανότητα να είχαν χαλάσει οι σχέσεις ανάμεσα στον διαθέτη και στην κόρη του μετά τον γάμο, διότι ο διαθέτης μπορεί να δίνει την εντολή να της δοθούν «δέκα λίρας Τουρκίας».¹³³ ωστόσο το μετανιώνει και αυτά τα λόγια του διαγράφονται από το τεκμήριο.

Ο διαθέτης δεν ξεχνά να κληροδοτήσει στη γυναίκα του «τά υπόλοιπα ἑκατόν στρέμματα γῆς καί τά τέσσαρα περισεύσαντα ἀραλίκια πρὸς κατοικιάν ἵνα τά διαθέτει

¹²⁷ Γεώργιος Κοφίνας, *Τα αστικά δίκαια Ι, Οικογενειακόν Δίκαιον*, Αθήνα 1895, σ. 79.

¹²⁸ G. Geib, *ό. π.*, σ. 81-82.

¹²⁹ Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ.125.

¹³⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

¹³¹ Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 76. Σοφία Δασκαλοπούλου- Καπετανάκη, «Εγκατάσταση - προίκα – κληρονομιά», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν: συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1993, σ. 295.

¹³² Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18ου- αρχές 20ού αι.)*, Ιωάννινα 1995, σ. 193.

¹³³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

ώς βούλεται».¹³⁴ Το γεγονός ότι της επιτρέπει να τα διαθέσει όπως κρίνει εκείνη καλύτερα μαρτυρά την εμπιστοσύνη και την αγάπη του Κωνσταντή Σαβουρδάνη στη γυναίκα του. Σ' αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να αναφέρουμε και την κληροδοτική συμπεριφορά ενός άλλου διαθέτη, του Κωσταντίνου Μπαταβάνου, ο οποίος δίνει στα παιδιά του την εντολή «νά δώσωσι δέκα πρόβατα και τήν σύζυγόν μου καί μητέρα Μαριγώ δέκα πρόβατα ἄτινα μετά τόν θάνατόν της νά περιέρχωνται εἰς τά αὐτά τέκνα μου».¹³⁵ Δύο, λοιπόν, εκ διαμέτρου αντίθετες κληροδοτικές συμπεριφορές από κτηματίες, που έζησαν στην ίδια χρονική περίοδο και στον ίδιο τόπο. Ίσως ο δεύτερος διαθέτης να ένιωθε υπεύθυνος για τη διατήρηση της περιουσίας στο πρόσωπο των αγοριών, διότι και σε άλλο σημείο αναφέρει πως την περιουσία αυτή την απέκτησε με αυτά τα παιδιά.

Ο επόμενος διαθέτης, που καταγράφεται ως εμποροκτηματίας, είναι ο πρώτος εκλεγμένος δήμαρχος της πόλης Χρήστος Γεωργιάδης, ο οποίος πέθανε στις 26 Δεκεμβρίου 1886, δύο μέρες μετά τη σύνταξη της δημόσιας διαθήκης του. Ίσως ο θάνατος της νεαρής συζύγου του Αικατερίνης, τον Οκτώβριο του 1883, από φυματίωση, να προκάλεσε μεγάλη θλίψη στον Γεωργιάδη, που δεν μπόρεσε να την ξεπεράσει.¹³⁶ Οι πληροφορίες που δίνονται για τον τόπο καταγωγής του δεν συγκλίνουν, διότι από τη μία αναφέρεται στη βιβλιογραφία πως ο δραστήριος αυτός έμπορος, που καταγόταν από τη Μυτιλήνη, εγκαταστάθηκε στη Λάρισα σε νεαρή ηλικία και από την άλλη υπάρχουν αναφορές πως καταγόταν από το Λιβάδι της Ελασσόνας. Ήταν ο πρώτος αιρετός δήμαρχος της πόλης και εξαιρετικά αγαπητός στους Λαρισαίους, οι οποίοι θέλοντας να τον τιμήσουν έδωσαν το όνομά του σε κεντρικό δρόμο της πόλης.¹³⁷

Ο Γεωργιάδης καθιστά ως μοναδικό κληρονόμο «έφ' άπάσης τῆς κινητῆς άκινήτου και χρηματικῆς περιουσίας»¹³⁸ τον ανήλικο μοναχογιό του Αθανάσιο. Εκτός των άλλων περιουσιακών στοιχείων, τα οποία δεν αναφέρονται λεπτομερώς στη διαθήκη, ο Γεωργιάδης είχε στην κατοχή του μετοχικό μερίδιο σε έναν από τους

¹³⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ.6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

¹³⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 61 [1898 - 1899], διαθήκη υπ' αριθμ. 22266 (20.11.1898).

¹³⁶ Αλέξανδρος Γρηγορίου, «Χρήστος Γεωργιάδης ο πρώτος αιρετός δήμαρχος της Λάρισας», *ΘΗΜ* 69 (2016), σ. 393-404· ο ίδιος, *Το Α' Δημοτικό Νεκροταφείο της Λάρισας*, Λάρισα 2013, σ. 23.

¹³⁷ Βάσος Καλογιάννης, *Η χρυσή Βίβλος του Δήμου Λάρισας*, Λάρισα 1963, σ. 123-125· Αθανάσιος Σπυρόπουλος, «Η κοινωνικό- οικονομική ανάπτυξη της Λάρισας από το 1881-1916», *ΘΗΜ* 36 (1999), σ. 201-202.

¹³⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 20 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6126 (24.12.1886).

ατμόμυλους της πόλης.¹³⁹ Σύμφωνα με την εκτίμηση της Προνομιούχου Τραπέζης Ηπειροθεσσαλίας ο Γεωργιάδης ήταν «κτηματίας, έμπορομεσίτης, σοβαρός» και ο δεύτερος πλουσιότερος χριστιανός της Λάρισας την δεκαετία του 1880.¹⁴⁰

Εξαιτίας της ανικανότητας του παιδιού να πάρει αποφάσεις, λόγω της ηλικίας του, ο διαθέτης διόρισε επιτρόπους τον Χρήστο Δημητριάδη, εμποροκτηματία και παρεπίτροπο τον Κωνσταντίνο Αστεριάδη, εμποροϋπάλληλο και ορίζει να «διατηρήσωσι τήν ύφισταμένην εταιρίαν τοῦ ἀτμομύλου»,¹⁴¹ μέχρι την ενηλικίωσή του παιδιού, αυτά τα δύο πρόσωπα που σίγουρα θεωρούσε ο ίδιος αξιόπιστα. Η επιλογή των δύο προσώπων δεν ήταν καθόλου τυχαία καθώς ο Χρήστος Δημητριάδης, αν και δεν αναφέρεται στη διαθήκη, κατείχε και αυτός μετοχικό μερίδιο στην εταιρεία του ατμομύλου, όπως επίσης και συνολικά μαζί με τον αδερφό του 10 ατμόμυλους στην πόλη.¹⁴²

Ο ρόλος των δύο αυτών προσώπων ήταν εξαιρετικά σημαντικός: του μεν επιτρόπου ήταν η διαχείριση της εν λόγω περιουσίας, του δε παρεπιτρόπου ο ρόλος ήταν διττός: πρώτον να ελέγχει τις πράξεις του επιτρόπου, αλλά και να παρεμβαίνει σε οποιαδήποτε περίπτωση που οι χειρισμοί τού επιτρόπου δεν συμφωνούσαν με τα συμφέροντα του ανηλίκου.¹⁴³ Ο Γεωργιάδης, μάλιστα, προέβλεψε και την πιθανότητα η Εταιρεία να έμπαινε σε εκκαθάριση, και σε αυτή την περίπτωση, ο διαθέτης όρισε έναν πρώην υπάλληλό του, τον Κωνσταντίνο Σκαλιώρα, για αυτόν τον σκοπό.

Ο κτηματίας Παναγιώτης Μαρκίδης είναι ο επόμενος διαθέτης. Φαίνεται πως ενώ ήταν εγκατεστημένος στη Λάρισα, τα κτήματά του βρίσκονταν στο χωριό Κονιατσή, τον σημερινό Ευαγγελισμό Ελασσόνας.¹⁴⁴ Το 1818 η Κονιατσή, μαζί με άλλα τρία γειτονικά χωριά, αναφέρεται ως *τσιφλίκι-μαλικιανές* του Βελή πασά. Η κοινότητα της Κονιατσής ήταν διαιρεμένη εκείνη την εποχή σε πολλούς *αλιακάδες*

¹³⁹ Αθ. Σπυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 204· Ιωάννης Παπαγιαννόπουλος «Επαρχία Λαρίσης», *Θεσσαλικά Χρονικά*, Αθήνα 1935, σ. 268.

¹⁴⁰ Ευάγγελος Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912): Τα Τεκμήρια*, Αθήνα 1992, σ. 239· Φωτεινή Λέκα, «Η βιομηχανία στη Θεσσαλία (1881-1940) μια πρώτη συνολική καταγραφή» στο *Θεσσαλία Θέματα Ιστορίας*, Λάρισα 2006, τ. 1, σ. 223-225.

¹⁴¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 20 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6126 (24.12.1886).

¹⁴² Φωτεινή Λέκα, *ό. π.*, σ. 224· Ε. Πρόντζας, *ό. π.*, σ. 239.

¹⁴³ Γ. Κοφίνας, *ό. π.*, σ. 79· G. Geib, *ό. π.*, σ. 77-80· G. Maurer, *ό. π.*, σ. 111-113.

¹⁴⁴ Γεώργιος Μπλάντας, «Ένα πωλητήριο κτημάτων στον Ευαγγελισμό Ελασσόνας από Αλβανούς κατόχους», *ΘΗΜ* 60 (2011), σ. 243-250.

(τσιφλικομερίδια),¹⁴⁵ τα οποία κατείχαν κυρίως Οθωμανοί αξιωματούχοι, μονές, κοινότητες αλλά και κάποιοι Έλληνες.¹⁴⁶

Ο εν λόγω διαθέτης, εκτός από την κτηματική περιουσία «*συνισταμένην ἐξ ἑνός ἀλιακῶ κειμένου ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Κουνισί τῆς Ἐπαρχίας Ἐλασσῶνος τοῦ ὀθωμανικοῦ*», διαθέτει και ακίνητη περιουσία στην πόλη «*μίαν οἰκίαν κειμένην ἐντός τῆς πόλεως Λαρίσης ἐν τῇ Συνοικίᾳ Ἀρναούτ, ἑτέραν ἡμισίαν κειμένην ἐντός τῆς αὐτῆς πόλεως Λαρίσης καί ἐν τῇ συνοικίᾳ Παράσχου αὐτήν ταύτην ἐν ἧ κατοικῶ καί ἐν ἧ συντάσσεται ἡ διαθήκη μου, καί ἕναν μαγαζότοπον ἐντός τῆς αὐτῆς πόλεως*».¹⁴⁷ Η περιουσία του διαθέτη φαίνεται πως ήταν αρκετά μεγάλη.

Κληρονόμοι είναι τα τρία παιδιά: δύο αγόρια και η χήρα θυγατέρα του. Είναι γεγονός πως στις παραδοσιακές κοινωνίες το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας κληροδοτείται στα αγόρια της οικογένειας, μιας και οι γυναίκες ήδη έχουν λάβει το μερίδιό τους από την προικοδότησή τους. Αυτή η συμπεριφορά ανατρέπεται σε αυτό το τεκμήριο, διότι η κόρη του διαθέτη ήταν χήρα και επομένως ήταν ανάγκη να προστατευθεί, τόσο αυτή όσο και τα παιδιά της. Από τη διαθήκη του Μακρίδη αντιλαμβάνεται κανείς την οικονομική ευμάρεια, χαρακτηριστικό γνώρισμα των κτηματιῶν των προηγούμενων αιώνων.

Αναφέρεται, διεξοδικά, στον τρόπο που θα επιστραφούν τα χρήματα που χρωστούσε στον γαμπρό του και μάλιστα με τον συμφωνημένο τόκο 12%. Συγκεκριμένα, δίνει την εντολή στους κληρονόμους του να καταβάλλουν στους κληρονόμους του γαμπρού του «*λίρας τουρκικὰς χρυσὰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα πέντε*», τα χρήματα δηλαδή που του ὀφείλε, με τον τόκο που είχαν συμφωνήσει μεταξύ τους. Η εντολή του διαθέτη είναι να ξεκινήσουν να καταβάλλουν τον τόκο από «*ἀπὸ τῆς πρώτης Νοεμβρίου τοῦ ἔτους χίλια ὀκτακόσια ὀγδοήκοντα ἕν (1881)*» δέκα χρόνια πριν από τη σύνταξη της διαθήκης. Ίσως ο διαθέτης ακολουθεῖ αυτή την τακτική επειδή δεν ἠθελε να χαθούν αυτά τα χρήματα.

Ένας από τους βασικούς κανόνες των παραδοσιακῶν κοινωνιῶν ἦταν ἡ οικογενειακὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ προστασία τῶν ἀδύναμων μελῶν τους,¹⁴⁸ ὁπότε ὁ διαθέτης, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὰ παιδιά τῆς κόρης του, προχωρᾶ στὴν ἴδια καὶ τῆς κληροδοτεῖ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη περιουσία του. Ἀκόμη ὁμως καὶ με αὐτὰ τὰ δεδομένα

¹⁴⁵ Δ. Τσοποτός, *ὁ.π.*, σ. 25.

¹⁴⁶ Γ. Μπλάντας, *ὁ.π.*, σ. 243-250.

¹⁴⁷ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 31 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 11056 (5.2.1891).

¹⁴⁸ Μαρία Κουρουκλή, *ὁ.π.*, σ. 266.

που υπήρχαν στην οικογένεια, η κόρη κληρονομεί την περιουσία «λόγω κληρονομίας καί λόγω των πολλῶν καί διαφόρων περιποιήσεων καί περιθάλψεων ὧν μοί παρέχει καί ἐξακολουθεῖ». ¹⁴⁹

Και οι άνδρες της οικογένειας λαμβάνουν άξιο λόγου μερίδιο από την πατρική αυτή περιουσία. Ο διαθέτης αναφέρεται στους δύο γιους του, τον Δημοσθένη Μαρκίδη «*Ίατρὸν κάτοικον Βόλου*» και τον Κωστάκη Μαρκίδη «*ἤδη άστυνόμον*», με ελάχιστα λόγια και τους κληροδοτεί χρυσές λίρες και συγκεκριμένα στον πρώτο «*ὁ υἱός μου Κωστάκης Π. Μαρκίδης, λόγω κληρονομίας, λίρας τουρκικὰς χρυσὰς πενήκοντα (50)*» καί στον δεύτερο «*ὁ ἕτερος υἱός μου Δημοσθένης Π. Μαρκίδης ἐτέρας λίρας τουρκικὰς χρυσὰς τεσσαράκοντα (40)*». ¹⁵⁰

Ο ένας από τους δύο γιους τού διαθέτη, ο Κωνσταντίνος, στις εκλογές που έγιναν στη Λάρισα, στις 20 Ιουνίου 1883, ήταν ο πρώτος σε ψήφους δημορχιακός πάρεδρος και είχε αναλάβει την προσωρινή διεύθυνση της Δημοτικής Αστυνομίας, μέχρι να διοριστεί κάποιο άτομο σ' αυτή τη θέση. ¹⁵¹ Λίγα χρόνια αργότερα, τη διετία 1897-1898, υπότε οι Οθωμανοί ανακατέλαβαν προσωρινά τη Λάρισα, μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897, τον διόρισαν δήμαρχο επειδή έτρεφαν μεγάλη εκτίμηση στο πρόσωπό του από τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Μάλιστα, τον αποκαλούσαν Κωστάκη Εφέντη. ¹⁵²

Ο επόμενος, κατά σειρά, διαθέτης είναι ο Δερβίς Βέης Χαλίλ Βέη, ένας από τους πενήντα, περίπου, μπέηδες που παρέμειναν στην Λάρισα μετά την προσάρτηση της στο ελληνικό κράτος. ¹⁵³ Μπορεί ο διαθέτης στο τεκμήριο να αναφέρεται ως κτηματίας, ωστόσο δεν είναι η επαγγελματική του δραστηριότητα αυτή που τον χαρακτηρίζει, αλλά η καταγωγή και η πολιτική του δραστηριότητα. Άλλωστε, είναι ένας όρος με ευρύτερη σημασία που υποδηλώνει την ακίνητη περιουσία. ¹⁵⁴

Με βάση το επίσημο κείμενο της προσάρτησης, οι μουσουλμάνοι κάτοικοι των προσαρτημένων περιοχών είχαν τη δυνατότητα να παραμείνουν στον τόπο

¹⁴⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 31 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 11056 (5.2.1891).

¹⁵⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 31 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 11056 (5.2.1891).

¹⁵¹ Αλ. Γρηγορίου, *Χρήστος Γεωργιάδης, ό. π.*, σ. 393-404.

¹⁵² Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Το Τουρκικό Νοσοκομείο της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 25 Ιανουαρίου 2016.

¹⁵³ Λάζαρος Αρσενίου, *Το έπος των Θεσσαλών Αγροτών και οι εξεγέρσεις του 1881-1993*, Τρίκαλα 1994, σ. 24-25.

¹⁵⁴ Αναστασία Ντανίκα, «Δύο μουσουλμάνοι βουλευτές της Λάρισας Δερβίς Βέης και Χασίπ Σερέφ Βέης (1882-1900)», *ΘΗΜ* 72, Λάρισα 2017, σ. 343-349· Αναστασία Ντανίκα, *Τα πωλητήρια, ό. π.*, σ. 398.

κατοικίας τους για τρία χρόνια, μέχρι να τακτοποιήσουν τις υποθέσεις τους. Από την πλευρά της, η ελληνική κυβέρνηση φοβούμενη το δημογραφικό κενό που θα δημιουργούνταν με την αναχώρηση των μουσουλμάνων, τους έδωσε απεριόριστη παράταση διαμονής στη χώρα.¹⁵⁵ Ο εν λόγω διαθέτης φαίνεται πως ήταν αγαπητό πρόσωπο στη Λάρισα, καθώς στις εκλογές του 1881 εκλέχθηκε βουλευτής¹⁵⁶ και στις 24 Απριλίου 1882 τιμήθηκε από τον βασιλέα Γεώργιο Α΄ με τον Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.¹⁵⁷

Στη διαθήκη του δεν αναφέρει τα περιουσιακά του στοιχεία, ωστόσο φαίνεται πως ήταν μία άξια λόγου περιουσία, διότι στη διαθήκη του Χρήστου Γεωργιάδη αναφέρεται ως ένας από τους συνεταίρους του στην «*έταιρίαν τοῦ ἀτμομύλου*».¹⁵⁸ Λίγο καιρό, μάλιστα, μετά την ενσωμάτωση της Λάρισας, το 1883, αποκτά κατά το 1/8 ένα οικόπεδο με 12 εργαστήρια.¹⁵⁹ Φαίνεται πως τόσο ο ίδιος όσο και η σύζυγός του ήταν κάτοχοι μεγάλης περιουσίας. Η σύζυγός του, μάλιστα, εμφανίζεται και εκείνη σε αγοραπωλησίες εκείνη την εποχή και συγκεκριμένα φαίνεται πως αγόρασε από τα αδέρφια της το ποσοστό ιδιοκτησίας τους από 10 εργαστήρια που βρίσκονταν σε διάφορα σημεία της πόλης.¹⁶⁰

Στη διαθήκη του, βέβαια, ο πάμπλουτος και δραστήριος αυτός Οθωμανός που μιλούσε πολύ καλά ελληνικά και στις συναλλαγές του δεν χρειαζόταν διερμηνέα, όπως αναφέρεται και από το συμβολαιογράφο τη στιγμή της σύνταξης της διαθήκης του, το μοναδικό πράγμα που μας κάνει γνωστό ήταν ο τρόπος με τον οποίο τα τρία του παιδιά θα μοιράζονταν την περιουσία. Συγκεκριμένα, οι δύο γιοι του διαθέτη λαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της εν λόγω περιουσίας και η κόρη «*τό ἐν ἑννατον (1/9) ἦτοι τὴν νόμιμον μερίδαν τῆς ὅλης περιουσίας μου*».¹⁶¹

Ο επόμενος διαθέτης, ο Στέργιος Δοξαράς, φθάνει στη Λάρισα από το χωριό Σπηλιά, έναν απόμερο ορεινό οικισμό,¹⁶² προκειμένου να συντάξει τη δημόσια

¹⁵⁵ Αγγελική Σφήκα – Θεοδοσίου, *ό. π.*, σ. 169-175.

¹⁵⁶ Μητρώο Πληρεξούσιων Βουλευτών και Γερουσιαστών 1822-1935, Βουλή των Ελλήνων (τμήμα μητρώου Βουλευτών), Αθήνα 1986, σ. 136· Λ. Αρσενίου, *ό. π.*, σ. 39.

¹⁵⁷ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 30/Α/30-4-1882).

¹⁵⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 20 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6126 (24.12.1886)· Ιω. Παπαγιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 268.

¹⁵⁹ Κλίβανοι

¹⁶⁰ Αναστασία Ντανίκα, *Δύο μουσουλμάνοι, ό. π.*, σ. 343-349.

¹⁶¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 20 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6126 (24.12.1886).

¹⁶² Στέφανος Δαλαμπύρας, «Ανέκδοτες επιγραφές από το χωριό Σπηλιά Λάρισας», *ΘΗΜ* 7 (1984), σ. 39.

διαθήκη του. Όπως ήταν αναμενόμενο, η σύζυγος του διαθέτη και τα 7 παιδιά του (5 αγόρια και 2 κορίτσια) μοιράζονται αυτή την περιουσία. Η διαθήκη αυτή αποτελεί ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων και οργάνωσης μιας αγροτικής οικογένειας. Ο πατέρας-αρχηγός, προκειμένου να διατηρηθεί η ισορροπία ανάμεσα στα εφτά παιδιά του, μοιράζει το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του στα αγόρια που έχουν παραμείνει στην πατρική εστία και εργάζονται αμισθί.¹⁶³ Ουσιαστικά, τα τέκνα αυτά εξαρτώνται πλήρως από την οικογενειακή περιουσία, καθώς δεν έχουν δικά τους εισοδήματα. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι γνωστή από πριν η διανομή της περιουσίας στα αγόρια της οικογένειας, αν και στο συγκεκριμένο τεκμήριο ο διαθέτης δεν αναφέρεται σε κάποια υπόσχεση προς τα παιδιά του και η περιουσία περνά, εξ αδιαιρέτου, στα αγόρια της οικογένειας.¹⁶⁴

Στις παραδοσιακές αγροτικές ή κτηνοτροφικές οικογένειες υπήρχαν δύο τρόποι διανομής της πατρικής περιουσίας: η προίκα για τα κορίτσια και η κληρονομιά για τα αγόρια, τα οποία λάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας, όπως συμβαίνει και στην υπό μελέτη διαθήκη. Υπήρχαν, βέβαια, και οι περιπτώσεις ανδρών οι οποίοι λάμβαναν το μερίδιο που τους αναλογούσε πριν από τον θάνατο του πατέρα και εργάζονταν ανεξάρτητοι από την πατρική εστία.¹⁶⁵

Ο διαθέτης, ίσως προς αποφυγήν παρεξηγήσεων ανάμεσα στα αδέρφια, αναφέρει ακριβώς όσα έδωσε ως προίκα των κοριτσιών «*φορέματα, ένδύματα άσημικά και λοιπά*»,¹⁶⁶ όπως, επίσης, και στον ένα από τους γιους που είχε αποχωρήσει από την πατρική εστία παίρνοντας το μερίδιό του «*έκατόν είκοσιν (120) αΐγας και είκοσι (20) λίρας όθωμανικάς*».¹⁶⁷

Οι σχέσεις ανάμεσα στην οικογένεια φαίνεται πως ήταν καλές, καθώς ο πατέρας πριν από τον θάνατό του κληροδοτεί και άλλα περιουσιακά στοιχεία στις κόρες και στο γιό του, που είχε ανεξαρτητοποιηθεί οικονομικά από την οικογένεια. Το δίκαιο όμως είναι να λάβουν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας οι γιοι που εργάζονταν σε αυτήν, «*καθότι μετ' αὐτῶν τήν απέκτησα συνεργασθέντων μετ' ἐμοῦ καί*

¹⁶³ Alexis Franghiadis, *Peasant Agriculture and Export Trade Currant Viticulture in Southern Greece, 1830-1893*, Φλωρεντία 1990, σ. 272-273.

¹⁶⁴ Λεωνίδας Σωτηρόπουλος και Δούλη Δημητροπούλου, *ό. π.*, Αθήνα 1994, σ. 255.

¹⁶⁵ Μαρία Κουρούκλη, *ό. π.*, σ. 149-157· Ελευθέριος Αλεξάκης, «Η δομή της Ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», *Μνήμων* 5 (1975), σ. 49-80.

¹⁶⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 44[1893], διαθήκη υπ' αριθμ. 15813 (18.11.1893).

¹⁶⁷ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 44[1893], διαθήκη υπ' αριθμ. 15813 (18.11.1893).

είσπετι συνεργαζομένων δωρεάν και άνευ άμοιβής αυτών και έν μέρει αυτοίς ανήκουσαν.¹⁶⁸ Η πολύχρονη εργασία των ανδρών, κυρίως, στην πατρική περιουσία δημιουργούσε την ανάγκη στον πατέρα και αρχηγό της οικογένειας να κληροδοτήσει το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας στα αγόρια, που εργάζονταν και προσπαθούσαν για την αύξηση των υπάρχόντων της οικογένειας. Οι άνδρες, που παρέμεναν στην πατρική εστία, συνήθως λάμβαναν το μερίδιο που τους αναλογούσε με την κληρονομιά. Αυτού του είδους τις κληροδοτικές συμπεριφορές τις ακολουθούσαν, κυρίως, οι αρχηγοί πολυμελών οικογενειών, καθώς ήταν ανάγκη να προστατεύσουν τα αγόρια της οικογένειας από τον κατακερματισμό της περιουσίας.¹⁶⁹

Στις περισσότερες διαθήκες, ο άνδρας που αναλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας είχε και την υποχρέωση να διατρέφει και να συντηρεί τη μητέρα του μέχρι το τέλος της ζωής της. Στην περίπτωση της διαθήκης του Στέργιου Δοξαρά που μελετούμε, ο διαθέτης έκρινε σκόπιμο να δώσει την εντολή στους γιους του να δίνουν στη μητέρα τους ένα μηνιαίο ποσό, προκειμένου να ζει άνετα, *«καθότι ύπήρξεν καλή σύζυγος και μήτηρ*». ¹⁷⁰ Για ακόμη μία φορά φαίνεται η έγνοια του διαθέτη για τη σύζυγο. Σκοπός της διάθεσης αυτών των χρημάτων είναι η γυναίκα του να έχει ένα εισόδημα, με το οποίο να μπορεί να ζει άνετα και μετά τον θάνατο του διαθέτη.

Η υποχρέωση των διαθετών να προνοούν για το μέλλον των συζύγων τους επιβαλλόταν από τον ρόλο που διαδραμάτιζε η γυναίκα στον οικιακό πυρήνα. Ως εξαρτημένα μέλη της οικογένειας βρίσκονταν υπό την προστασία των ανδρών τους, μιας και κατά τη διάρκεια της ζωής τους ήταν περιορισμένες στα συζυγικά τους καθήκοντα και επιφορτισμένες με την ανατροφή και την κηδεμονία των παιδιών, μέχρι την ενηλικίωσή τους. Συνεπώς, συνήθως κρινόταν απαραίτητη από τον διαθέτη η αναγνώριση της προσφοράς τους στην οικογένεια αλλά και η οικονομική τους εξασφάλιση.

Ανάλογη τακτική ακολουθεί και ο επόμενος διαθέτης, ο οποίος λέει ότι ο κληρονόμος του *«ύποχρεούται αυτός και μόνος νά διαθρέψη μέχρι τοῦ θανάτου της τήν σύζυγόν μου και μητέραν του*». ¹⁷¹ Μάλιστα, εάν για οποιονδήποτε λόγο η μητέρα δεν επιθυμούσε να συγκατοικήσει με τον γιο της, εκείνος είχε την υποχρέωση να της παρέχει συγκεκριμένο μηνιαίο ποσό μέχρι τον θάνατό της.

¹⁶⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 44 [1893], διαθήκη υπ' αριθμ. 15813 (18.11.1893).

¹⁶⁹ Μαρία Κουρουκλή, *ό. π.*, σ. 149-154.

¹⁷⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 44 [1893], διαθήκη υπ' αριθμ. 15813 (18.11.1893).

¹⁷¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 46 [1894], διαθήκη υπ' αριθμ. 16750 (19.08.1894).

Ο διαθέτης Απόστολος Λελεκάνος φθάνει στη Λάρισα για να συντάξει τη δημόσια διαθήκη του από το χωριό Τοπουζλάρ.¹⁷² Μεταβιβάζει τα περιουσιακά του στοιχεία στα τρία παιδιά του: στα δύο αγόρια και στην έγγαμη θυγατέρα του. Όπως και στις προηγούμενες διαθήκες, έτσι και εδώ, το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας πέρασε στον ένα γιο, που ασχολούταν με τα κτήματα, με την εντολή να φροντίζει τη μητέρα του μέχρι το θάνατό της. Από τα δύο άλλα παιδιά, η μεν κόρη έλαβε το σπίτι όπου κατοικούσε ο διαθέτης, ένα αμπέλι και χρήματα, επειδή, προφανώς, διέμενε στην πατρική της οικία, παρότι έγγαμη, ο δε γιος, που ήταν ιερέας, έλαβε από την πατρική περιουσία το διόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 2.000 δραχμών και *«μίαν ἄμπελον ἐξ ἡμίσεως στρέμματος»*.¹⁷³

Ο επόμενος κτηματίας που συντάσσει διαθήκη είναι ο Κωνσταντίνος Μπαταβάνος. Φθάνει στην πόλη από το Γκερλή, ένα χωριό του Δήμου Αρμενίου. Ο Κωνσταντίνος Μπαταβάνος αναφέρεται στο επάγγελμα ως γεωργοκτηματίας, ωστόσο η διαθήκη του ήταν φτωχική, σε σχέση με άλλους κτηματίες της ίδιας περιόδου που συνέταζαν τη δημόσια διαθήκη τους, όπως ο Κωνσταντίνος Δαμασιώτης.¹⁷⁴ Αν παρακολουθήσει κανείς προσεκτικά το σύνολο των κτηματιών, θα παρατηρήσει τις διάφορες κοινωνικές βαθμίδες, που καθορίζονται από το ύψος των περιουσιών τους. Βέβαια, οι διαθήκες των κτηματιών έχουν κοινά χαρακτηριστικά.

Η οικογένεια του διαθέτη αποτελείται από έξι παιδιά, τέσσερα αγόρια και δύο κορίτσια, στα οποία κληροδοτεί την περιουσία του. Κατά τη συνήθη πρακτική, τα τρία αγόρια έλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής περιουσίας, *«καθότι τήν περιουσία ταύτη τήν ἀπέκτησα μετά τῶν ἀνωτέρω τριῶν τέκνων μου καί τῆς ἐπί τόσα ἔτη ἐργασίας αὐτῶν μετ' ἐμοῦ»*¹⁷⁵ και την εντολή από τη μία να παντρεύουν και να προικίσουν την αδελφή τους, δίνοντάς της *«δέκα πρόβατα καί μίαν ἀγελάδαν»*,¹⁷⁶ μετά το θάνατο του διαθέτη. Δεν παραλείπει δε να κληροδοτήσει και 10 πρόβατα στη σύζυγό του, προκειμένου να καλύπτει τα έξοδά της, τα οποία βέβαια μετά το θάνατό της θα περιέλθουν στην περιουσία των τριών αγοριών. Στην έγγαμη κόρη του και στον ένα γιο κληροδότησε ελάχιστα, διότι είχαν λάβει στο παρελθόν το μερίδιο που τους αναλογούσε και, προφανώς ο διαθέτης δεν επιθυμούσε να μοιραστεί για μία

¹⁷² Ο σημερινός Πλατύκαμπος Λάρισας. Ο πρώτος δήμος Συκουρίου είχε έδρα τον Πλατύκαμπο.

¹⁷³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 46 [1894], διαθήκη υπ' αριθμ. 16750 (19.08.1894).

¹⁷⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

¹⁷⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 61 [1898 - 1899], διαθήκη υπ' αριθμ. 22266 (20.11.1898).

¹⁷⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 61 [1898 - 1899], διαθήκη υπ' αριθμ. 22266 (20.11.1898).

ακόμα φορά η περιουσία, την οποία απέκτησαν με κόπο τα τρία αγόρια που εργάζονταν στην περιουσία αυτή.¹⁷⁷

Η διαθήκη του Κωνσταντίνου Δαμασιώτη είναι μία από εκείνες που το επάγγελμά του προκύπτει έμμεσα από το επάγγελμα του γιου του διαθέτη Γεωργίου, γεωργού, ο οποίος καλεί τον συμβολαιογράφο στην οικία του διαθέτη «*κειμένην έκτός της πόλεως Λαρίσης [...] εν τῷ ἰδιοκτικῷ τσιφλικίῳ τοῦ Ἀναστασίου Ἀβέρωφ πρώην Ἰμπραήμ Βέη Ἀλῆ Βέη*».¹⁷⁸ Η οικογένεια Αβέρωφ είχε στην κατοχή της, από τα τέλη του 19ου αιώνα, ένα μεγάλο αγρόκτημα στη νότιες παρυφές της πόλης. Στη διαθήκη αναφέρεται πως το κτήμα βρισκόταν έξω από την πόλη, ωστόσο προς την πλευρά που ήταν το αγρόκτημά της οικογένειας Αβέρωφ η πόλη τελείωνε, λίγο πιο κάτω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου.¹⁷⁹

Ο διαθέτης κληροδοτεί την «*μικρά*»¹⁸⁰ περιουσία του στη σύζυγό του, στα παιδιά και στα εγγόνια του. Όπως και οι προηγούμενοι διαθέτες, έτσι και αυτός μνημονεύει όλα τα μέλη της οικογένειάς του, η οποία αποτελούνταν από εννέα παιδιά, πέντε εν ζωή αγόρια και ένα που είχε πεθάνει και τρεις κόρες, εκ των οποίων η μία από τις οποίες ήταν νεκρή. Σε όλους άφησε κάποια χρήματα, ακόμη και στα εγγόνια των νεκρών παιδιών του, με τα εξής λόγια «*οἱ ἄνω ἔγγονοί μου καί οἱ υἱοί μου Ἰωάννης καί Μιχαήλ Κ. Δαμασιώτου καί αἱ θυγατέρες μου Ζωή Β. Α. Σπανοῦ καί Εὐανθία Χρήστ. Κωστούλα μόνον ἀνά δραχμάς δώδεκα ἕκαστος*»,¹⁸¹ διότι, όπως αναφέρει ο διαθέτης, έλαβαν μέρος της περιουσίας και οι γιοι που δεν επέλεξαν να εργαστούν μαζί του, αλλά και οι θυγατέρες έλαβαν αυτά που τους αναλογούσαν τη στιγμή του γάμου τους, μέσω της προίκας. Μάλιστα, ίσως οι γυναίκες ήταν κάπως ευνοημένες, καθώς οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι, κατά τον εθιμικό κανόνα, να περιμένουν ως το θάνατο του πατέρα για να πάρουν το μερίδιο που τους αναλογούσε, όπως φαίνεται στην κληροδοτική συμπεριφορά του διαθέτη.¹⁸²

Το υπόλοιπο και σημαντικό μέρος της περιουσίας του κληροδοτήθηκε στα τρία αγόρια της οικογένειας που εργάζονταν μαζί του, ακόμη και όταν εκείνος «*γέρος*

¹⁷⁷ Ευγενία Μπούρνοβα, *Ιστορική δημογραφία και ιστορία της καθημερινότητας: Στη Ραψάνη από το 1900-1950*, Αθήνα 1995, σ. 85-88· Λάουρα Μαράτου - Αλιπράντη, *ό. π.*, σ. 73-105.

¹⁷⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

¹⁷⁹ Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο Άρχοντας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 22 Δεκεμβρίου 2014.

¹⁸⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

¹⁸¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

¹⁸² Marie Elizabeth Handman, «Αστικός κώδικας και εθιμικό δίκαιο» στο *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο*, μτφρ. Λήδα Ιστικοπούλου, εκδ. Εστία, Αθήνα 1994, σ. 242.

ὄν καί μὴ δυνάμενος ἐργασθῶ ἠργάζοντο οὗτοι»,¹⁸³ ὁπότε και η περιουσία τους ανήκει. Προφανῶς ο πατέρας, μέσω της κληροδοτικής του συμπεριφοράς, δείχνει την εκτίμηση και την αγάπη του στα παιδιά που εργάστηκαν μαζί του και που δεν έλαβαν τίποτα από την πατρική περιουσία, ὅσο αυτός ήταν εν ζωή, χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι σχέσεις της οικογένειας ήταν άσχημες.

Η σύζυγός του διαθέτη έλαβε και αυτή μερίδιο από την περιουσία, με την εντολή το μερίδιο αυτό, μετά τον θάνατό της, να περάσει στους γιους που εργάζονταν στην πατρική περιουσία. Ουσιαστικά, της στερεί κάθε δικαίωμα να διαθέσει, ὅπως θα ήθελε εκείνη, το μερίδιο που της αναλογούσε μετά τον θάνατό της.

Στις διαθήκες των κτηματιῶν που προηγήθηκαν αποτυπώνεται, με σαφή τρόπο, η ανάγκη διατήρησης της αρρενογονικής γραμμής στη διαδοχή. Η επιθυμία των διαθετῶν ήταν τα περιουσιακά στοιχεία να παραμείνουν στα ἄρρενα μέλη της οικογένειας. Οι θυγατέρες ήταν αναγκαίο να περιοριστούν σε ὅσα έλαβαν με την προίκα και αυτά που παραχωρεί στη διαθήκη ἕκαστος διαθέτης. Ενδεικτική φράση της θέλησης αυτής των διαθετῶν είναι αυτή του Κωνσταντίνου Μπαταβάνου: «καί θέλω ἵνα τά τέκνα μου Γεώργιος, Νικόλαος καί Βασίλειος καταστῶσιν αὐτοί, μετά τόν θάνατόν μου, τέλειοι κύριοι ἀπάσης τῆς εὔρεθησομένης περιουσίας μου μετά τόν θάνατόν μου».¹⁸⁴ Μελετώντας προσεκτικά τα κείμενα των διαθηκῶν, φαίνεται πως οι αγροτικές οικογένειες, ανεξάρτητα από το ὕψος των περιουσιακῶν τους στοιχείων, διατηρούσαν ένα σύστημα μεταβιβάσεων από το οποίο εξαρτώνταν η ισορροπία, η σταθερότητα και, εν τέλει, η επιβίωση της οικογένειας. Ουσιαστικά ο κύκλος της ζωής κάθε οικογένειας (γέννηση, γάμος, θάνατος) λειτουργούσε προστατευμένος από ένα σύστημα εθίμων, το οποίο είχε ως βάση τον σεβασμό των μικρότερων ηλικιακά ατόμων στα μεγαλύτερα.¹⁸⁵

2.3.3. Διαθέτες διαφόρων επαγγέλματων

Ο γιατρός Ευάγγελος Αποστολίδης μνημονεύεται στα Πρακτικά του Ιατροσυνεδρίου τα οποία, ἄμεσα ή ἔμμεσα, σχετίζονται με τη Θεσσαλία. Το Ιατροσυνέδριο συστήθηκε, ἄτυπα, το 1825 και, νομότυπα, με Βασιλικό Διάταγμα στις 27 Ιουνίου

¹⁸³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 68 [1899 - 1900], διαθήκη υπ' αριθμ. 24402 (26.03.1900).

¹⁸⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 61 [1898 - 1899], διαθήκη υπ' αριθμ. 22266 (20.11.1898).

¹⁸⁵ Georges Duby, «Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιῶν» στο *Το ἔργο της ιστορίας*, τόμ.1 μτφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1988, σ. 18· Ματούλα Τομαρά - Σιδέρη, *Ιστορική Δημογραφία: Από τις δημογραφικές διαδικασίες στις συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές*, Αθήνα 1998, σ. 58· Τ. Μαντούβαλος, *ό. π.*, σ. 120.

1834, με τον σκοπό να χορηγεί άδεια άσκησης επαγγέλματος σε γιατρούς, φαρμακοποιούς και μαίες.¹⁸⁶ Το όνομα του διαθέτη εμφανίζεται στα Πρακτικά του Ιατροσυνεδρίου στην έκτακτη συνεδρίασή τους, στις 14 Αυγούστου 1882. Μέσω αυτού του δίνεται η έγκριση για να πάρει την άδεια άσκησης επαγγέλματος από το Υπουργείο Εσωτερικών.¹⁸⁷

Ο διαθέτης, όντας ασθενής, καλεί τον συμβολαιογράφο στο σπίτι του, στη συνοικία Αρναούτ, προκειμένου να συντάξει τη δημόσια διαθήκη του. Ο διαθέτης ήταν άτεκνος και χήρος, οπότε διαθέτει μέρος της περιουσίας του σε κοντινά του πρόσωπα, δηλαδή στη θετή του κόρη και στον ανιψιό του. Ωστόσο, δεν σταματά μόνο σε αυτά τα πρόσωπα. Στον πίνακα που ακολουθεί, ο διαθέτης παραχωρεί τα όποια δάνεια που μπορεί να είχε κάνει και επιστρέφει τα κοσμήματα που είχε στην κατοχή του ως ενέχυρο δανείου.

Συγκεκριμένα, στην έγγαμη θετή κόρη του κληροδοτεί ένα σπίτι, το οποίο το πιθανότερο είναι να της το είχε ήδη παραχωρήσει ως προίκα, και στον ανιψιό του κληροδοτεί «*έκ τριῶν ὡς ἔγγιστα στρεμμάτων ἄμπελόν μου*».¹⁸⁸ Ο διαθέτης, εκτός των πασαπάνω περιουσιακών στοιχείων, παραχωρεί περιουσία και σε τρίτα πρόσωπα, τα οποία, πιθανώς, είναι άτομα με το οποία ο διαθέτης είχε στενή σχέση. Για παράδειγμα κληροδοτεί 69 οθωμανικές λίρες στη Μαριγώ «*διά τὰς πρὸς ἐμέ περιποιήσεις της*».¹⁸⁹ Η περιουσία του διαθέτη αποτελείται από χρήματα, κοσμήματα και χρεωστικά συμβόλαια, σε αντίθεση με τη συνήθεια που υπήρχε στη Θεσσαλία χρήματα να δίνονται ως κληρονομιά στις έγγαμες γυναίκες. Φαίνεται πως ήταν συνηθισμένο να υπάρχει αλληλεξάρτηση, ανάμεσα σε περιουσίες μεγάλης χρηματικής αξίας και σε μετρητά, καθώς το συναντά κανείς και στη Σόφια, σε διαθήκες του 18ου αιώνα.¹⁹⁰

Ο διαθέτης, προκειμένου να μην κατασπαταληθεί η περιουσία του και να πραγματοποιηθεί η τελευταία του θέληση, ορίζει ως εκτελεστές της διαθήκης του τέσσερα πρόσωπα με κύρος στην κοινωνία της Λάρισας, στα οποία είχε προφανώς

¹⁸⁶ Β. Δ., αρ. 23, 27 Ιουνίου 1834.

¹⁸⁷ Μάρκος Σγάντζος, «Οι ιατροί, φαρμακοποιοί και μαίες της Θεσσαλίας στα τέλη του 19ου αιώνα», *ΘΗΜ* 51 (2007), σ. 257-259.

¹⁸⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1805-1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

¹⁸⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1805-1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

¹⁹⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1805-1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885). Νικολαΐ Τοντόρωφ, *Η Βαλκανική πόλη 15ος -19ος αιώνας*, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, Αθήνα 1986, τ. Α', σ. 238-239.

απόλυτη εμπιστοσύνη: τον γιατρό Αναστάσιο Ζαρμάνη,¹⁹¹ τον Κωνσταντίνο Δαλαμπίρα, τον έμπορο Αναστάσιο Αποστολίδη και τον δήμαρχο Βασίλειο Καλασιώτη. Ο ρόλος αυτών των προσώπων ήταν να πραγματοποιήσουν την τελευταία θέληση του διαθέτη.¹⁹² Από τον πίνακα που ακολουθεί είναι εύκολο να συμπεράνουμε πως για να δοθούν αυτά τα χρήματα και τα κοσμήματα στους αποδέκτες τους ήταν απαραίτητο να υπάρξουν εκτελεστές της διαθήκης.

Πίνακας 1: Διανομή περιουσίας

Αποδέκτες	Κληροδότημα
Μαριγώ Κωνσταντίνου	λίρας τουρκικής χρυσάς εξήκοντα (60)
Βάγιαν θυγατέραν Ίωάννου Σαμαρά	είκοσι (20) όθωμανικής λίρας
Εἰς τὰ τέκνα τοῦ Ἀναστασίου Ἀποστολίδου	είκοσι λίρας Τουρκίας
Ίωάννης Βασιαρδάνης	Νά δώσωσιν τό ἔν δακτυλίδιον ἀδαμάντινον, ἔν φλωρίον ἀπιδωτόν καί δύο ἕτερα μικρά ἄτινα μοί ἔχει δώσει ὡς ἐνέχειρον ἀπέναντι εἴκοσι λιρῶν ἅς τῷ ἐδάνεισα, χωρίς νά ζητήσωσι παρ' αὐτοῦ οὔτε κεφάλαιον οὔτε τόκους
Τά τέκνα τοῦ Ἀθανασίου Σκουτινιώτου	λίρας τουρκικής χρυσάς εἴκοσι (20)
Εἰς τήν Μαριγώ σύζυγον τοῦ Νικολάου Κυριακίδου	νά δώσωσιν λίρας τουρκικής εἴκοσι (20)
Εἰς τήν Ἀθηνᾶν σύζυγον τοῦ Θεοδώρου Καπουρνίδου	λίρας τουρκικής εἴκοσι (20).
Εἰς τόν υἱόν τοῦ Ἀναστασίου Ζαρμάνη Ἰατροῦ Κωνσταντῖνον	εἴκοσι (20) λίρας Τουρκίας

¹⁹¹ Βλ. κεφάλαιο 2.3.7. Οι μάρτυρες των διαθηκών και τα επαγγέλματά τους.

¹⁹² Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 70.

Εἰς τόν σύζυγον τῆς θετῆς μου θυγατρὸς Κωνσταντῖνον Δαλλαμπίραν	Νά χαρισθῶσιν ὅσα μοί ὀφείλει οὗτος δυνάμει ἐπισήμου χρεωστικοῦ συμβολαίου.
--	---

Ο διαθέτης κληροδοτεῖ χρήματα σε γυναίκες με τις οποίες είτε είχε πολύ καλές σχέσεις είτε αυτές είχαν ανάγκη αυτά τα χρήματα και πως ήταν φιλόανθρωπος, διότι ὅσα χρήματα του χρωστούσαν τα χάριζε στους δανειολήπτες, χωρίς να ζητήσει τίποτα παραπάνω. Ἄλλωστε οι γιατροί των τελευταίων δεκαετιῶν του 19ου αἰῶνα, λόγω του ὅτι ασκούν αποκλειστικά το λειτούργημα του ἰατροῦ, ἦταν φιλεύσπλαχοι και δεν αμείβονταν ἀπὸ τους ενδεεῖς.¹⁹³

Ο Παναγιώτης Γαργαλίδης, ανθυπολοχαγὸς του πυροβολικοῦ, με τη σύνταξη της διαθήκης του ἔχει σκοπὸ να εξασφαλίσει την μητέρα του, στην περίπτωση που ο ἴδιος πεθάνει στον πόλεμο, εξαιτίας της επιστράτευσης που εἶχε γίνει στη χώρα.¹⁹⁴ Φαίνεται πως ο ἴδιος δεν εἶχε προλάβει να δημιουργήσει δική του οικογένεια και δεν υπήρχαν ἀδέρφια που να μπορούν να φροντίσουν την μητέρα, μετὰ τον ενδεχόμενο θάνατό του.

Κληρονόμος της περιουσίας του, λοιπόν, εἶναι «μητέρα μου Ρουμπίνην».¹⁹⁵ Ο πατέρας του διαθέτη εἶχε πεθάνει και, κατὰ πάσα πιθανότητα και κατὰ τη συνήθη πρακτική, κληροδότησε την περιουσία του στον γιο του, με την εντολή να φροντίζει τη μητέρα του. Ο διαθέτης, ωστόσο, αν για οποιοδήποτε λόγο η μητέρα του δεν μπορούσε να κληρονομήσει την περιουσία του, ἴσως εξαιτίας της προχωρημένης της ηλικίας, υποκαθιστούσε ως κληρονόμους, τους δύο θεῖους του και την κοινότητα του χωριοῦ, για να κληρονομήσουν αντ’ αυτής την περιουσία της οικογένειας.¹⁹⁶

Εκτός ἀπὸ τους διαθέτες μεγάλων περιουσιῶν υπάρχουν και εκείνοι που αποφάσιζαν να κληροδοτήσουν τα λίγα υπάρχοντά τους στα κοντινά τους πρόσωπα.

¹⁹³ Λένα Γουργιώτη, *Ἰατροί στη Λάρισα τον 19ο αἰῶνα*, εκδ. Κέρκυρα 1993, σ. 40.

¹⁹⁴ Η Ελλάδα το 1885 εἶχε κηρύξει επιστράτευση στη χώρα, αρχικά στις 13/25 Σεπτεμβρίου με αίτημα να παραχωρηθεῖ το υπόλοιπο μέρος της Ηπείρου σε αντιστάθμισμα για τα εδαφικά οφέλη που θα αποκόμιζε η Βουλγαρία. Δύο μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο, ο βασιλιάς της Σερβίας κήρυξε τον πόλεμο κατὰ της Βουλγαρίας και τα συμφέροντα της Ελλάδας θίγονταν ἄμεσα. Ο πόλεμος που ἐπρόκειτο να γίνει αποτελούσε μέρος του Ανατολικοῦ Ζητήματος (1885): Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ἱστορία της Ελλάδος ἀπὸ το 1800: Ἡ διαμόρφωση και ἡ ἄσκηση της εθνικῆς πολιτικῆς*, Θεσσαλονίκη 2002, τ. 2, σ. 172-173· D. Dakin, *ὁ. π.*, σ. 213-214.

¹⁹⁵ ΓΑΚ, Αρχεῖο Ιωαννίδη, φ. 16 [1885 - 1886], διαθήκη υπ’ αριθμ. 4837 (14.11.1885).

¹⁹⁶ Ν. Παπαντωνίου, *ὁ. π.*, σ. 431.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο διαθέτης που ακολουθεί. Ο έμπορος Ζαχαρός Ιωάννου, συγκεκριμένα *αμπατζής*,¹⁹⁷ όντας άτεκνος, διαθέτει όλη του την περιουσία, η οποία αποτελείται από ένα σπίτι και ένα αμπέλι «έξ ενός περίπου στρέμματος»,¹⁹⁸ στη γυναίκα του με την εντολή να δώσει στα δύο αδέρφια του, τον Νικόλαο και την Ελένη 50 δραχμές στον καθένα. Πιθανώς, ο διαθέτης ήταν ευκατάστατος, σε σχέση με τα δύο του αδέρφια, και ίσως αυτός να είναι ο λόγος για τον οποίο τους αφήνει χρήματα. Εξίσου πιθανό είναι όμως ο διαθέτης να θεώρησε υποχρέωσή του να παραχωρήσει ένα μικρό ποσό στα αδέρφια του, γεγονός το οποίο δείχνει τις καλές σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσά τους.

Ο Θεόδωρος Παπακωνσταντίνου είναι ο επόμενος διαθέτης, το επάγγελμα του οποίου δεν γίνεται ξεκάθαρα φανερό από το τεκμήριο. Ο συμβολαιογράφος αναφέρεται στο επάγγελμα του γιου του διαθέτη Κωνσταντίνου, εμπόρου, καθώς ήταν εκείνος που τον κάλεσε για την σύνταξη της δημόσιας διαθήκης του πατέρα του. Ο διαθέτης αναφέρει πως οι γιοι του «*εργάζονται από όκταετίας μαζί μου*»,¹⁹⁹ οπότε έμμεσα προκύπτει και το επάγγελμα του διαθέτη. Η οικογένειά του αποτελούνταν από δύο γιους και τρεις θυγατέρες: δύο έγγαμες και μία άγαμη. Οι γιοι κάθε οικογένειας ήταν οι συνεχιστές του οικογενειακού ονόματος και οι αποδέκτες της περιουσίας. Κύριος σκοπός τους ήταν όχι μόνο να αναλάβουν την όποια περιουσία, αλλά και να τη διατηρήσουν και στις περιπτώσεις που αυτό ήταν δυνατό να την αυξήσουν. Ο διαθέτης αναφέρει χαρακτηριστικά: «*εργαζόμενα δέ τά τέκνα ταῦτα συντελοῦν καί συνετέλεσαν εἰς τήν αὔξησιν τῆς περιουσίας μου καί εἰς τήν συντήρησιν καί πρόοδον αὐτῆς*».²⁰⁰

Ο πατέρας, θέλοντας να είναι δίκαιος με τα παιδιά του, δικαιολόγησε την κληροδοτική του συμπεριφορά λέγοντας πως οι παντρεμένες θυγατέρες έλαβαν, μέσω της προικοδοσίας τους, όσα μπορούσε ο ίδιος να δώσει. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε

¹⁹⁷ «Αμπατζής: ο πωλητής αμπαδών ή ο ράπτης ενδυμασιών από αμπάδες», *Πρωΐας, Σύγχρονον ορθογραφικόν Ἑρμηνευτικόν Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1, Αθήνα χ. χ. σ. 11· Δημήτριος Καλούσιος, *Κώδικας Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472:1647-1868*, Λάρισα 2009, σ. 257. αμπάς < αραβ. aba· επανωφόρι από χοντρό μάλλινο ύφασμα· Μενέλαος Δημητριάδης *Λεξικό Ἑλληνοτουρκικό και Τουρκοελληνικό*, Αθήνα 1989, σ. 195. Στα 1714 ο Paul Lucas, ένας από τους περιηγητές που πέρασαν από τη Λάρισα, γράφει ότι στην πόλη ήταν πολύ ανεπτυγμένη η υφαντουργία. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι κατασκευάζονταν χοντρά υφάσματά τα οποία ήταν περιζήτητα στη χώρα. Ο περιηγητής πιθανότατα κάνει λόγο για τους αμπάδες· Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas, fait en MDCCXIV, etc, et par ordre de Luis XIV dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, etc*, Ἀμστερνταμ 1720, vol. I, σ. 35.

¹⁹⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 32 [1891 - 1897], διαθήκη υπ' αριθμ. 11215 (16.03.1891).

¹⁹⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

²⁰⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

στις προίκες τους, «*συστήσας ὡς προίκαν αὐτῆς καί μετρητά, φορέματα, ἐνδύματα, κοσμήματα, ἔπιπλα καί σκεύη λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς διακοσίας (200)*»,²⁰¹ δηλαδή ὅσα επιβάλλονταν ἀπὸ τὸ ἔθιμο τῆς προικοδοσίας. Παρόλα αὐτά, θέλοντας νὰ εἶναι ὅλα τὰ παιδιά του ευχαριστημένα, μέσω τῆς διαθήκης ἀφήνει χρήματα στὴν μὴ κόρη «*ἢ μὲν θυγάτηρ μου Ἀννέτα σύζυγος Γεωργίου Νικολάου δραχμᾶς διακοσίας (200)*»²⁰² καὶ στὰ παιδιά τῆς δεύτερης κόρης, που ἔχει πεθάνει, «*τά ὄρφανά τῆς θυγατρὸς μου Εὐτέρπης Ἰωάννην καί Στέργιον Δημητρίου Ἰωάννου Γουλούλη διατάσσω νὰ λάβωσιν τὸ ἥμισυ ἐξ ἀδιαιρέτου μιᾶς ἀμπέλου μου κειμένης εἰς θέσιν Ὀρτά Μπαγλάρ τῆς περιφερείας τῆς πόλεως Λαρίσσης ἐκτάσεως ἑνὸς περίπου στρέμματος*».²⁰³ Ἡ τρίτη κόρη, τὴ στιγμὴ τῆς σύνταξης τῆς διαθήκης, ἦταν ἀνύπαντρη, ὁπότε ὁ διαθέτης ἔκανε λόγο καὶ γιὰ τὴν περίπτωση που αὐτὴ ἡ κόρη θὰ προικοδοτούταν, εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο εἴτε ἀπὸ τοὺς ἀδερφοὺς τῆς. Τὰ ἀδέρφια ἦταν υποχρεωμένα ὄχι μόνον νὰ παντρεύουν τὴν ἀδερφή τους, καθήκον που ἔπρεπε νὰ το ἐκτελέσουν, ὄχι μόνον λόγω τῆς ἐντολῆς τοῦ πατέρα τους, ἀλλὰ καὶ λόγω τοῦ ἐθιμικοῦ κανόνα,²⁰⁴ καὶ νὰ τὴν φιλοξενήσουν μαζί με τὸ σύζυγό τῆς ἐπὶ πέντε χρόνια. Ὁ πατέρας προέβλεψε καὶ τὴν πιθανότητα το καινούργιο ζευγάρι νὰ μὴν ἐπιθυμοῦσε τὴ συγκατοίκηση. Γι' αὐτὸ λέει ὅτι «*παραγγέλω νὰ δώσωσιν αὐτῇ λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς εἴκοσι (20) ἵνα χρησιμοποίησιν ταύτας δ' ἐνοίκιον τῆς οἰκίας ἣν βεβαίως θὰ ἐνοικιάσῃ πρὸς κατοικίαν τῆς*».²⁰⁵

Φαίνεται πως οἱ σχέσεις αὐτῆς τῆς οικογένειας ἦταν πολὺ καλές καὶ γι' αὐτὸ ὁ πατέρας δὲν ἠθέλε, με κανένα τρόπο, νὰ διασπᾶσει τοὺς στενοὺς οικογενειακοὺς δεσμούς. Δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ στὴ σύζυγό του καὶ νὰ τῆς κληροδοτήσῃ τὸ σπίτι στο ὁποῖο διέμεναν, διότι ἡ δικὴ τῆς περιουσία συμπεριλαμβανόταν στὴν κληρονομία που ἀφήσε στὰ ἀγόρια τῆς οικογένειας. Πιθανότατα, τὰ δύο ἀγόρια, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ οικογενειακὴ κατάσταση, νὰ διέμεναν στὸ ἴδιο σπίτι με τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδερφή τους. Ἴσως αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ διαθέτης ὀρίζει νὰ μείνει καὶ ἡ κόρη ὅταν παντρευτεῖ μαζί με τοὺς ἀδερφοὺς τῆς.

Ὁ ἐπόμενος, κατὰ σειρά διαθέτης, ὀνόματι Ἀθανάσιος Καρράς, ἦταν πρῶην ἐπιστάτης κτημάτων. Ἀπὸ τὸ τεκμήριο προκύπτει πως ἡ σύζυγός του καταγόταν ἀπὸ

²⁰¹ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

²⁰² ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ.49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

²⁰³ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ.49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

²⁰⁴ G. Maurer, ὁ. π., σ. 109.

²⁰⁵ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 49 [1894 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

την οικογένεια Τσιάπανου, «θυγατέρα Δημητρίου Τσιάπανου»,²⁰⁶ μιας οικογένειας Βλάχων, με καταγωγή από το Μοναστήρι (Μπίτολα). Φαίνεται πως η οικογένεια αυτή είχε στην κατοχή της λιβάδια για βοσκή ζώων στην περιοχή της Φαλάννης, τα οποία αργότερα μετατράπηκαν σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις.²⁰⁷

Μιας και ήταν άτεκνος, κληροδότησε όλη του την περιουσία στη σύζυγό του και στη μητέρα του. Η τελευταία λαμβάνει τη «νόμιμον μοῖραν»²⁰⁸ της περιουσίας, δηλαδή 40 λίρες. Όλη την υπόλοιπη περιουσία των 360 λιρών τη λαμβάνει η σύζυγος με την εντολή να φροντίζει και να φιλοξενεί τη μητέρα του διαθέτη μέχρι τον θάνατό της. Ο διαθέτης, του οποίου τα κίνητρα δεν γίνονται γνωστά από το τεκμήριο, εκτός από τη νόμιμη μοίρα, που δικαιούται η μητέρα του, δίνει την εντολή στη σύζυγό του, αν δεν καταφέρει να συμβιώσει με την μητέρα του, να της δίνει μηνιαίο ποσό, έτσι ώστε κι εκείνη να μπορέσει να ζήσει άνετα τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής της.

Ο διαθέτης είχε δύο αδελφές και έναν αδελφό, σύμφωνα με το τεκμήριο, στους οποίους δεν κληροδοτεί τίποτα, γεγονός που δεν προκαλεί εντύπωση, καθώς, όπως ο ίδιος αναφέρει, ο αδελφός δεν συμμετείχε στις οφειλές της οικογένειας προς τρίτους ούτε και στην προικοδοσία των κοριτσιών όπως όφειλε. Ίσως ο διαθέτης να ένιωθε κάπως πικραμένος με τη στάση του αδερφού του· άλλωστε «οὗτος ἔχει ἀρκετὴν περιουσίαν»,²⁰⁹ οπότε ο διαθέτης προτιμά να κληροδοτήσει την περιουσία του σε πρόσωπα που όχι μόνο είχαν περισσότερη ανάγκη αλλά και τον στήριζαν στη διάρκεια της ζωής του. Στις δυο του αδελφές επίσης δεν αφήνει κάποια χρήματα, διότι, όπως λέει, τις προικοδότησε όσο καλύτερα μπορούσε και μάλιστα «τὴν μὲν Βασιῶ, σύζυγον Δ. Τουλούπα, δὶς τὴν ἀποκατέστησα δαπανήσας ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δώσας αὐτῇ προίκα ὅχι μικράν, παραχωρήσας αὐτῇ καὶ τὸ δικαίωμά μου ἐπὶ τῆς οἰκίας τῆς πατρικῆς, ἐν τῇ ὁποία σήμερον κατοικεῖ», ενώ για την άλλη του αδελφή αναφέρει τα εξής: «τὴν δ' ἑτέραν Καλλιόπην ἐπίσης ἐγὼ ἀποκατέστησα, δαπανήσας καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ὄχι ὀλίγα». Το πιθανότερο είναι ο διαθέτης να έχει κάποια πικρία από τα αδέρφια του και αυτός να είναι ο λόγος για τον οποίο δεν αφήνει τίποτα στις αδελφές του. Βέβαια, από τη στιγμή του γάμου των γυναικῶν δεν ήταν απαραίτητο να επιθυμεί κάποιος

²⁰⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

²⁰⁷ Μιχάλης Λαφαζάνης, «Το κληροδότημα του Δημητρίου Τσιάπανου για το Δημοτικό σχολείο της Φαλάννης» στο *Φαλάννη: Η τοπική ιστορία της, Πρακτικά Α' και Β' συνεδρίου Μαΐου 1993 και 1994*, Φαλάννη 1995, σ. 89-96.

²⁰⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

²⁰⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

αδελφός να δώσει επιπλέον χρήματα στη διαθήκη του ακόμη και στην περίπτωση που ήταν άτεκνος. Φαίνεται, όμως, ότι το κάθε άτομο λειτουργούσε σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια, επειδή στη διαθήκη του ο Ζαχαρός Ιωάννου, αν και η περιουσία του ήταν πολύ μικρή, αφήνει χρήματα στα αδέρφια του.²¹⁰

Ο Χρυσόστομος Γκαστής, ο διαθέτης που ακολουθεί, κατάγεται από την Ήπειρο και είναι άτεκνος. Από το τεκμήριο προκύπτει πως διατηρούσε μια εταιρεία αρτοποιείου μαζί με τον αδερφό του στην Λάρισα και κινητή και ακίνητη περιουσία στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Κληρονόμοι αυτής της περιουσίας είναι η μητέρα του «κατά τό έν ένατον (1/9)» και ο ανιψιός του Γεώργιος «κατά τά λοιπά όκτώ ένατα (8/9)».²¹¹ Ο Γεώργιος είναι γιος του αδερφού του διαθέτη, με τον οποίο έχουν την εταιρεία του αρτοποιείου. Μέσω αυτής της κληροδοσίας, ο ανιψιός του διαθέτη θα διατηρήσει όχι μόνον την οικογενειακή επιχείρηση, αλλά ταυτόχρονα θα είναι ο συνεχιστής της οικογενειακής παράδοσης.²¹² Με αυτόν τον τρόπο καλύπτεται το κενό που έχει δημιουργηθεί στην κληρονομική διαδοχή, εξαιτίας της απουσίας κατιόντων συγγενών. Είναι βέβαιο πως οι σχέσεις των μελών της οικογένειας ήταν εξαιρετικές, καθώς ως εκκαθαριστής της εταιρείας ορίζεται ο πατέρας του κληρονόμου και συνétairos της επιχείρησης, διότι, σύμφωνα με τον διαθέτη, ήταν ο μόνος αρμόδιος να πραγματοποιήσει αυτή την εκκαθάριση, επειδή γνώριζε καλύτερα από τον καθένα όλα τα ζητήματα που αφορούσαν την επιχείρηση. Από το τεκμήριο προκύπτει πως οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας ήταν πολύ καλές και υπήρχε εμπιστοσύνη στο πως θα διαχειριστεί ο συνetaίρος του διαθέτη τα ζητήματα της εταιρείας. Το μόνο που φαίνεται να απασχολούσε τον διαθέτη ήταν να λάβουν οι κληρονόμοι το μερίδιο που τους αναλογούσε στο ακέραιο.

2.3.4. Γυναίκες που συνétaξαν διαθήκη

2.3.4.1. Το κληρονομικό Δίκαιο που αφορούσε τις γυναίκες

Είδαμε έως τώρα τη γυναίκα να παρουσιάζεται στις διαθήκες ως αποδέκτρια της κληρονομίας του πατέρα ή του συζύγου. Στην παραδοσιακή κοινωνία, όπως αυτή της Λάρισας του τέλους του 19ου αι., ο ρόλος της γυναίκας ήταν αρκετά περιορισμένος στα ζητήματα που αφορούσαν το σπίτι και την ανατροφή των παιδιών. Συγκεκριμένα,

²¹⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 32 [1891 - 1897], διαθήκη υπ' αριθμ. 11215 (16.03.1891).

²¹¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 59 [1898], διαθήκη υπ' αριθμ. 21631 (07.08.1898).

²¹² Π. Μανωλάκος, *ό.π.*, σ. 265.

ο συμβολαιογράφος όταν αναφέρεται σε γυναίκες καταγράφει το όνομα και το επίθετό τους, του συζύγου και του πατέρα τους, επαγγελματικά δε ασχολούνταν με τα οικιακά. Σε κανένα τεκμήριο δεν γίνεται αναφορά για το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών, οπότε συμπεραίνουμε πως στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ανύπαρκτο ή στοιχειώδες.²¹³

Βασική προτεραιότητα των διαθετών ήταν η διασφάλιση της τιμής και της αξιοπρέπειας της γυναίκας είτε ήταν σύζυγος, ανύπαντρη κόρη, χήρα. Και αυτή η πραγματικότητα στις διαθήκες εμφανίζεται με πολλές μορφές είτε με την κληροδοσία χρημάτων, είτε με την εντολή στους άνδρες απογόνους να φροντίζουν την γυναίκα (συνήθως κόρη ή μητέρα) που μετά τον θάνατο του διαθέτη μένει απροστάτευτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαθήκη του άτεκνου Αθανασίου Καρρά ή Σουχάρα, ο οποίος κληροδοτεί τα περιουσιακά του στοιχεία στη μητέρα του και στη σύζυγό του. Η μητέρα του θα λάβει τη νόμιμη μοίρα η οποία, συγκεκριμένα, «*άνέρχεται εις λίρας τουρκικάς τεσσαράκοντα*»,²¹⁴ ενώ η σύζυγός του, με τη σειρά της, «*είναι υποχρεωμένη νά διατρέφει συντηρηή και περιποιῆται τήν γηραιάν μητέραν μου ἐντός αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκίας μου μέχρι τοῦ θανάτου της*».²¹⁵ Δεν σταματά εκεί ο διαθέτης· εάν για οποιοδήποτε λόγο αυτή η συγκατοίκηση καταστεί αδύνατη «*νά δίδῃ πρὸς τήν μητέρα μου ἐφ' ὄρου ζωῆς τῆς μητρὸς μου δραχμάς εἴκοσιπέντε (25) κατὰ μῆνα*».²¹⁶

Στην παρούσα μελέτη έχει αναφερθεί σποραδικά ο τρόπος εκχώρησης περιουσιακών στοιχείων της πατρικής περιουσίας μέσω της προικοδοσίας. Βασική προτεραιότητα της κάθε οικογένειας ήταν η προίκιση του θηλυκού μέλους της οικογένειας και του καινούργιου νοικοκυριού με τα απαραίτητα εφόδια, κινητά και ακίνητα αγαθά, όπως χωράφια, ζώα, ενδύματα και την οικοσκευή, αλλά και την ευχή των γονέων για ευημερία. Όπως έχει αναφερθεί ήδη, η γυναίκα λάμβανε το μερίδιο που της αναλογούσε, από την πατρική περιουσία, με την προίκα της. Σύμφωνα με το εθιμικό Δίκαιο, δεν αποκλειόταν το άτομο από την υπόλοιπη διανομή της περιουσίας,

²¹³ Ματούλα Τομαρά - Σιδέρη, *Ιστορική Δημογραφία: από τις δημογραφικές διαδικασίες στις συλλογικές νοσοτροπίες και συμπεριφορές*, Αθήνα 1998, σ. 87. Παρασκευή Τσιρίκα, *Ο θεσμός της προίκας στη Θεσσαλία κατά τον 19ο αιώνα. Ιστορική, Οικονομική και Κοινωνική Πραγματικότητα*, Διπλωματική Εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2015, σ. 74.

²¹⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

²¹⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

²¹⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 55 [1896], διαθήκη υπ' αριθμ. 19715 (5.04.1896).

με οποιονδήποτε τρόπο και αν γινόταν, αν και –όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό– το μεγαλύτερο μέρος της το λάμβαναν τα τέκνα που δεν είχαν προικιστεί.²¹⁷

Υπήρξαν, όμως, και δύο περιπτώσεις γυναικών, στο παρόν δείγμα διαθηκών, όπου εμφανίζονται να κληροδοτούν τα περιουσιακά τους στοιχεία στα κοντινά τους πρόσωπα. Η μία κατάγεται από αγροτική περιοχή, συγκεκριμένα από το χωριό Τζιάγεζι του Δήμου Ευρυμενών,²¹⁸ και συντάσσει τη διαθήκη της μαζί με τον άνδρα της, ενώ η δεύτερη κατοικεί στο αστικό περιβάλλον της πόλης. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο αυτών γυναικών είναι η ατεκνία. Το γεγονός ότι δύο παντρεμένες γυναίκες συντάσσουν διαθήκη προκαλεί εντύπωση, καθώς οι παραδοσιακές κοινωνίες είχαν πατριαρχική δομή και ο άνδρας ήταν αρχηγός της οικογένειας και ουσιαστικά λάμβανε όλες τις σημαντικές αποφάσεις, ενώ η γυναίκα ασχολούνταν με τις καθημερινές ανάγκες του νοικοκυριού.²¹⁹ Οι δύο αυτές διαθήκες συντάχθηκαν την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα, γεγονός που δείχνει πως, ίσως, συντελούνταν ανεπαίσθητες αλλαγές στη στάση της κοινωνίας απέναντι στη θέση της γυναίκας.²²⁰

Στην πρώτη περίπτωση η γυναίκα παρουσιάζεται στο συμβολαιογραφικό γραφείο με τον σύζυγό της προκειμένου να συντάξουν από κοινού την διαθήκη τους. Ο ένας μάλιστα εγκαθιστά ως κληρονόμο τον άλλο και συμφωνούν για τον τρόπο διάθεσης της περιουσίας, μετά τον θάνατό τους. Αρχικά ορίζουν «*ό εις τόν ἕτερον καθολικόν κληρονόμον*»²²¹ της περιουσίας. Στην περίπτωση δηλαδή που ένας από τους δύο πεθάνει, αυτόματα η περιουσία περνά στα χέρια του άλλου σύμφωνα με τη διαθήκη που συνέταξαν. Δεν παραλείπουν να αναφερθούν και στον τρόπο διάθεσης των περιουσιακών στοιχείων στην περίπτωση που και οι δύο φύγουν από τη ζωή. Ένα μέρος της περιουσίας τους περνάει στα χέρια της ανιψιάς τους και του συζύγου της, ενώ η μητέρα του διαθέτη ορίζεται να λάβει τη νόμιμη μοίρα αυτής της περιουσίας, αν βέβαια ζει μέχρι τη στιγμή του θανάτου και των δύο συζύγων.

Είναι δύσκολο, βέβαια, να αποφανθούμε με σιγουριά ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν αυτό το ζευγάρι να κάνει μια από κοινού διαθήκη, ούτε γιατί όρισαν

²¹⁷ Βασιλική Γαλάνη - Μουτάφη, «Προίκα και κοινωνικο-οικονομικός σχηματισμός», *Εθνολογία* 4 (1995), σ. 31-54· Ελένη Πίσσα, *Η νομική θέση της γυναίκας την περίοδο της τουρκοκρατίας στην περιοχή της Θεσσαλίας*, Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 39-42.

²¹⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 21 [1877 - 1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6760 (09.09.1887).

²¹⁹ Μαριέλλα Χρηστέα - Δουμάνη, *ό. π.*, σ. 55-56· Ann Arbor, *ό. π.*, σ. 11.

²²⁰ Eric Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών: 1815-1914*, , μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002, σ. 331-338· Ελένη Πίσσα, *ό. π.*, σ. 39-44· Γ. Ντρογκούλης, *ό. π.*, σ. 107-119.

²²¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 21 [1877 - 1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6760 (09.09.1887).

κληρονόμους μετά τον θάνατό τους. Το πιθανότερο είναι να υπήρχαν και άλλοι κληρονόμοι από την πλευρά της συζύγου, με τους οποίους δεν είχαν καλές σχέσεις και δεν ήθελαν να περάσει σε αυτούς μέρος της περιουσίας τους. Το μόνο σίγουρο είναι πως οι σχέσεις του ζευγαριού, τόσο με τη μητέρα του διαθέτη όσο και με την ανίψια της διαθέτιδος, ήταν εξαιρετικές.

Η Αγλαΐα Πετροπούλου, το έτος 1893, όντας άτεκνη, συντάσσει τη διαθήκη της, προκειμένου να μοιράσει την προικιά περιουσία της. Σύμφωνα με το Δίκαιο της εποχής, η προίκια παραμένει στην ιδιοκτησία της γυναίκας, ενώ ο άνδρας, σε όλη του τη ζωή, μπορεί να την διαχειρίζεται και να καρπώνεται τα έσοδά της.²²² Επομένως, μιας και δεν έχει η ίδια παιδιά, σύμφωνα με το τεκμήριο, κληροδοτεί την περιουσία της στην αδελφή της: «*ἐγκαθιστῶ κληρονόμον μου τὴν ἀδερφήν μου Μαριγούλαν θυγατέραν Θεοχάρους Δημητρίου εἰς τὰ οἰκιακὰ ἀσχολουμένην καὶ κάτοικον ἐνταῦθα, ἄγαμον καὶ θέλω νά καταστῆ αὕτη κυρία καὶ κάτοχος ἀπάσης τῆς περιουσίας μου πλὴν τῆς ἐντός τῆς πόλεως Λαρίσης*».²²³ Στην προκειμένη περίπτωση, πρόθεση της διαθέτιδος ήταν να εξασφαλίσει την άγαμη αδελφή της, ενώ δεν παραλείπει να αφήσει και το σπίτι, στο οποίο διαμένουν, στον σύζυγό της. Για να αποφευχθεί κάθε αντιδικία, αναφορικά με τα περιουσιακά της στοιχεία, παραθέτει το «*ἐν τῷ ὑπ. ἄριθ. 13398 παρελθόντος ἔτους προικοσυμφώνῳ συμβολαίῳ τοῦ ἐνταῦθα Συμβολαιογράφου Α. Ροδοπούλου*»,²²⁴ στο οποίο καταγράφεται συνολικά η περιουσία της. Φαίνεται πως ο κύριος στόχος της διαθέτιδας δεν ήταν να πικράνει τον άνδρα της, ο οποίος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «*διὰ τὰς πολλὰς καὶ διαφόρους περιποιήσεις ἃς μοὶ ἐπιδασίλευσεν ἀπὸ τοῦ γάμου μου καὶ ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νά μοὶ χορηγῇ*»²²⁵ και ταυτόχρονα δίνει την εντολή στην κληρονόμο της να του παραχωρήσει το σπίτι.

2.3.5. Μυστική/ Ιδιόγραφη Διαθήκη

Οι λόγοι για τους οποίους κάποιος διαθέτης δεν επιθυμεί να γίνει γνωστή η τελευταία του θέληση και επιλέγει να καταθέσει μυστική ή ιδιόγραφη διαθήκη ποικίλουν. Η πιθανότητα τα παρόντα στη σύνταξη της διαθήκης πρόσωπα να μην κρατήσουν τον όρκο σιωπής, ίσως δημιουργούσε ανασφάλεια και φόβο. Βέβαια στα τέλη του 19ου αιώνα, το ποσοστό των εγγράμματων ατόμων ήταν πολύ μικρό και, κατά συνέπεια, η

²²² Λ. Σωτηρόπουλος και Δούλη Δημητροπούλου, *ό. π.*, σ. 255.

²²³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 41 [1893 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 14855 (14.05.1893).

²²⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 41 [1893 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 14855 (14.05.1893).

²²⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 41 [1893 - 1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 14855 (14.05.1893).

σύνταξη ιδιόγραφης διαθήκης αφορούσε, ως επί το πλείστον, τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, διότι απαιτούνταν γνώσεις γραφής και ανάγνωσης. Ίσως δε η κοινωνική αναγνώριση των διαθετών να ήταν εκείνη που τους απέτρεψε από τη σύνταξη μιας δημόσιας διαθήκης.²²⁶

Ο Αστικός Κώδικας δίνει τη δυνατότητα φύλαξης ιδιόγραφης διαθήκης από τον συμβολαιογράφο. Σ' αυτή την περίπτωση, οι ιδιόγραφες διαθήκες ονομάζονταν μυστικές. Με τη μυστική διαθήκη ο διαθέτης παρέδιδε στον συμβολαιογράφο το έγγραφο της τελευταίας του βούλησης· παράλληλα, με την παρουσία τριών μαρτύρων, συντασσόταν συμβολαιογραφική πράξη η οποία βεβαίωνε την παράδοση του εγγράφου από τον διαθέτη. Οι πληροφορίες που δίνονται από την πράξη αυτή είναι ελάχιστες και αφορούν στο όνομα και στο επάγγελμα του διαθέτη και των μαρτύρων. Ο συμβολαιογράφος, αφού πληροφορηθεί τον θάνατο του διαθέτη, είναι υποχρεωμένος να αποστείλει στο Πρωτοδικείο της πόλης του ένα αντίγραφο της διαθήκης. Το Πρωτοδικείο, με τη σειρά του, αφού λάβει το αντίγραφο, πραγματοποιεί συνεδρίαση κατά την οποία δημοσιεύει την πράξη. Δυστυχώς, παρ' όλη την έρευνα στο αρχείο των Δικαστηρίων της Λάρισας, δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε τις ιδιόγραφες διαθήκες που συντάχθηκαν κατά στην εξεταζόμενη περίοδο.

Λόγω της ανωτέρω συνθήκης, η συμβολαιογραφική πράξη αποκτά μία διαφορετική αξία. Φαίνεται εδώ η προσπάθεια του συμβολαιογράφου, ώστε κανείς να μην μπορέσει, μετά τον θάνατο του διαθέτη, να ακυρώσει την διαθήκη. Όπως και στις δημόσιες διαθήκες, ακολουθείται από τον συμβολαιογράφο μία συγκεκριμένη διαδικασία: πρώτα αναφέρει πως τόσο ο ίδιος όσο και οι μάρτυρες δεν γνώριζαν τον διαθέτη, έπειτα αναφέρει τα μέρη στα οποία χωριζόταν η διαθήκη και τα αρχικά γράμματα που έφερε και, τέλος την υπογραφή του, προκειμένου να μην μπορέσει κανείς να την ακυρώσει.

Στα χρόνια που μελετά η παρούσα εργασία συνέταξαν μυστική διαθήκη, ένας δημόσιος υπάλληλος, ένας κτηματίας από τα Τρίκαλα, ένας πρωτοσύγκελος και ένας δικηγόρος· συνεπώς ήταν άτομα εγγράμματα, όπως αποδεικνύεται από την ιδιόγραφη διαθήκη τους, η οποία διασώθηκε μαζί με τη συμβολαιογραφική πράξη. Η ιδιόγραφη διαθήκη δεν έχει τη δομή της δημόσιας. Ο λόγος του διαθέτη ήταν αυθόρμητος και συναισθηματικός και υπάρχει ελευθερία στην έκφραση. Ωστόσο, σίγουρα γνώριζε

²²⁶ Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 57.

όσα μπορούσαν να καταστήσουν τη διαθήκη του άκυρη, οπότε αναφέρεται στην πνευματική του υγεία, τη στιγμή της σύνταξής της. Στο τέλος την υπέγραψε με το όνομά του, ως επισφράγιση της τελευταίας του βούλησης.²²⁷

Για τα πρόσωπα των συντακτών των μυστικών διαθηκών ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά, διότι δεν κατάφερα να εντοπίσω την κύρια διαθήκη στο αρχείο. Μόνο για τον δικηγόρο Κωνσταντίνο Πολύχρονο ήταν σχετικά εύκολο να εντοπιστεί το όνομά του. Η βιβλιογραφία αναφέρει πως ο δραστήριος αυτός δικηγόρος, σύμφωνα με την *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, καταγόταν από την Πάτρα. Γνώριζε όχι μόνο να γράφει αλλά και τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί, έτσι ώστε να μην μπορέσει κανείς να ακυρώσει τη διαθήκη του. Φαίνεται πως ήταν αρχισυντάκτης της θεσσαλικής εφημερίδας *Σάλπιγξ*, μιας από τις καλύτερες εφημερίδες της εποχής. Το πρώτο φύλλο της τυπώθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 1889 και ξεκίνησε ως εβδομαδιαία. Η πλούσια τοπική ειδησεογραφία αυτής της εφημερίδας την κάνει, ακόμα και σήμερα, σημείο αναφοράς για διάφορες ιστορικές έρευνες. Η δημοσιογραφική δραστηριότητα του Πολύχρονου «είς τόν νευρώδη κάλαμον τοῦ ὁποίου ὠφείλοντο τά περισπούδαστα ἄρθρα τῆς «Σάλπιγγος», ἀναδημοσιευόμενα τακτικά εἰς τὰς καλλιτέρας ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας, μετ' εὐμενεστάτων σχολίων», φαίνεται πως εντυπωσίαζε τους συγχρόνους του.²²⁸ Ίσως η φήμη αυτού του άνδρα, στη μικρή κοινωνία της Λάρισας, τον οδήγησε στην απόφαση να συντάξει ο ίδιος τη διαθήκη του και να την κρατήσει μυστική ως την τελευταία μέρα της ζωής του.²²⁹

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η μοναδική ιδιόγραφη διαθήκη που σώθηκε μαζί με τη συμβολαιογραφική πράξη είναι αυτή του Αθανασίου Καρανάσιου. Ο διαθέτης, φθάνει στο γραφείο του συμβολαιογράφου τον Οκτώβριο του 1899, προκειμένου να καταθέσει τη διαθήκη του. Ήταν κτηματίας στο επάγγελμα και κάτοικος του χωριού Κρανιά του Δήμου Ολύμπου.

Ο λόγος του Καρανάσιου είναι άμεσος, μιας και δεν υπάρχει κανενός είδους διαμεσολάβηση, γεγονός που μας δίνει τη δυνατότητα να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του. Στο προοίμιο της διαθήκης του επιβεβαιώνει την πνευματική του

²²⁷ Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 67· Χρ. Λούκος, *Οι συμβολαιογράφοι, ό. π.*, σ. 262.

²²⁸ Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Οι πρώτες εφημερίδες της Λάρισας – Ε'», *Ελευθερία*, Λάρισα 17 Αυγούστου 2016· Θρασύβουλος Μακρής, «Λαρισινές Σελίδες. Συμβολή στη μελέτη του λαρισσαϊκού τύπου 1881-1897», *ΘΗΜ* 56 (2009), σ. 241-256.

²²⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 4/Α/27-1-1882), σ.16-18. Οι πρώτοι δικηγόροι της Λάρισας δεν ήταν γηγενείς. Ουσιαστικά διορίστηκαν ή μετατέθηκαν με Β. Δ. από άλλες περιοχές, για να καλύψουν τις ανάγκες της πόλης που μόλις είχε απελευθερωθεί.

υγεία «ύγιεις ἔχων τάς φρένας»²³⁰ και «μή επιθυμών νά ἀφίσω φυλονεικίας»²³¹ αποφασίζει να διαθέσει την περιουσία του.

Στην προκειμένη περίπτωση, ο συντάκτης της διαθήκης είναι άτεκνος και ορίζει «κληρονόμον μου ἐφ' ἀπάσης τῆς περιουσίας μου, κινητῆς τε και ἀκινήτου, καί εν γένει παντός ὅτι ἤθελεν εὔρεθῆ κατά τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου μου εἰς τήν περιουσίαν»²³² τη σύζυγό του και την ανιψιά της γυναίκας του, η οποία διαμένει μαζί με το ζευγάρι από πολύ μικρή ηλικία. Ίσως το ζευγάρι, προκειμένου να καλύψει το κενό που δημιουργεί η ατεκνία, προσλαμβάνει ως βοηθητικό προσωπικό το κορίτσι αυτό.²³³ Ο διαθέτης ήθελε, με κάθε τρόπο, να εξασφαλίσει τις κληρονόμους του. Από τη μια πλευρά η σύζυγος που, με βάση τον νόμο, δικαιούται το μερίδιό της και, από την άλλη, η ανιψιά του ζευγαριού φαίνεται πως εργαζόταν κατόπιν προσλήψεως, οπότε ζούσε ως *ψυχοκόρη* του ζευγαριού.

Ο διαθέτης, προκειμένου να μην υπάρξουν πιθανές παρερμηνείες, αναφέρει χαρακτηριστικά για το κορίτσι «ὅταν προσελήφθη παρ' ἡμῶν, μή υἰοθετηθεῖσαν δέ παρ' ἡμῶν νομίμως μένουσαν ὅμως παρ' ἡμῖν οἱ οποῖοι ἡμεθα ἄτεκνοι».²³⁴ Η κοπέλα, παίρνοντας τη θέση των τέκνων, κληρονομεί τον πατέρα ακόμη και αν δεν είναι ο βιολογικός.²³⁵ Στην προκειμένη περίπτωση, η σύνδεση, ανάμεσα στο *ψυχοπαίδι* και στην προσφορά των υπηρεσιών του, είναι άμεση και μάλιστα ορίζεται και ως αιτία προικοδοσίας του κοριτσιού. Παρόλο που το παιδί δεν παίρνει το όνομα της οικογένειας, μέσω της υιοθεσίας, ο διαθέτης της δίνει περιουσιακά στοιχεία: «ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς προίξ ἀπέναντι τῶν ὑπηρεσιῶν, περιποιήσεων καί περιεθάλψεων τάς ὁποίας αὕτη μᾶς παρέσχε καί μᾶς παρέχει ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς προσλήψεώς της παρ' ἡμῖν μέχρι σήμερον δραχμάς μετρητάς 2.000 δύο χιλιάδας».²³⁶ Μάλιστα, στην περίπτωση που η σύζυγος δεν είχε συγκεντρωμένα αυτά τα χρήματα, ο διαθέτης όριζε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να βρεθούν τα χρήματα. Να πουλήσει δηλαδή δύο ακίνητα, προκειμένου να εξασφαλίσει το ποσό της προίκας. Από το τεκμήριο προκύπτει πως η σχέση με τον διαθέτη δεν ήταν έμμισθη, οπότε το κορίτσι που

²³⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²³¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²³² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²³³ Εύα Καλπουρτζή, *Η συγγένεια, ό. π.*, σ. 137.

²³⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

²³⁵ Αγνή Ρουσοπούλου, «Ο θεσμός της ψυχοκόρης εις τα πλαίσια της συγχρόνου εποχής και του αρχαίου Ελληνικού Δικαίου», *Νομικόν Βήμα*, αρ. 13 (Αθήνα 1965), σ. 163-165.

²³⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899). Εύα Καλπουρτζή, *Η συγγένεια, ό. π.*, σ. 131.

εργαζόταν στο σπίτι έλαβε διάφορες άλλες ανταμοιβές, όπως την οικογενειακή αποκατάσταση και την εξασφάλιση προίκας.²³⁷ Επίσης, φαίνεται πως οι άτεκνοι διαθέτες προτιμούσαν να έχουν κοντά τους συγγενικά πρόσωπα, προκειμένου η περιουσία της οικογένειας να παραμένει σ' αυτήν.²³⁸

Το *ψυχοπαίδι* είναι ένας όρος που εκφράζει θεσμό εθιμικού δίκαιου. Ο *ψυχοπατέρας*, έναντι τής παρεχόμενης εργασίας, αναλαμβάνει την υποχρέωση να προικίσει την ψυχοκόρη, όταν αυτή φτάσει σε ηλικία γάμου.²³⁹ Σύμφωνα με το δίκαιο της εποχής για να κληρονομήσει μια ψυχοκόρη όσα της παραχωρούνταν ή για να γίνει γενική κληρονόμος της περιουσίας του *ψυχογονιού* ήταν ανάγκη να υπάρξει διαθήκη.²⁴⁰

Ο Καρανάσιος δεν παραλείπει να αποκληρώσει τη μητέρα του, φοβούμενος μελλοντικές διεκδικήσεις από μέρους της. Προκειμένου να αιτιολογήσει την επιθυμία του, αναφέρει πως όταν η μητέρα του χήρεψε, αυτός ήταν δύο ετών και ζούσε στους παππούδες του και η ίδια ξαναπαντρεύτηκε. Συγκεκριμένα, ο διαθέτης αναφέρει «*τήν ἀποκληρῶν δέ ἐξ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας μου τήν μητέρα μου Θεοδώραν χήρα Παναγιώτου Παναηῆ διά τήν μεγάλην καί ἀνήκουστον ἀχαριστίαν καί μητρικήν ἀστοργίαν τήν ὁποίαν ἐπέδειξε πρός ἐμέ ἐγκαταλειποῦσα με ἐντελῶς ἀπροστάτευτον ἐν ἡλικίᾳ νηπιότητι δύο μόλις ἐτῶν*».²⁴¹ Εάν δεν την αποκλήρωνε, η μητέρα του θα μπορούσε να διεκδικήσει τη νόμιμη μοίρα από τις κληρονόμους και ίσως αυτός να είναι ο λόγος για τον οποίο ο διαθέτης επέλεξε να μείνει μυστική η διαθήκη μέχρι τον θάνατό του.²⁴²

²³⁷ Μαρία Βραχιονίδου, «Ψυχοκόρη, παραδουλεύτρα, δούλα: γλωσσικές αποτυπώσεις της οικιακής υπηρετικής εργασίας των γυναικών μέσα από αρχαιολογικό υλικό λαϊκού προφορικού λόγου», *Ο κόσμος της εργασίας*, τχ. 2 (Μάρτιος 2015), σ.11-18· Ευάγγελος Αυδίκος, *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα 1996, σ. 130.

²³⁸ Ελένη Βερβέρη, *Τα παιδιά στην ελληνική ηθογραφία 1870- 1920. Αναπαραστάσεις και πρακτικές*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας-Ιστορίας, Μυτιλήνη 2005, σ. 47-50.

²³⁹ Παναγιώτης Ζέπος, «Ψυχάριον», «Ψυχικά», «Ψυχοπαίδι», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 10 (1980-1981), Περίοδος Δ', Αθήνα 1981, σ. 22-23.

²⁴⁰ Αικατερίνη Ζαρίδη, «Η παρουσία της ψυχοκόρης και της υπηρέτριας σε νοταριακά έγγραφα του 16ου αιώνα στην Κέρκυρα, μια πρώτη προσέγγιση» στο *ΣΤ' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Πρακτικά*, τ. 2, Αθήνα 2001, σ. 255-267.

²⁴¹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899)·

²⁴² Εύα Καλπουρτζή, *Η συγγένεια, ό. π.*, σ. 148.

2.3.5. Η κοινωνική ταυτότητα των διαθετών, όπως σκιαγραφείται από το επάγγελμά τους

Η θέση των διαθετών στον κοινωνικό ιστό αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα μελέτης, καθώς μέσω του επαγγέλματος είναι εύκολο να αντληθούν στοιχεία για τη θέση των διαθετών στην κοινωνία. Λόγω του μικρού δείγματος της παρούσας μελέτης θα γίνει μια πρώτη προσέγγιση του θέματος, ενδεικτική της Λαρισαϊκής κοινωνίας του 19ου αι. Το μόνο βέβαιο είναι πως η απελευθερωμένη Θεσσαλία και, εν προκειμένω, η Λάρισα αποτέλεσε ένα γόνιμο εργασιακό έδαφος πολλών επαγγελματιών: δικηγόρων, συμβολαιογράφων, επιχειρηματιών, αρτοποιών, και άλλων επαγγελματιών που συγκεντρώθηκαν στη Λάρισα, από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, μιας και η Λάρισα φαίνεται πως θεωρήθηκε από πολλούς ως μία περιοχή στην οποία όχι μόνο θα ανέπτυσαν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες αλλά ίσως να αποκτούσαν και πλούτο.²⁴³

Επιστρέφοντας στα επαγγέλματα των διαθετών, εκείνο που φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη συχνότητα, σε ποσοστό 50%, στον πίνακα που ακολουθεί είναι αυτό του αγρότη-κτηματία. Ο όρος *κτηματίας* προσδιορίζει περισσότερο τον κάτοχο ακίνητης περιουσίας και όχι το άτομο τα κέρδη του οποίου προέρχονται από την εκμετάλλευση αγροτικών εκτάσεων.²⁴⁴ Σε δύο περιπτώσεις, στο υπάρχον δείγμα των διαθηκών, ο παραπάνω ισχυρισμός επιβεβαιώνεται με τον καλύτερο τρόπο. Η περίπτωση του Δερβίς Βέη, ο οποίος στη διαθήκη του αναφέρεται ως κτηματίας, αλλά σε διάφορα συμβόλαια αγοραπωλησιών της εποχής φαίνεται ως ιδιοκτήτης μύλων και καταστημάτων είναι πολύ αποκαλυπτική. Ανάλογη είναι και η περίπτωση του Χρήστου Γεωργιάδη, ο οποίος στη διαθήκη του εμφανίζεται ως εμποροκτηματίας και δήμαρχος.

Μία μεγάλη επαγγελματική κατηγορία αποτελεί αυτή των εμπόρων με συχνότητα 15%. Μία εξίσου μεγάλη κατηγορία διαθετών είναι και οι δημόσιοι υπάλληλοι (10%). Ίσως είναι παρακινδυνευμένο να μιλήσουμε για αστική τάξη σε μία εποχή τόσων ανακατατάξεων, ωστόσο ίσως εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα μιας αστικής τάξης η οποία αποτελούνταν από κτηματίες και εμπόρους αφενός και από ανθρώπους του πνεύματος αφετέρου, οι οποίοι αξιοποιούσαν την ακαδημαϊκή τους

²⁴³ Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο φαρμακοποιός Κων. Παπασταύρου», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 11 Αυγούστου 2015.

²⁴⁴ Αναστασία Ντανίκα, *Δύο μουσουλμάνοι, ό. π.*, σ. 346.

μόρφωση επαγγελματικά και κοινωνικά, όπως γιατροί και δικηγόροι.²⁴⁵ Φαίνεται πως οι χειρώνακτες δεν επέλεξαν αυτόν τον τρόπο διάθεσης των περιουσιακών τους στοιχείων, καθώς μόνο δύο από τους εικοσιένα διαθέτες (10%) ασχολούνταν με ένα τεχνικό επάγγελμα και συγκεκριμένα ένας *αμπατζής* και ένας σιδηρουργός.

Ουσιαστικά, όταν γίνεται λόγος για επάγγελμα αναφερόμαστε στο επάγγελμα των ανδρών. Η ταύτιση του επαγγέλματος με τον άνδρα και μάλιστα με τον ενήλικο σύζυγο -αρχηγό οικογένειας, δεν μας επιτρέπει να πληροφορηθούμε για τις ασχολίες των γυναικών είτε είναι σύζυγοι είτε θυγατέρες. Οι διαθέτες αναφέρονται στα κείμενα των διαθηκών τους στις γυναίκες της οικογένειας, ωστόσο φαίνεται πως η μοναδική ασχολία των γυναικών είναι τα οικιακά.²⁴⁶

Δυστυχώς, από το περιεχόμενο των διαθηκών είναι αδύνατον να γίνουν διαπιστώσεις αναφορικά με τη σχέση του επαγγέλματος με το ύψος της περιουσίας των διαθετών. Οι λόγοι δεν διευκρινίζονται, ωστόσο φαίνεται πως οι διαθέτες, ιδιαίτερα εκείνοι που διαθέτουν μεγάλη περιουσία, αναφέρονται συχνά στα περιουσιακά τους στοιχεία με τη φράση «*ἐφ' ἀπάσης τῆς κινητῆς, ἀκινήτου καὶ χρηματικῆς περιουσίας μου της εὐρεθησομένης ὅπουδήποτε καὶ ὄσησδήποτε*»²⁴⁷ χωρίς να αναφέρονται διεξοδικά σ' αυτή. Χωρίς να λείπουν, βέβαια, οι εξαιρέσεις, τα περιουσιακά στοιχεία αποτελούνται από κτήματα, καταστήματα και σπίτια, οπότε θα ήταν δύσκολη και χρονοβόρα μια τέτοια καταγραφή.

Πίνακας 2: Τα επαγγέλματα των διαθετών

A/A	Επάγγελμα	Συχνότητα
1	Δημόσιος Υπάλληλος	2
2	Ιατρός	1
3	Ἐμπορος	3
4	Τεχνίτης	2
5	Δικηγόρος	1
6	Ιερέας	1

²⁴⁵ Κ. Ράπτης, «Αστικές», *ό. π.*, σ. 211-214.

²⁴⁶ Ντίνα Μουστάνη, Πληθυσμός και επαγγελματική διαστρωμάτωση στο Βόλο το 1885, μέσα από το αρχείο του Δημοτολογίου, Βόλος 2008, σ. 1-17.

<http://extras.ha.uth.gr/pythagoras2/photos/research2.pdf>

²⁴⁷ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ.20 [1886-1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6126 (24.12.1886).

7	Γυναίκες- οικιακά	2
8	Αγρότες – Κτηματίες	10
Σύνολο		21

2.3.6. Τόπος καταγωγής διαθετών

Οι ανακατατάξεις στον οικονομικο-κοινωνικό ιστό της Θεσσαλίας ήταν αποτέλεσμα της ενσωμάτωσής της στο ελληνικό κράτος. Τούτο αποτυπώνεται και στα συμβόλαια της εποχής αυτής.²⁴⁸ Πράγματι, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα που ακολουθεί, υπήρχαν διαθέτες οι οποίοι ήρθαν στη Λάρισα προκειμένου να συντάξουν το τελευταίο τους συμβόλαιο, τη διαθήκη τους. Βέβαια, όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο μέρος των διαθετών ήταν κάτοικοι της Λάρισας και των γύρω περιοχών. Ελάχιστοι ήταν οι άνθρωποι άλλων περιοχών που συνέταζαν τη διαθήκη τους στη Λάρισα και συγκεκριμένα τρεις στο σύνολο των 21 διαθηκών. Οι δύο εξ αυτών ήταν είτε μόνιμοι κάτοικοι της πόλης, όπως ο Ηπειρώτης διαθέτης –ο οποίος όχι μόνο κατοικούσε στη Λάρισα αλλά διέθετε και περιουσία στην πόλη– είτε διέμεναν προσωρινά λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων, όπως ο διαθέτης που στο επάγγελμα ήταν ανθυπολοχαγός του πυροβολικού, του οποίου η οικογένεια διέμενε στην Πελοπόννησο, και συνέταξε τη διαθήκη του, θέλοντας να είναι βέβαιος πως η μητέρα του θα είναι κληρονόμος του μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας του, όντας ο ίδιος άγαμος. Σε καμία από τις παραπάνω κατηγορίες δεν υπάγεται ο κτηματίας που, για άγνωστο λόγο, έρχεται από τα Τρίκαλα στη Λάρισα, προκειμένου να παραδώσει στον συμβολαιογράφο τη μυστική διαθήκη του. Προφανώς, ίσως για προσωπικούς λόγους, φοβόταν να μην διαρρεύσει σε τρίτους η τελευταία του επιθυμία.

Πίνακας 3: Τόπος καταγωγής διαθετών

Τόπος Καταγωγής	Απόλυτη συχνότητα	Σχετική συχνότητα
Λάρισα	10	47,6%
Περιφέρεια/χωριά Λαρίσης	8	38%
Τρίκαλα	1	4,8%

²⁴⁸ Αντώνης Αντωνίου, «Δημοσιονομικές επιπτώσεις της ένωσης της Θεσσαλίας με την Ελλάδα» στο *1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, τόμ. 2, Λάρισα 2006, σ. 875.

Ήπειρος	1	4,8%
Πελοπόννησος	1	4,8%
Σύνολο	21	100%

2.3.7. Οι μάρτυρες των διαθηκών και τα επαγγέλματά τους

Ο συμβολαιογράφος, προκειμένου να διασφαλίσει την εγκυρότητα της διαθήκης, αναφέρεται εκτενώς στο προοίμιο στα πρόσωπα των μαρτύρων· καταγράφει το όνομα και το επώνυμό τους, το επάγγελμα και την ενορία όπου εκκλησιάζονταν. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, οι μάρτυρες ήταν απλοί άνθρωποι, που πιθανόν καλούνταν από τον συμβολαιογράφο, προκειμένου να παραστούν στο συμβόλαιο που συντασσόταν. Όπως, επίσης, είναι πιθανό ο εκάστοτε συντάκτης συμβολαίου να έφερνε δικούς του μάρτυρες.

Υπήρξαν όμως και μάρτυρες οι οποίοι διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή της Λάρισας: γιατροί, δικηγόροι και άνθρωποι που ασχολήθηκαν με την πολιτική σ' αυτά τα πρώτα χρόνια της αστάθειας και των συνεχών εδαφικών ανακατατάξεων της χώρας κ. ά. Ο συμβολαιογράφος δεν αναφέρει, όπως είναι φυσικό, τους λόγους επιλογής των μαρτύρων. Είναι πιθανόν η επιλογή να έγινε λόγω της κοινωνικής αναγνώρισης που επιτυγχάνοταν μέσω του επαγγέλματός τους. Για τα σημαντικά αυτά πρόσωπα θεωρήθηκε αναγκαίο να καταγραφούν όσα ιστορικά στοιχεία βρέθηκαν στη σχετική βιβλιογραφία. Γι' αυτό, αρκετά από τα πρόσωπα του δείγματος είναι δήμαρχοι ή βουλευτές τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση της πόλης.²⁴⁹

Από τον πίνακα προκύπτει πως παρουσιάστηκαν στο συμβολαιογραφείο του Ιωαννίδη ως μάρτυρες διαθηκών επτά δικηγόροι. Στη διαθήκη του Δημητρίου και της Αγγέλως Κανάκη,²⁵⁰ που συντάχθηκε το έτος 1887, ένας από τους μάρτυρες ήταν ο δικηγόρος Ανδρέας Πεταλλάς.²⁵¹ Στη διαθήκη του Δερβίς Βέη, το 1890, εμφανίζεται

²⁴⁹ Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Οι Λογιωτάτοι της Λάρισας (Β')» εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 26 Ιουλίου 2015.

²⁵⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 21 [1877 - 1887], διαθήκη υπ' αριθμ. 6760 (09.09.1887).

²⁵¹ Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1848. Ήταν αριστούχος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και εξάσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Το δημοσιογραφικό του ταλέντο δεν άργησε να φανεί· ήδη από το 1870 αρθρογραφούσε σε εφημερίδες των Αθηνών και του Βουκουρεστίου. Για μια δεκαετία, μάλιστα, ήταν ανταποκριτής μιας ιταλικής εφημερίδας. Την ημέρα που η Λάρισα πέρασε στα χέρια του ελληνικού κράτους (31.8.1881), ο Πεταλλάς κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Αστήρ της Θεσσαλίας»· Γιάννης Ρούσκας, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η

ακόμη ένας δικηγόρος Λάρισας ο Ανάργυρος Ζαβιτζάνος.²⁵² Λίγα χρόνια αργότερα, το 1894,²⁵³ ο Απόστολος Λελεκάνος, στη διαθήκη του επέλεξε ως μάρτυρα τον δικηγόρο και βουλευτή Δημήτριο Πιπινόπουλο. Μάλιστα, από το τεκμήριο προκύπτει πως κάλεσαν τον συμβολαιογράφο στην οικία του Πιπινόπουλου, προκειμένου να συνταχθεί η διαθήκη του.²⁵⁴

Υπήρξαν, βέβαια, και διαθήκες στις οποίες οι μάρτυρες ήταν επιφανείς άνδρες της πόλης. Για παράδειγμα, στη διαθήκη του Χρήστου Γεωργιάδη ένας από τους τρεις μάρτυρες ήταν ο Παναγιώτης Σκαμβούγερας, το συμβολαιογραφικό γραφείο του οποίου βρισκόταν δίπλα στο συμβολαιογραφείο του Ιωαννίδη.²⁵⁵ Το επόμενο άτομο, που ήταν μάρτυρας στη διαθήκη αυτή, ήταν ο επιχειρηματίας Αργύριος Διδίκας, ο οποίος καταγράφεται από τον συμβολαιογράφο ως έμπορος.²⁵⁶

Εκτός από πρόσωπα που ανήκαν στον κλάδο της Νομικής, μάρτυρες στις διαθήκες εμφανίστηκαν και γιατροί όπως ο Αναστάσιος Ζαρμάνης,²⁵⁷ ένας από τους τέσσερις γιατρούς της πόλης κατά τον χρόνο της απελευθέρωσης. Στο παρόν δείγμα

πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ* 55 (2009), σ. 81-96· τ. 56 (2009), σ. 96-112· τ. 57 (2010), σ. 112-128· τ. 58 (2010), σ. 128-144· τ. 59 (2011), σ. 144-156· Αλ. Γρηγορίου, Ανδρέας Ν. Πεταλάς (1848-1903). Ο εκκεντρικός δικηγόρος, δημοσιογράφος και βουλευτής, εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 6 Δεκ 2015· Θρ. Μακρής, *ό. π.*, σ. 241-256.

²⁵² Θεωρείται από τους πρώτους δικηγόρους οι οποίοι μετατέθηκαν στη ελεύθερη Λάρισα. Αρχικά ήταν διορισμένος στο Ναύπλιο και στην Λάρισα έφτασε το 1882· Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Το υπαίθριο Αρχαιολογικό Μουσείο του Φρουρίου», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 8 Ιουλίου 2015.

²⁵³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 46 [1894], διαθήκη υπ' αριθμ. 16750 (19.08.1894).

²⁵⁴ Ο δραστήριος αυτός δικηγόρος εκλεγόταν, επί σειρά ετών, δημοτικός και νομαρχιακός σύμβουλος και στα τέλη του 1890 εξέδωσε την εφημερίδα «Λάρισα»· Αλ. Γρηγορίου, «Δημήτριος Α. Πιπινόπουλος (1857-1938) δικηγόρος, δημοτικός σύμβουλος και βουλευτής της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 7 Οκτωβρίου 2018.

²⁵⁵ Από το 1882 μέχρι το 1884 βρισκόταν σε κατάσταση ιδιοκτησίας του Οθωμανού κτηματία Χαμίτ Χατζή Χουσεϊν πασά, στη «μεγάλη οδό του Σεραγίου»· Αλ. Γρηγορίου, «Παναγιώτης Σκαμβούγερας (1839-1909)», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 4 Δεκεμβρίου 2016.

²⁵⁶ Γεννήθηκε το 1840 στην Άλλη Μεριά του Πηλίου. Σημαντικό πρόσωπο για την ιστορία της Λάρισας, διότι στις 9 Οκτωβρίου 1882 διορίστηκε υπηρεσιακός δήμαρχος της πόλης με Β.Δ. Η θητεία του διήρκησε έως τις 20 Ιουνίου 1883. Μετά τις εκλογές, στις 29 Μαΐου του 1883, αντικαταστάθηκε από τον Χρήστο Γεωργιάδη, ύστερα από την εκλογή του τελευταίου. Στη διάρκεια της θητείας του εκπονήθηκε το πρώτο σχέδιο της Λάρισας, επισκευάστηκε η γέφυρα του Πηνειού, τοποθετήθηκε μεγάλος αριθμός φαναριών στους δρόμους της πόλης, δημιουργήθηκε ο παραποτάμιος δημοτικός κήπος Αλκαζάρ και στήθηκε η μουσική εξέδρα στην κεντρική πλατεία της πόλης. Παράλληλα με την πολιτική του δράση, διορίστηκε σύμβουλος της Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας μαζί με τους Χρήστο Γεωργιάδη και τον Διονύσιο Γαλάτη· Αλ. Γρηγορίου, «Αργύριος Διδίκας (1840-1915)», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 19 Ιουν 2016.

²⁵⁷ Καταγόταν από την Καστανιά των Αγράφων, αλλά πολύ μικρός εγκαταστάθηκε στη Λάρισα. Με συμπληρωματικές σπουδές στο Παρίσι είναι γνωστός και ως γιατρός των φτωχών. Επίσης διετέλεσε και δήμαρχος κατά τα έτη 1899-1903· Λένα Γουργιώτη, *Ιατροί στη Λάρισα τον 19ο αιώνα*, εκδ. Κέρκυρα 1993, σ. 33· Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο οφθαλμίατρος Κώστας Ισμουρίδης», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 6 Ιουλίου 2015· Παπαθεοδώρου Νικόλαος, «Το Τουρκικό Νοσοκομείο της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 25 Ιανουαρίου 2016.

των διαθηκών εμφανίζεται ως ένας από τους εκτελεστές της διαθήκης του Ευαγγέλου Αποστολίδη²⁵⁸ και ως μάρτυρας στη διαθήκη του Θεοδώρου Παπακωνσταντίνου εμπόρου.²⁵⁹ Στη διαθήκη του Χρυσοστόμου Γκαστή²⁶⁰ ως μάρτυρας εμφανίζεται ο γιατρός Αχιλλέας Αστεριάδης, ο οποίος διετέλεσε δήμαρχος της Λάρισας (1903-1913).²⁶¹ Ανάμεσα στους μάρτυρες της μυστικής διαθήκης του Χρήστου Βλητσάκη, κατοίκου των Τρικάλων, είναι και ο Γεώργιος Μακρής, βιβλιοπώλης στο επάγγελμα, ο γιός του οποίου εξέδιδε την εφημερίδα Μικρά.²⁶²

Στον πίνακα που ακολουθεί, εκτός από τα πρόσωπα με ενεργό ρόλο στην κοινωνία της Λάρισας –με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο– εμφανίζεται και ένα πλήθος μαρτύρων που ασχολούνταν με άλλα επαγγέλματα. Από τους εξηνταοκτώ μάρτυρες οι εικοσιπέντε ασχολούνταν με το εμπόριο. Σ' αυτή την κατηγορία εντάχθηκαν και όσοι διατηρούσαν καταστήματα στην πόλη (παντοπώλες, βιβλιοπώλες, χρυσοχόοι). Ακόμα μία μεγάλη επαγγελματική κατηγορία αποτελούν οι τεχνίτες. Αυτές οι δύο μεγάλες κατηγορίες, των εμπόρων και των τεχνιτών, που αποτελούνται από αρκετά πρόσωπα, δεν φαίνεται στο δείγμα των διαθηκών που μελετώνται να συντάσσουν διαθήκες. Το πιθανότερο είναι τα λιγοστά υπάρχοντά τους να τα διέθεταν με διαφορετικό τρόπο. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο Ζαχαρίας Ιωάννου, *αμπατζής* στο επάγγελμα, ο οποίος ήταν άτεκνος και ίσως αυτό να ήταν το κίνητρο της σύνταξης διαθήκης. Ενώ η κατηγορία των τεσσάρων κτηματιών συντάσσουν διαθήκες και ασχολούνται επαγγελματικά με τη γη είναι διπλάσιοι.

²⁵⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1805-1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

²⁵⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 49 [1894 -1895], διαθήκη υπ' αριθμ. 17573 (22.12.1894).

²⁶⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 59 [1898], διαθήκη υπ' αριθμ. 21631 (07.08.1898).

²⁶¹ Οι πρόγονοί του κατάγονταν από το Σούλι και γύρω στα 1860 εγκαταστάθηκαν στα Αμπελάκια, από όπου και μετακινήθηκαν κάποια χρόνια αργότερα στη Λάρισα. Σπούδασε με τη βοήθεια του θείου του Αναστασίου Αστεριάδη στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Γαλλία, όπου ειδικεύτηκε στη χειρουργική. Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας έλαβε το 1882 από το Ιατροσυνέδριο άδεια ασκήσεως του ιατρικού επαγγέλματος: Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Το Τουρκικό Νοσοκομείο της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 25 Ιανουαρίου 2016· ο ίδιος, «Το αρχοντικό του Αχιλλέα Αστεριάδη», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 3 Δεκεμβρίου 2016.

²⁶² Ο γιος του, Θρασύβουλος Μακρής, εξέδιδε, από τον Απρίλιο του 1896, την εβδομαδιαία εφημερίδα *Μικρά*. Σύμφωνα με τον Θρασύβουλο Μακρή, ο πατέρας του Γεώργιος ίδρυσε, αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το πρώτο βιβλιοχαρτοπωλείο της Λάρισας: Ν. Παπαθεοδώρου, «Η εφημερίδα «ΜΙΚΡΑ» του Θρασύβουλου Μακρή», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 2 Μαρτίου 2016.

Πίνακας 4: Πίνακας επαγγελμάτων των μαρτύρων

A/A	Επάγγελμα	Απόλυτη συχνότητα
1	Άνευ έργου	7
2	Αρχιτέκτονας	1
3	Δημογραμματέας	1
4	Δικαστικός κλητήρας	5
5	Δικαστικός υπογραμματέας	1
6	Δικηγόρος	6
7	Έμπορος	25
8	Εμποροϋπάλληλος	1
9	Ιατρός	2
10	Ιδιωτικός γραφέας	1
11	Κανδυλαναύτης	1
12	Κτηματίας	4
13	Πανδοχέας	1
14	Στρατιωτικός	2
15	Συμβολαιογράφος	1
16	Τεχνικά επαγγέλματα	6
17	Φαρμακοποιός	1
18	Φλεβοτόμος	1
	Σύνολο	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

Ο κεντρικός ρόλος της πίστης στη ζωή των χριστιανών θα παραμείνει σταθερός στους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, χωρίς να υπάρχουν ενδείξεις διαφοροποίησης στα χρόνια μετά την απελευθέρωση. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, τα οποία δείχνουν αυτή τη σταθερότητα, είναι ο στενά συνυφασμένος καθημερινός χρόνος των ανθρώπων με τον εκκλησιαστικό χρόνο. Κάθε δραστηριότητα, κοινωνική ή οικονομική, έφερε και κάποιο θρησκευτικό νόημα, μιας και η Εκκλησία περιλάμβανε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των ανθρώπων και δεν περιοριζόταν μονάχα στα πνευματικά ζητήματα. Φορείς των θρησκευτικών παραδόσεων ήταν η ενορία και ο εφημέριος. Ουσιαστικά αποτελούσαν τους διαμεσολαβητές ανάμεσα στον Θεό και στους ανθρώπους και όχι μόνο.²⁶³

Στον Τύπο της εποχής αυτής φαίνεται η μέριμνα των πολιτών για τους ιερείς. Συγκεκριμένα, μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας, τα έσοδα των ναών ήταν μηδαμινά ώστε να έχουν τη δυνατότητα οι ενορίες να δίνουν μισθό στους εφημέριους τους. Το απόσπασμα που ακολουθεί αφορά στην διαμαρτυρία του Τύπου προς τις δημοτικές Αρχές της πόλης, προκειμένου να συμπεριλάβει στη μισθοδοσία των Δήμων και τους ιερείς: «[...] Έλθετε αρωγοί των πενομένων λειτουργών της θρησκείας. Μισθοδοτήσατε τους ιερείς, χάριν της αξιοπρεπείας της εκκλησίας και του κοινού συμφέροντος. Αντί να τρέφει ο Δήμος τόσους αέργους, οίτινες ζημιούσι μάλλον αντί να ωφελώσιν αυτόν, ας χορηγηθή συνδρομή τοις ιερεύσιν. Αξιοπρεπής ιερεύς συντελεί τα μέγιστα εις την μόρφωσιν της κοινωνίας».²⁶⁴

3.1. Ο άνθρωπος απέναντι στο Θεό και στους συνανθρώπους

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός πως η θρησκεία περισσότεροι επηρέασε, ποικιλότροπα τη ζωή των περισσότερων –αν όχι όλων– των ανθρώπων, ιδίως την περίοδο για την οποία μιλάμε. Στη θρησκεία εμπεριέχονται συστήματα ιδεών και αξιών και ως θεσμός

²⁶³ Δ. Παπασταματίου και Φ. Κοτζαγεώργης, ό. π., σ. 113.

²⁶⁴ Αλ. Γρηγορίου, *Το Α΄ Δημοτικό*, ό. π., σ. 33.

διαμορφώνει τις κοινωνικές και τις οικονομικές σχέσεις των ανθρώπων.²⁶⁵ Στο υπό μελέτη αρχείο υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες που ακολουθούν οι διαθέτες, απέναντι στον Θεό και τους συνανθρώπους τους. Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει προσπάθεια σκιαγράφησης αυτών των κανόνων.

Όταν μιλάμε για την θρησκευτικότητα ενός προσώπου ή μιας κοινωνίας, ουσιαστικά κάνουμε αναφορά στον βαθμό εμπλοκής κάθε ατόμου ξεχωριστά ή της κοινωνίας συλλογικά, στα θέματα της θρησκείας. Η θρησκευτικότητα σχετίζεται με προφανείς συμπεριφορές και θεσμικές τελετουργίες και διακρίνεται σε δύο μορφές, την εσωτερικά και την εξωτερικά βιούμενη. Στην πρώτη, ο άνθρωπος βρίσκει κίνητρα για να πιστεύει και η πίστη αυτή αποτελεί βασικό άξονα της ζωής του. Ωστόσο, είναι ανέφικτη η ανάλυση αυτής της μορφής θρησκευτικότητας. Στην εξωτερικά βιούμενη θρησκευτικότητα ο άνθρωπος χρησιμοποιεί την θρησκεία και την πίστη για ιδιοτελής σκοπούς, όπως για παράδειγμα τη σωτηρία της ψυχής. Στην περίπτωση αυτή είναι εύκολο να μετρήσει κανείς τον βαθμό εμπλοκής του κάθε προσώπου ξεχωριστά στη θρησκευτική ζωή της κοινωνίας. Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετηθούν οι συμπεριφορές των διαθετών ως προς την εξωτερικά βιούμενη θρησκευτικότητα.²⁶⁶

Ανεξάρτητα από την κοινωνική θέση του κάθε ατόμου, ο φόβος του θανάτου είναι υπαρκτός σε όλους σχεδόν τους ανθρώπους, ειδικά στις χριστιανικές κοινωνίες που πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή. Ο φόβος αυτός συνδέεται όχι μόνο με τον φόβο του αγνώστου αλλά και με την έλλειψη κάθε δυνατότητας επιλογής μετά τον θάνατο. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ο άνθρωπος να προσπαθεί, με κάθε δυνατό τρόπο, να τακτοποιήσει τις υποθέσεις του στην παρούσα ζωή και να πάρει κάποια εφόδια για την ζωή που θα ακολουθήσει, όπως τα μνημόσυνα και οι αγαθοεργίες. Η αποκατάσταση των σχέσεων με τον Θεό και με τους συνανθρώπους είναι έκδηλη στα περισσότερα έγγραφα του αρχείου που μελετάμε. Οι σχέσεις αυτές αποκαθίστανται με διάφορους τρόπους: είτε ζητώντας συγχώρεση για τυχόν παραπτώματα είτε προσφέροντας χρήματα σε εκκλησίες και σε ανθρώπους που είχαν ανάγκη. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η σχέση ανάμεσα στις φιλανθρωπίες και στον θάνατο

²⁶⁵ Ελένη Χρυσανθίδου, *Θρησκεία και Κοινωνία κατά τον Max Weber*, Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα ποιμαντικής και κοινωνικής θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 5· Χρήστος Γιανναράς, *Ενάντια στη θρησκεία*, Αθήνα 2006, σ. 1-50.

²⁶⁶ Κανέλλος Κιούλος - Ιωάννα Μπεργιαννάκη, «Θρησκευτικότητα, Πνευματικότητα και Κατάθλιψη», *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 31 (2014), σ. 263-271· Χρήστος Τσιρώνης, «Οι έρευνες για τη θρησκευτικότητα στη σύγχρονη Ελλάδα. Επιστημολογικά προλεγόμενα», στο *Culture and Research*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 68-82.

αποδεικνύεται, διαχρονικά, τόσο ισχυρή, καθώς οι άνθρωποι πίστευαν πως με αυτό τον τρόπο θα εξευμενίσουν το Θείο.

Ένα εξίσου σημαντικό θέμα που αναδεικνύεται είναι κατά πόσον υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα διάφορα κοινωνικά στρώματα, αλλά και στον τόπο κατοικίας (πόλη - χωριό), στα ζητήματα που αφορούν την διάθεση χρημάτων στην εκκλησία προκειμένου να βοηθηθεί κάποιους φτωχούς ανθρώπους ή το αίτημα των διαθετών για ετήσια μνημόσυνα.²⁶⁷

3.2. Θρησκευτικότητα και στάση απέναντι στο θάνατο

Η θρησκευτικότητα, ως κοινωνιολογικός όρος, μπορεί να διερευνηθεί με πολλούς τρόπους. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθούν τα στοιχεία της ζωής των ανθρώπων που αποδεικνύουν την θρησκευτικότητα του κάθε ατόμου ξεχωριστά και το πως εντάσσονται στο γενικότερο σύνολο της κοινωνίας τη δεδομένη στιγμή σύνταξης της διαθήκης. Όπως φαίνεται από το υπό μελέτη αρχείο, μέσω της πίστης τους οι άνθρωποι αντλούν αφενός δύναμη, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον φόβο του θανάτου, και αφετέρου την ισορροπία που είναι αναγκαία για να διαμοιράσουν δίκαια τα περιουσιακά τους στοιχεία.²⁶⁸

Μελετώντας τις δημόσιες διαθήκες φαίνεται πως το θρησκευτικό συναίσθημα ήταν κυρίαρχο στη ζωή των ανθρώπων μιας παραδοσιακής κοινωνίας, όπως αυτή της Λάρισας. Στην ισχυροποίηση αυτού του συναισθήματος συνέβαλαν, πιθανόν, οι διάφορες θρησκευτικές ομάδες Χριστιανών, Μουσουλμάνων και Εβραίων που συνυπήρχαν στην πόλη. Βέβαια, ο φόβος της κρίσεως και της θείας τιμωρίας, η οποία καλλιεργείται, ανά τους αιώνες, από την Εκκλησία, μέσω των διάφορων φοβερών σκηνών στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ναών, αλλά και των κηρυγμάτων, οδηγούσε τους ανθρώπους να ζητήσουν συγγνώμη, προκειμένου να συγχωρεθούν από τον Θεό και από τους ανθρώπους, για τα σφάλματα τα οποία διέπραξαν στη ζωή τους. Άλλωστε, από τη στιγμή που κάποιος διαπράττει οποιοδήποτε σφάλμα, κρίνεται απαραίτητη η μετάνοια, προκειμένου να σωθεί στη μεταθανάτια ζωή. Η δήλωση της

²⁶⁷ Νίκος Καραπιδάκης, «Από την ευλάβεια στην οικονομική διαχείριση, Ναοί, Μονές και Ευαγή Ιδρύματα στην Κέρκυρα (16ος-18ος αιώνας)», στο *Μοναστήρια, Οικονομία και πολιτική*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σ. 141-153.

²⁶⁸ Ν. Καραπιδάκης, «Ιστορία της θρησκευτικότητας», *Νέα Εστία* 155/τχ.1766 (2004), σ. 639-664.

μετάνοιας, τη στιγμή σύνταξης της διαθήκης, και η ανάγκη συγχώρεσης μέσω αυτής, ουσιαστικά, πιστοποιεί τη μετένοια του εκάστοτε ατόμου.²⁶⁹

Ο θάνατος στην ορθόδοξη πίστη είναι από τη μία πλευρά η απώλεια της παρούσας ζωής και από την άλλη το ξεκίνημα για μια νέα. Η στάση των ανθρώπων απέναντι στον θάνατο και στον Θεό είναι ανεξάρτητη από την οικονομική και κοινωνική θέση του κάθε προσώπου. Στο προς εξέτασιν δείγμα φαίνεται πως οι διαθέτες επιθυμούν την συγχώρεση από τον Θεό και τους ανθρώπους.²⁷⁰

Το ενδιαφέρον συμπέρασμα που προκύπτει από τις διαθήκες του Ιωαννίδη είναι ότι οι διαθέτες δεν επιθυμούν να ρυθμίσουν την κηδεία τους, υποδηλώνοντας την εμπιστοσύνη τους στα αγαπημένα πρόσωπα.²⁷¹ Κατά παράδοση, τόσο με τα μνημόσυνα όσο και με την κηδεία ασχολούνται οι πολύ κοντινοί συγγενείς του νεκρού.²⁷² Οι ζωντανοί, στον βαθμό που αναλογεί στον καθένα, θα βοηθήσουν και θα περιποιηθούν για τελευταία φορά το αγαπημένο πρόσωπο σε όλη την διάρκεια της κηδείας, έτσι όπως επιβάλλουν οι κανόνες της Εκκλησίας αλλά και της παράδοσης. Άλλωστε η Εκκλησία ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες που αφορούν τα ζητήματα της ταφής, όπως η μεταφορά του νεκρού από το σπίτι στην εκκλησία με τη συνοδεία του ιερέα και των οικείων, την νεκρώσιμη ακολουθία και την ταφή, και αργότερα τα μνημόσυνα, τα οποία λειτουργούν προς δύο κατευθύνσεις: από τη μία πλευρά αποτελούν δέηση, των ζώντων στο Θεό για τον νεκρό και από την άλλη η ανάμνηση του αποθανόντος ατόμου, καθώς μέσω των μνημοσύνων οι συγγενείς έρχονται, κατά κάποιο τρόπο, σε επαφή με τον νεκρό και τον τιμούν.²⁷³

²⁶⁹ Michel Vovelle, *Ο θάνατος στη Δύση από το 1300 ως τις μέρες μας*, Αθήνα 2000, τ. 1, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, σ. 70-71· Philippe Aries, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου, η εποχή των κοιμωμένων*, μτφρ. Θεοδόσης Νικολαΐδης, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997, τ. 1, σ. 147· Ευγενία Δρακοπούλου, «Ο φόβος της τιμωρίας στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή εποχή» στο *Οι συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία*, Αθήνα 2000, σ. 93-116· Χρυσή Καλογιαννίδου, *Η επίδραση του θανάτου στην τέχνη. Unitas και memento mori*, Μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 1-50· π. Αντώνιος Μπλουμ, *Θάνατος και Απώλεια*, Αθήνα 2001, σ. 7-16.

²⁷⁰ Philippe Laburthe, Tolra - Jean-Pierre Warnier, *Εθνολογία- Ανθρωπολογία*, μτφρ. Βάνα Χατζάκη, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 206-217.

²⁷¹ Ph. Aries, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου*, τ. 2, σ. 60.

²⁷² M. Vovelle, *ό. π.*, σ. 70-71.

²⁷³ Δημήτριος Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1977, σ. 221· Ελένη Ψυχογιού, «Μαύρη» γη και Ελένη Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2008, σ. 247· Αλεξάνδρα Ρασιδάκη, «Η εικονολογία του θανάτου: μια αντιπαραβολή», *Σύγκριση* 26 (Αθήνα 2016), σ. 48-68.

3.3. Η ανάγκη για συγχώρεση και η διάθεση χρημάτων σε εκκλησίες

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι άνθρωποι, μέσω της διαθήκης τους, ένιωθαν την ανάγκη να ζητήσουν συγχώρεση με την εξής φράση: «*ὡς καλός χριστιανός ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά Θεοῦ τε καί ἀνθρώπων*».²⁷⁴ Η αναφορά αυτής της φράσης στα τεκμήρια μπορεί να γινόταν είτε αυθόρμητα από τον διαθέτη, είτε κατόπιν σχετικής ερωτήσεως του συμβολαιογράφου. Είναι πιθανό τα λόγια αυτά να αποτελούν μέρος των στερεοτυπικών εκφράσεων του συμβολαιογράφου, ακόμη και στις περιπτώσεις που εντάσσονται στο τμήμα της διαθήκης, στο οποίο μιλάει ο διαθέτης. Για παράδειγμα, στη διαθήκη του ο Κωνσταντής Σαβουρδάνης αναφέρει: «*Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ τελευταία θέλησίς μου καί οὐδέν ἕτερον ἔχω νά προσθέσω εἰμή ὅτι ὡς καλός χριστιανός ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά θεοῦ τε καί ἀνθρώπων*».²⁷⁵ Χωρίς διαφοροποίηση στα λόγια, αναφέρεται στη συγχώρεση, λίγα χρόνια αργότερα, και ο Στέργιος Δοξαράς: «*εἰ μή ὅτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά θεοῦ καί ἀνθρώπων*».²⁷⁶ Η επιλογή των λέξεων δεν είναι αυτό που απασχολεί στην παρούσα μελέτη, αλλά το αν και κατά πόσο έχει ατονήσει το θρησκευτικό συναίσθημα των ανθρώπων του 19ου αιώνα, ούτως ώστε δεν τους απασχολεί το επέκεινα, σε μεγάλο βαθμό, αλλά τα ζητήματα του παρόντος βίου.²⁷⁷ Συγκεκριμένα, έντεκα από τους δεκαέξι συντάκτες ζήτησαν συγχώρεση από Θεό και ανθρώπους και μόνο το ζευγάρι Δημήτριος και Αγγέλω Κανάκη ζήτησαν συγχώρεση, μετά την υπενθύμιση του συμβολαιογράφου. Αξίζει να γίνει αναφορά και στους τέσσερις διαθέτες που δεν έκαναν καμία αναφορά, ακόμα και μετά την ερώτηση του συμβολαιογράφου. Εκτός από τον Δερβίς Βέη, που εξαιρείται, λόγω διαφορετικού θρησκευάτος, χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί και ο Απόστολος Λελεκάνος ο οποίος δεν ζητά συγχώρεση παρότι ο γιος του ήταν ιερέας και θα περίμενε κανείς ο διαθέτης να ήταν ευαισθητοποιημένος στα ζητήματα της πίστης.

Φαίνεται πως οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από τον τόπο κατοικίας τους ή την οικονομική τους κατάσταση, ακόμα και την πίστη τους, νιώθουν την ανάγκη να συγχωρεθούν από Θεό και ανθρώπους. Βέβαια, παρατηρεί κανείς πως οι διαθέτες που

²⁷⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

²⁷⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' αριθμ. 1645 (28.05.1883).

²⁷⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 44 [1893], διαθήκη υπ' αριθμ. 15813 (18.11.1893).

²⁷⁷ Ελευθερία Ζέη, *Ο θάνατος, ό. π.*, σ. 10-25.

κατοικούν σε χωριά παραμένουν περισσότερο προσκολλημένοι στις παραδόσεις, καθώς βλέπουμε ότι το 83% αυτών ζητούν συγχώρεση στη διαθήκη τους, ενώ το ποσοστό αυτό φαίνεται να είναι μικρότερο (63%) στους διαθέτες που κατοικούσαν στην πόλη.

Σίγουρα, το προς εξέταση δείγμα είναι αρκετά μικρό ώστε να αναδείξει τη στάση της κοινωνίας απέναντι στο θείο, την τελευταία αυτή πενταετία του 19ου αιώνα. Άλλωστε η θρησκευτικότητα υπόκειται σε πολύ αργούς ρυθμούς εξέλιξης· ωστόσο προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι οι διαθέτες δεν αφιερώνουν έστω και λίγα λεπτά από τον χρόνο τους για να δείξουν τη μετάνοια τους απέναντι στο Θεό και τους ανθρώπους. Ίσως αυτή η σιωπή να υποδηλώνει διαφοροποίηση στον τρόπο έκφρασης της ευλάβειας απέναντι στο Θεό σε σχέση με της παλαιότερες δεκαετίες.²⁷⁸

Σε αρκετές περιπτώσεις οι διαθέτες έδιναν την εντολή στους κληρονόμους να διαθέσουν χρήματα στην εκκλησία του χωριού ή στην ενορία τους. Οι χριστιανοί, σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους, προσφέρουν χρήματα σε ιερούς ναούς· μάλιστα τα οικονομικά κατάστιχα που βρέθηκαν μαρτυρούν αυτές τις προσφορές των ανθρώπων σε υλικά αγαθά, όπως λάδι, κεριά, χρήματα, ακόμα και ακίνητα.²⁷⁹ Στο παρόν δείγμα των διαθηκών οι άνθρωποι προσφέρουν χρήματα «νά δώσωσιν εις τόν Ιερόν Ναόν τῆς Πατρίδος μου Κρανιαῖς, τόν τιμώμενον ἐπ ὀνόματι τοῦ Αγίου Ταξιάρχου Μιχαήλ μετρητάς δραχμάς ἑκατόν (100)»,²⁸⁰ ίσως λόγω της αγάπης που είχαν προς την ενορία του χωριού ή της συνοικίας τους. Η Εκκλησία δέχτηκε και δέχεται τις δωρεές των πιστών, οι οποίες παίρνουν διάφορες μορφές, κυρίως όμως χρηματικές.

Η θρησκευτική πίστη ήταν αυτή που οδηγούσε τους διαθέτες σε δωρεές, μικρές ή μεγάλες. Αποτέλεσμα αυτών ήταν οι εκκλησίες να αποτελούν τον βασικό αποδέκτη μικρών δωρεών και μικρών κληροδοτημάτων. Τα κληροδοτήματα και οι δωρεές προς τις εκκλησίες υποδήλωναν την επιθυμία του διαθέτη για τη σωτηρία της ψυχής τους. Αν και η στάση, που ακολουθούσε το κάθε πρόσωπο ατομικά, δεν επιβαλλόταν από θρησκευτικούς ή κοινωνικούς κανόνες, ωστόσο φαίνεται πως οι

²⁷⁸ Ν. Καραπιδάκης, «Ιστορία της θρησκευτικότητας», *ό. π.*, σ. 639-644.

²⁷⁹ Κώστας Σπανός, «Το κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889», *Ανάπτυπο*, Λάρισα 1982, σ. 3-79· Μαρία Μπατσίλα, «Οι δωρεές προς τον Ιερό Ναό του Αγίου Αθανασίου τα έτη 1801-1889, όπως διασώθηκαν στο Κατάστιχο του Ναού» στο *Ο τόπος και οι άνθρωποι, Πρακτικά Συνεδρίου*, Λάρισα 2019, σ. 37-41.

²⁸⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 66 [1899 - 1909], διαθήκη υπ' αριθμ. 23810 (22.10.1899).

διαθέτες ακολουθούσαν ως επί το πλείστον κοινή συμπεριφορά, εξαιτίας της άγνοιας για το επέκεινα.²⁸¹

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι διαθέτες δεν ασχολήθηκαν, κατά κανόνα, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στα εξεταζόμενα τεκμήρια, με τα ζητήματα που αφορούν την προετοιμασία του νεκρού τους σώματος, ούτε και την ταφή. Μόνη εξαίρεση αποτελεί ο Ευάγγελος Αποστολίδης ο οποίος, μη έχοντας φυσικούς απογόνους, ζήτησε από τους διαχειριστές της διαθήκης του να δώσουν κάποια χρήματα στην εκκλησία, για να «τελέσει έτήσιον άρχιερατικών μνημόσυνον ύπερ άναπαύσεως τής ψυχής μου καί τής συζύγου μου Βασιλικής».²⁸² Σε άλλο σημείο της διαθήκης ο διαθέτης παραγγέλλει τα εξής: «Επίσης νά δώσωσιν εις τάς Ίεράς Έκκλησίας του Άγίου Άχιλλίου, Άγίου Άθανασίου, Τεσσαράκοντα Μαρτύρων καί του Άγίου Νικολάου, Άγίου Χαλαάμπους καί Άγίας Μαρίνης τών Καλυβίων ανά πέντε λίρας Τουρκίας πρός αιώνιον μνημόσυνον».²⁸³ Η συμπεριφορά αυτή του διαθέτη δεν προκαλεί κατάπληξη, καθώς, σύμφωνα με αποστολικό κανόνα είναι απαραίτητο να τελούνται ετήσια μνημόσυνα. Αυτά πραγματοποιούνταν, συνήθως, από τους συγγενείς του νεκρού, ωστόσο φαίνεται πως ο διαθέτης επιθυμούσε να εξασφαλίσει, με όλους τους δυνατούς τρόπους, τις επιμνημόσυνες δεήσεις για τον ίδιο και για τη γυναίκα του.²⁸⁴

3.4. Οι αγαθοεργίες

Θεμέλιο της ζωής των χριστιανικών κοινωνιών είναι η αγάπη, η αλληλεγγύη και η φιλανθρωπία προς τους ενδεείς συνανθρώπους και εκφράζεται με την χρηματική ή με την προσωπική βοήθεια. Η φιλανθρωπία, ως μέσο έκφρασης της αγάπης προς τον Θεό και προς τον πλησίον, κατείχε ανέκαθεν, κεντρική θέση στα πλαίσια της Ορθοδοξίας, είτε μέσω του κηρύγματος στους ναούς, είτε με την προβολή των αγίων που βοηθούσαν συνανθρώπους τους, αλλά κυρίως με την παρουσία του ίδιου του φιλάνθρωπου Θεού, ο οποίος πάντοτε ανταμείβει τους ανθρώπους, ανάλογα με τα έργα που έχουν κάνει στη ζωή τους. Το σημαντικότερο από όλα ήταν πως εάν αποφάσιζαν οι άνθρωποι να αποχωριστούν ένα μέρος της περιουσίας τους θα

²⁸¹ Ρίκα Μπενβενίστε, *Από τους βαρβάρους στους μοντέρνους: Κοινωνική ιστορία και ιστοριογραφικά προβλήματα της μεσαιωνικής Δύσης*, Αθήνα 2009, σ. 214-217· Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 474.

²⁸² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

²⁸³ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωαννίδη, φ. 15 [1885], διαθήκη υπ' αριθμ. 4361 (20.07.1885).

²⁸⁴ Δημήτριος Λουκάτος, «Λαογραφικά περί τελευταίας ενδείξεις παρά Ιωάννη τω Χρυσοστόμω», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, Αθήνα 1940, σ. 92· Ελευθερία Ζέη, «Χρόνοι και χρόνος στις νησιωτικές κοινωνίες μέσα από τα νοταριακά αρχεία (17ος-18ος αιώνας)», *Μνήμων* 27 (2006), σ. 9-26.

λάμβαναν ως αντάλλαγμα σημαντικά οφέλη. Το πολυτιμότερο όφελος για έναν άνθρωπο, που βρισκόταν κοντά στον θάνατο, ήταν η εξασφάλιση της μεταθανάτιας ζωής, δηλαδή να κερδίσουν την αιώνια βασιλεία.²⁸⁵ Εάν παραβλέψει κανείς το γεγονός της πολύ βασικής χριστιανικής εντολής για βοήθεια στον συνάνθρωπο, μέσω του τρόπου διάθεσης των υπάρχοντων φαίνεται η ευαισθησία του κάθε ανθρώπου αλλά και της κοινωνίας γενικότερα απέναντι στις ανάγκες των συνανθρώπων μας.²⁸⁶

Στο παρόν δείγμα των διαθηκών θα αναζητηθούν οι τρόποι με τους οποίους βοηθούσαν οι διαθέτες τον συνάνθρωπο, εάν βοηθούσαν και σε ποιο βαθμό, και θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθούν τα κίνητρα.²⁸⁷ Μέσω της μελέτης του αρχείου, το οποίο μας δίνει πληροφορίες για τον τρόπο διάθεσης χρημάτων ή αντικειμένων για φιλανθρωπικούς σκοπούς, εντάσσοντας την κάθε περίπτωση στο σύνολο, στόχος μας είναι να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα για τη στασιμότητα ή την εξέλιξη της φιλανθρωπίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Η φιλανθρωπία γίνεται με σκοπό να καλύψει τις ανάγκες των αποδεκτών της, ωστόσο φαίνεται πως κάθε πράξη έχει και διαφορετική αξία και νόημα. Σίγουρα στις περισσότερες περιπτώσεις των μικρών προσφορών τα κίνητρα είναι ανιδιοτελή και ανθρωπιστικά, μιας και οι προσφορές αυτές αφορούν σε πρόσωπα που δεν συγκαταλέγονται στους κανονικούς κληρονόμους αλλά κληρονομούν για χάρη της σωτηρίας της ψυχής του διαθέτη. Αποδέκτες αυτών των δωρεών μπορεί να είναι συχνότερα η ενορία του κάθε διαθέτη και σπανιότερα άτομα των οποίων ο διαθέτης γνωρίζει την ανάγκη για χρήματα ή αγαθά. Όταν οι δωρεές γίνονται στην Εκκλησία βασική ανάγκη των διαθετών είναι να παραμείνουν στη μνήμη της, μέσω της μνημόνευσης, ή στη μνήμη των ανθρώπων που έμμεσα ευεργετήθηκαν.²⁸⁸

²⁸⁵ Κυριάκος Τσακουρής, *Η φιλανθρωπία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα συγκρότηση και λειτουργία. Η περίπτωση της Αθήνας και του Πειραιά*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 112-113· Δημήτρης Κωνσταντέλος, *Πενία, Κοινωνία και Φιλανθρωπία: στον μεταγενέστερο Μεσαιωνικό Ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 81-85· Δέσποινα Ιωσήφ, «Φιλανθρωπία: Η χριστιανική μορφή της ευεργεσίας», στο *Τιμή και Τίμημα. Χορηγία. Φιλανθρωπία, Εθελοντισμός. Η ευθύνη του πολίτη απέναντι στην κοινωνία*, Αθήνα, 2009, σ. 37-56· Alphonse Dupront, «Η θρησκεία: Θρησκευτική Ανθρωπολογία» στο *Το έργο της Ιστορίας*, τόμ. 2, μτφρ. Μιτσοτάκη Κλαίρη – Νίκος Σαββάτης, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1975, σ. 95-105.

²⁸⁶ Ευστράτιος Βαχάρογλου, « Η ηθική διαπαιδαγώγηση των αγοριών και κοριτσιών τον 19ο και αρχές 20ού αιώνα μέσα από εγχειρίδια ηθικής και παιδαγωγικά κείμενα: μία πρώτη προσέγγιση» στο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2014, τ. 1, σ. 623-640.

²⁸⁷ Αγγελική Γράβαλου, *Το Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας στην Ελλάδα σήμερα, ως μέρος του ευρύτερου συστήματος Κοινωνικής Προστασίας: Προκλήσεις και Προοπτικές*, Εργασία, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 2003, σ. 26-30.

²⁸⁸ Ευά Καλπουρτζή, *Στα μονοπάτια, ό. π.*, σ. 115-116.

Τη στιγμή της σύνταξης της διαθήκης, οι διαθέτες βρίσκονται πολύ κοντά στον θάνατο ή στην πιθανότητα αυτού. Ο φόβος για τον επερχόμενο θάνατο και την απώλεια των δεδομένων στοιχείων, που αποτελούν τη ζωή, πιθανότατα δημιουργούν αισθήματα ανασφάλειας και φόβου. Οι διαθέτες υποστήριζαν έργα φιλανθρωπίας, μέσω της οποίας επιδιωκόταν η σωτηρία της ψυχής τους, μιας και ένας από τους τρόπους συγχώρησης των αμαρτιών του ανθρώπου μπορεί να είναι η οικονομική ενίσχυση αδύναμων μελών της χριστιανικής κοινότητας. Ένα από τα βασικά κίνητρα των διαθετών ήταν η εξασφάλιση της μεταθανάτιας ζωής. Κατά την ιουδαιο-χριστιανική αντίληψη, η φιλανθρωπία αποτελούσε αποτελεσματική μέθοδο εξάλειψης των αμαρτιών. Φυσικό επακόλουθο είναι η επιθυμία των διαθετών να προσφέρουν ό,τι μπορούν από τα υπάρχοντά τους προκειμένου να συμβαδίζουν με τις προτροπές της κοινωνίας και της Εκκλησίας.²⁸⁹

Στα τεκμήρια των διαθηκών οι δωρεές προς ιερούς ναούς είναι συχνότατες. Σκοπός τους είναι είτε η παροχή βοήθειας –άλλωστε συχνά οι ιερείς συγκέντρωναν χρήματα για ανακούφιση των φτωχών, συνήθως ηλικιωμένων, ασθενών, ορφανών, χηρών, κοριτσιών χωρίς προίκα, δηλαδή για άτομα ανάκανα να εργασθούν– είτε με για να κάνουν μ’ αυτά τα χρήματα μνημόσυνα για τη σωτηρία της ψυχής των διαθετών.²⁹⁰ Μάλιστα στον Κώδικα της Μητρόπολης Λάρισας, που αναφέρεται στην περίοδο 1647-1868, καταγράφονται λεπτομερώς τα έξοδα της εκκλησίας. Στις καταστάσεις αυτές των εξόδων αναγράφονται οι ελεημοσύνες, η προικοδότηση φτωχών κοριτσιών, η βοήθεια σε ορφανά, ασθενείς και φυλακισμένους.²⁹¹ Πιθανόν οι διαθέτες να άφηναν χρήματα στην Εκκλησία προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες φτωχών συνανθρώπων τους, διότι η κοινωνική πρόνοια προς τους φτωχούς επιτρέπει τη δημιουργία σχέσεων εξάρτησης, την οποία οι διαθέτες ήθελαν ίσως να αποφύγουν· συμπεριφορές που επαναλαμβάνονται και στον 19ο αιώνα, μιας και η Θεσσαλία εξακολουθούσε να διατηρεί τα παραδοσιακά σχήματα, τα οποία ήταν συνδεδεμένα,

²⁸⁹ Ph. Aigiès, *ό. π.*, τ. I, Αθήνα, σ.54· Π. Ζέπος, *ό. π.*, σ. 26· Jean Claude Larchet, *Η Θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων – Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. Β’, μτφρ. Χρήστος Κούλας, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009, σ. 5-50· Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 547.

²⁹⁰ Κώστας Κόμης, *Κοινωνικές Δομές και συλλογικές συμπεριφορές: όροι και όρια ερμηνείας των πηγών*, Ιωάννινα 2012, σ. 16-20· Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 151-152· Ν. Καραπιδάκης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 644· Ph. Aigiès, *ό. π.*, τ. I, σ. 267· Κ. Τσακουρής, *ό. π.*, σ. 24.

²⁹¹ Βούλα Κοντή, *ό. π.*, σ. 185-187· Δ. Καλούσιος, *ό. π.*, σ. 1-80.

περισσότερο, με τις δομές μιας προ-βιομηχανικής κοινωνίας με αγροτικό χαρακτήρα και λιγότερο με τις δομές μιας αστικής πόλης.²⁹²

Όλα όσα ειπώθηκαν υπάγονται στον θεσμό των *ψυχικών*, δηλαδή στις διάφορες δωρεές για τη σωτηρία της ψυχής του ανθρώπου, ο οποίος απέβλεπε σε ποικίλους στόχους: πρώτον καταπράυνε την αγωνία και το φόβο του θανάτου και, έπειτα, ήταν ένας τρόπος για να ζητήσει κάποιος συγχώρεση από τον Θεό και τους ανθρώπους και, έτσι, να έχει καλύτερη τύχη τη στιγμή του θανάτου και, τέλος, τη διατήρηση της μνήμης στην ενορία και στους ανθρώπους. Φαίνεται πως οι άνθρωποι έδιναν χρήματα, κατά τη διάρκεια της ζωής τους, προκειμένου να βοηθήσουν τους ενδεείς συνανθρώπους τους, οπότε αναμενόμενη ήταν η διάθεση έστω και λίγων χρημάτων την στιγμή της σύνταξης της διαθήκης τους.²⁹³

Στα τεκμήριά μας η φιλανθρωπία γίνεται με δύο τρόπους: είτε μέσω της εκκλησίας είτε με την παροχή χρημάτων στο νοσοκομείο της πόλης. Στην περίπτωση των διαθηκών, ο ορισμός της φιλανθρωπίας διευρύνεται και συμπεριλαμβάνει, ταυτόχρονα, και άτυπες μορφές αλληλοβοήθειας μεταξύ συγγενών, συναδέλφων και γειτόνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι άτεκνοι διαθέτες και ιδιαίτερα ο Ευάγγελος Αποστολίδης. Εκτός από τις δωρεές που έκανε σε διάφορους φίλους και συγγενείς, δίνει την εντολή στους εκτελεστές της διαθήκης του στην περίπτωση που περισσεύουν χρήματα, από αυτά που άφησε στην εκκλησία για να τελούνται ετήσια αρχιερατικά μνημόσυνα γι' αυτόν και τη γυναικά του, αυτά να δίνονται για να συμπληρωθούν οι προίκες των φτωχών κοριτσιών.

Δυστυχώς, από τα στοιχεία που παρέχονται από το αρχείο μας αποκλείονται εντελώς οι διαπιστώσεις για τη γυναικεία φιλανθρωπία, καθώς στις δύο διαθήκες που κληροδοτούν γυναίκες τα υπάρχοντά τους δεν αναφέρεται οποιαδήποτε παροχή προς την Εκκλησία ή προς φτωχούς συνανθρώπους της.

Ο συμβολαιογράφος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στο κεντρικό τμήμα της διαθήκης, υποβάλει την ερώτηση στον εκάστοτε διαθέτη: «*τοῦ ὑπέμνησα ἐάν θέλῃ νά*

²⁹² Νικόλαος Αναστασόπουλος, «Από την Οθωμανική περίοδο στο Ελληνικό κράτος: πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις για την περιοχή των Ιωαννίνων» στο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*, Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2014, τ. 1, σ. 311-324.

²⁹³ Carlo Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση, κοινωνία και οικονομία 1000-1700*, μτφρ. Πέτρος Σταμούλης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 34-40· Εύα Καλπουρτζή, *Στα μονοπάτια, ό.π.*, σ. 115-116.

ἀφιερῶση τι εἰς Ἱεροῦς Ναοῦς ἢ ἄλλα ἀγαθοεργά καταστήματα»²⁹⁴ ἢ στον Εθνικό Στόλο. Ο συμβολαιογράφος ἦταν υποχρεωμένος τη στιγμή της σύνταξης της διαθήκης να ρωτήσῃ τον διαθέτη ἂν προτίθεται να ἀφήσῃ κάποιο περιουσιακό του στοιχείο υπέρ του «Εθνικού Στόλου», διότι ἡ φύλαξη των θαλάσσιων συνόρων ἀπαιτοῦσε μεγάλα χρηματικά ποσά.

Δεν ἦταν, βέβαια, ἀπαραίτητη ἡ ἐπιθυμία των διαθετῶν να δώσουν μέρος των χρημάτων τους σε ἀφιερώματα, οὔτε φυσικά ἡ ἀπόφαση για τὴ δωρεά ἦταν στενά συνυφασμένη με τὸ ὕψος των περιουσιακῶν του στοιχείων. Τα χρηματικά ποσά που δίνονταν για αὐτὸ τον σκοπὸ ἦταν συνήθως μικρά και ἀφοροῦν μνημόσυνα, ἀγορά κρεβατιῶν και στρωμάτων για τὸ νοσοκομεῖο και χρήματα στην ἐνορία του κάθε διαθέτη.²⁹⁵ Ἐνῶ στο παρελθόν υπήρξαν διαθέτες στη Λάρισα που κληροδότησαν χρηματικά ποσά σε σχολεῖα,²⁹⁶ στο παρὸν δείγμα των διαθηκῶν δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι ἀνάλογο, ἔτσι ὥστε οἱ διαθέτες να ἀφήσουν χρήματα για τις ἀνάγκες κάποιου σχολεῖου.

Οἱ διαθέτες του παρόντος δείγματος θεωροῦσαν ἐξαιρετικά σημαντικὴ τὴ δημιουργία και τὴν ἀνάπτυξη του νοσοκομεῖου της πόλης κι ἔτσι, ἐκτός ἀπὸ τους ἀνθρώπους που δώρισαν για τὸν σκοπὸ αὐτὸ μεγάλα χρηματικά ποσά, δώριζαν χρήματα και εἶδη πρώτης ἀνάγκης στο νοσοκομεῖο «ἐπίσης ὡς κληροδότημα ἀφίνω εἰς τὸ ἐνταῦθα Κουτλιμπάνειον Νοσοκομεῖον»²⁹⁷ και παραγγέλω τοὺς κληρονόμους μου ἵνα προσφέρουσιν ὀκτώ κλῖνας σιδηράς μετὰ τῶν ἀναγκαιούντων αὐταῖς στρωμάτων, ἐφαπλωμάτων, σινδονίων, προσκεφαλαίων, καλυμμάτων αὐτῶν και ἐκάστην κλῖνην, δύο φορεσιές, και λοιπῶν λινόφορεμάτων δ'ἐκάστην κλῖνην διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, συνήθους ποιότητος καὶ τιμῆς ἐκτιμῶν εἰς κοινήν χρῆσιν, τὰ τοιαῦτα καταστήματα, ἐκάστη δὲ κλῖνη θὰ φέρῃ γεγραμμένο τὸ ὄνομά μου οὕτω: "Κλῖνη δωρηθεῖσα παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου Γκαστή".²⁹⁸ Κοινὸ στοιχείο του μεγαλύτερου μέρους των διαθηκῶν

²⁹⁴ Γ.Α.Κ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 6 [1883], διαθήκη υπ' ἀριθμ. 1645 (28.05.1883).

²⁹⁵ Ευρυδικὴ Σιφναίου, Λέσβος, *Οικονομικὴ και Κοινωνικὴ Ἱστορία (1840-1912)*, Ἀθήνα 1996, σ. 172-173.

²⁹⁶ Βασίλης Σπανός, «Ἡ διαθήκη του Λαρισαίου δωρητῆ Δημητρίου Καρρά (1856)», *ΘΗΜ* 22 (1992), σ. 17-30.

²⁹⁷ Το 1888 ἐφθάσε στη Λάρισα ὁ Ἰωάννης Κουτλιμπάνας, προκειμένου ὄχι μόνο να ἐπισκεφθεῖ τους συγγενεῖς του στο Ζάρκο, ἀλλὰ και με τὴν πρόθεση να κάνει διάφορα φιλανθρωπικά ἔργα στην περιοχή. Ἦταν ἀπὸ χρόνια ἐγκατεστημένος στη Ρουμανία, ἐμπορευόμενος οἰκοδομικὴ ξυλεία. Τὶς ἡμέρες της παραμονῆς του στη Λάρισα γνώρισε τον δήμαρχο της Λάρισας Διονύσιο Γαλάτη, ὁ οἷος τον ἔπεισε να συνδράμει οἰκονομικά στην ἀνέγερση Νοσοκομεῖου· Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ἡ συνουσία του Αγίου Ἀθανασίου», ἐφ. *Ἐλευθερία*, Λάρισα 15 Νοεμβρίου 2015.

²⁹⁸ ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ἰωαννίδη, φ. 59 [1898], διαθήκη υπ' ἀριθμ. 21631 (07.08.1898).

είναι η διάθεση χρημάτων στο νεοσύστατο Νοσοκομείο της πόλης, που αναπτύχθηκε μέσω δωρεών, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της υγείας του συνόλου των πολιτών της Λάρισας. Φυσικά, είναι ανάγκη να αναφερθεί και η προσφορά ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης από γιατρούς και φαρμακοποιούς που ζούσαν στην πόλη.²⁹⁹

Από τη διαθήκη του Χρυσοστόμου Γκαστή φαίνεται πως οι άτεκνοι διαθέτες επεδίωκαν τη συμβολική παρουσία και τη διατήρηση του ονόματός τους με τη δωρεά που προσέφεραν. Σε αρκετές περιπτώσεις φαίνεται πως η μνήμη του ονόματος του εκάστοτε ευεργέτη λειτουργεί παραδειγματικά στους ανθρώπους.³⁰⁰

Συμπερασματικά, θα πρέπει να τονιστεί πως οι φιλανθρωπίες, ενισχύονταν από την απουσία κρατικών δομών πρόνοιας, που θα είχαν ως στόχο την περίθαλψη των φτωχών. Όταν όμως γίνεται λόγος για το κάθε άτομο χωριστά, καταλαβαίνουμε, πως μέσω της φιλανθρωπίας ο εκάστοτε διαθέτης επιδιώκει, ίσως και ασυνείδητα, την ψυχική του σωτηρία. Το βέβαιον είναι πως η φιλανθρωπία δεν συνδέεται, άμεσα, με το ύψος των περιουσιακών στοιχείων, καθώς, πολλές φορές, διαθέτες με μικρές περιουσίες κληροδοτούν χρήματα κυρίως στην ενορία του χωριού τους ή της πόλης όπου κατοικούν.³⁰¹ Τέλος, οι δωρεές συνδέονται, ως επί το πλείστον, με την ιστορία της οικογένειας και την ανάγκη του διαθέτη να παραμείνει στη μνήμη της μικρής κοινωνίας που τον περιβάλλει.³⁰²

²⁹⁹ Αθανάσιος Σπυρόπουλος, «Η κοινωνικο-Οικονομική ανάπτυξη της Λάρισας από το 1881-1916», *ΘΗΜ* 36 (1999), σ. 203· Λένα Γουργιώτη, *Η διαμόρφωση, ό. π.*, σ. 818.

³⁰⁰ Π. Μανωλάκος, *ό. π.*, σ. 261.

³⁰¹ Χρ. Λούκος, *Πεθαίνοντας, ό. π.*, σ. 151-185· M. Vovelle, *ό. π.*, τόμ. 2, Αθήνα 2000, σ. 67.

³⁰² Βάσω Θεοδώρου, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων* 25 (2003), σ. 171-184.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, φαίνεται πως παρόλο που το δείγμα των προς μελέτη τεκμηρίων είναι σχετικά μικρό, η κατανόηση και η ανάλυση των επιμέρους στοιχείων προφέρει, κατά τη γνώμη μας, μιας και το κάθε ένα έχει να προσθέσει μια ψηφίδα στο σύνολο των πολλών μελετών που έχουν γίνει γι' αυτό το ζήτημα και να μας δώσει πολύ σημαντικές πληροφορίες για την οικονομική και κοινωνική και οικονομική ζωή της Λάρισας, σε μια περίοδο πολλών αλλαγών όχι μόνο για την πόλη της Λάρισας, αλλά και για ολόκληρη τη Θεσσαλία και, ευρύτερα, για όλο το ελληνικό κράτος.

Όπως είδαμε, οι συντάκτες των διαθηκών που μελετήσαμε αποτελούσαν μια εξαιρετικά ανομοιογενή ομάδα, αποτελούμενη από γιατρούς, δικηγόρους, κτηματίες, εμπόρους, στη συντριπτική τους πλειοψηφία άνδρες, αλλά και ορισμένες γυναίκες. Συνεπώς, δεν είναι εφικτό να αντληθούν ασφαλή συμπεράσματα για επιμέρους κοινωνικές ομάδες. Είναι εντελώς απαραίτητη η σε βάθος μελέτη και ανάλυση ευάριθμων τέτοιου είδους τεκμηρίων, που αφορούν επιμέρους κοινωνικές ομάδες, προκειμένου να καταλήξουμε σε κάποια ασφαλή συμπεράσματα που αφορούν τις οικογένειες, τις αντιλήψεις και τις συλλογικές νοοτροπίες της λαρισσαϊκής κοινωνίας και των γύρω οικισμών στα τέλη του 19^{ου} αι., δηλαδή αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος.

Ο σημαντικότερος θεσμός που αναδεικνύεται μέσα από τις διαθήκες που μελετήσαμε ήταν αυτός της οικογένειας, ο οποίος ως θεματοφύλακας της ηθικής και των χριστιανικών παραδόσεων, μπορούσε να διασφαλίζει στα μέλη της ασφάλεια, προστασία, συνοχή, και οικονομική επιβίωση. Ταυτόχρονα, μέσα από τούς κοινούς κώδικες συμπεριφοράς και τα αξιακά συστήματα, επιτυγχάνεται η ευημερία της.

«Πρωταγωνιστές» των διαθηκών ήταν οι ίδιοι οι συντάκτες και οι οικογένειές τους, πρόσωπα που έζησαν και έδρασαν σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή του παρελθόντος, που είχαν, γενικά, καλές σχέσεις μεταξύ τους αλλά, σε ορισμένες περιπτώσεις οι σχέσεις τους είχαν διαταραχθεί, κάτι που αποτυπώνεται και στις διαθήκες τους. Μελετώντας, βέβαια, τη διαθήκη ενός ατόμου και μη γνωρίζοντας άλλα στοιχεία που συνθέτουν την ζωή του, δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μία απόλυτα σίγουρη και σαφή εικόνα για τον χαρακτήρα του –αναφορικά μάλιστα με τη διαχείριση της περιουσίας του– και των σχέσεων που είχε με τα πρόσωπα του

στενότερου και του ευρύτερου συγγενικού του περιβάλλοντος, ούτε για τα πιστεύω του και τις εν γένει αντιλήψεις του που καθόριζαν τις ενέργειές του.

Ωστόσο, μέσα από αυτά τα «ίχνη» προσωπογραφικού τύπου πληροφοριών ανιχνεύονται και αποκαλύπτονται τα αξιακά συστήματα και, σε μεγάλο βαθμό, ο τρόπος ζωής και σκέψης των διαθετών, σκιαγραφούνται οι δομές και οι σχέσεις της παραδοσιακής οικογένειας, ο τρόπος αντιμετώπισης του θανάτου, οι σχέσεις τους με το θείο, αλλά και οι προικοδοτικές συμπεριφορές, καθώς και οι σχέσεις τους και οι αντιλήψεις του με τις γυναίκες (συζύγους, μητέρες, αδελφές ή *ψυχοκόρες*). Μπορεί κανείς να διακρίνει σ' αυτά τα τεκμήρια την αγάπη των ανθρώπων για τους οικείους και την ανάγκη των περισσότερων διαθετών να τακτοποιήσουν τις επίγειες υποθέσεις τους, έτσι ώστε να μη θιγεί κανένα πρόσωπο του στενού οικογενειακού τους κύκλου.

Ο κάθε διαθέτης κληροδοτούσε, κατά κανόνα και σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο εκείνης της εποχής, το μεγαλύτερο μέρος των περιουσιακών του στοιχείων στους γιους του που έμειναν στην πατρική εστία, δεν ξεχνούσε όμως και αυτούς που επέλεξαν να φύγουν από την οικία παίρνοντας το μερίδιο που τους αναλογούσε. Το σημαντικότερο για τους διαθέτες ήταν οι καλές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, ακόμα και μετά τον θάνατό τους, μιας και οι διαθήκες δεν μεταβιβάζουν μόνο υλικά αγαθά, αλλά και τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης, καθώς και αξίες των ανθρώπων, τόσο σε στενότερο προσωπικό και οικογενειακό επίπεδο όσο και σε ευρύτερο κοινωνικό-συλλογικό πλαίσιο.

Πέρα από το φύλο, το επάγγελμα και τον τόπο κατοικίας κάθε διαθέτη του δείγματός μας, αναζητήθηκαν και τα ακόλουθα στοιχεία, που και αυτά έχουν τη σημασία τους: η κατάσταση της υγείας του, το αν πήγε ο ίδιος στο συμβολαιογραφείο ή αν κάλεσε τον συμβολαιογράφο στο σπίτι του, τι λέει ο ίδιος ότι τον ώθησε να συντάξει τη διαθήκη του (στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για την ανίχνευση του χαρακτήρα του), οι οικογενειακές ή τις συγγενικές σχέσεις που αποκαλύπτονται από τον τρόπο διανομής της περιουσίας που κληροδοτείται, το τί αφήνει ο διαθέτης για τα «ψυχικά» του (μνημόσυνα, θείες λειτουργίες, κ.λπ.), οι τελευταίες επιθυμίες του ή οι ευχές του.

Από τα τεκμήρια αυτά προκύπτουν κάποιες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη θρησκευτικότητα αυτών των ατόμων και, κατ' επέκταση, για την κοινωνία εκείνης της εποχής, ωστόσο όμως, ο τυποποιημένος λόγος του συμβολαιογράφου δεν αφήνει πολλά περιθώρια για να διερευνηθούν, στον βαθμό που θα θέλαμε, μέσω του μη

αυθόρμητου, εν πολλοίς, λόγου, οι σκέψεις των διαθετών για τον θάνατο και για το ποιες ήταν οι σκέψεις τους για το επέκεινα. Ταυτόχρονα, η παρουσία μόνο μιας μυστικής / ιδιόγραφης διαθήκης δεν δίνει τα απαραίτητα στοιχεία, με βάση τα οποία θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες ασφαλέστερες διαπιστώσεις, διότι ακόμη και αυτός ο διαθέτης ακολουθεί κάποιο πρότυπο. Στην περίπτωση αυτή, ο λόγος του είναι βέβαια αυθόρμητος, ωστόσο διατηρεί κάποια στοιχεία συγκεκριμένου προτύπου που μπορεί να είχε υπόψη του.

Στην παρούσα μελέτη, παρά την περιορισμένη, χρονικά και πραγματολογικά, τεκμηρίωσή της, λόγω του μάλλον μικρού αριθμού των διαθηκών, φάνηκε πως η θρησκευτική εμπειρία και τα συναισθηματικά κίνητρα αποτελούν μία σταθερή βάση για τη φιλανθρωπική δράση ενός ατόμου και δη ετοιμοθάνατου. Παράλληλα, η οικογενειακή κατάσταση των διαθετών και το τμήμα της περιουσίας τους που κληροδότησαν σε διάφορα μέλη της οικογένειά τους ή σε άλλα άτομα φανερώνει το μέτρο της γενναιοδωρίας των άκληρων δωρητών, οι οποίοι εκχώρησαν μεγάλο μέρος της περιουσίας, προκειμένου όχι μόνο να καλύψουν διάφορες ανάγκες ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας, αλλά και για να εξασφαλίσουν την υστεροφημία τους. Από τη μικρή αυτή έρευνα των διαθηκών του ύστερου 19^{ου} αιώνα, σε μια επαρχιακή πόλη του ελλαδικού χώρου, προέκυψε και ένα άλλον πολύ ενδιαφέρον συμπέρασμα· πως η παρουσία απογόνων περιόριζε τις δωρεές των διαθετών σε διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, όπως και σε άλλες πόλεις ή περιοχές, για τις οποίες έγιναν παρόμοιες και μάλιστα ευρύτερες χρονικά μελέτες έτσι και εδώ, οι διαθήκες ως μία ιστορική πηγή μας δίνουν πλούσιες πληροφορίες για πολλά ζητήματα που ενδιαφέρουν όχι μόνο την ιστορία αλλά και άλλες συναφείς επιστήμες (για παράδειγμα, τη θρησκευτική ανθρωπολογία), αποκαλύπτοντάς μας πολλές πτυχές της ζωής, των συλλογικών νοοτροπιών και των αντιλήψεων ατόμων και κοινωνιών του μακρύτερου ή του κοντινότερου παρελθόντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΠΗΓΕΣ

1. Ανέκδοτες

ΓΑΚ, Συμβολαιογραφικό αρχείο Αγαθαγγέλου Ιωαννίδη

2. Δημοσιευμένες

- Βασιλικό Διάταγμα, αρ. 23, 27 Ιουνίου 1834.
- *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Ε', αρ. 27, 2 Απριλίου 1830.
- *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθμ. φ. 27/2-4-1830, Νόμος 11^{ης} Μαρτίου 1830, άρθρο 32.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 4/Α/27-1-1882).
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 13/Α/12-3-1882).
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΦΕΚ 30/Α/30-4-1882).
- Καλούσιος Δημήτριος, *Κώδικας Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472:1647-1868*, Λάρισα 2009.
- Κοντή Βούλα, «Ο κώδικας της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου, ειδήσεις για τα σχολεία της Λάρισας του 19ου αιώνα», *Ερανοστής* 14 (1977).
- *Μητρώο Πληρεξούσιων Βουλευτών και Γερουσιαστών, 1822-1935*, Βουλή των Ελλήνων (Τμήμα μητρώου Βουλευτών), Αθήνα 1986.
- Υπουργείον Εσωτερικών, *Πίνακες των επαρχιών της Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881*, Αθήνα 1884.

II. ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Ελληνικές

- Αγγελομάτη - Τσουγκαράκη Ελένη, «Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής της Λάρισας, κατά την τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3 (Αθήνα 1990).
- Αλλαμανή Έφη, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1833 έως το 1881», *ΙΕΕ*, τ. ΙΓ', Αθήνα 1977.
- _____, «Η Θεσσαλία στα τελευταία πενήντα χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας (1832-1882)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Η τελευταία φάση της Ανατολικής Κρίσεως και ο Ελληνισμός (1879-1881)»*, Βόλος 27-30 Σεπτ. 1981, Αθήνα 1983.
- Αλεξάκης Ελευθέριος, «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», *Μνήμων* 5 (1975).

- _____, *Τα παιδιά της σιωπής, Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στους Αρβανίτες της Ν.Α. Αττικής- Λαυρεωτικής (1850-1940)*, Αθήνα 1996.
- _____, «Αναζητώντας τις οικογενειακές μορφές στη νεότερη Ελλάδα, η περίπτωση της πολυπυρηνικής οικογένειας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, τ. 29-30, Αθήνα 1999-2003.
- Αναστασίου Λεάνδρος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Λάρισα 1992.
- Αναστασόπουλος Νικόλαος, «Από την Οθωμανική περίοδο στο Ελληνικό κράτος: πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις για την περιοχή των Ιωαννίνων» στο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 2014.
- Αντωνίου Αντώνης, «Δημοσιονομικές επιπτώσεις της ένωσης της Θεσσαλίας με την Ελλάδα» στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. 2, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006.
- Αποστολόπουλος Δημήτρης – Πιτσάκης Κωνσταντίνος, «Εκκλησία και δίκαιο», στο *Ιστορία των Ελλήνων, τ. 8^{ος}, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, Αθήνα χ.χ.
- Αργυράκος Α. και Ντεούδης Ε., «Λάρισα Yeni-Sehir, πολεοδομική συγκρότηση και εξέλιξη της πόλης 14^{ος} - 19^{ος} αι.», *Τομέας Πολεοδομίας Χωροταξίας*, Αθήνα 1993.
- Αρσενίου Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984.
- _____, *Το έπος των Θεσσαλών Αγροτών και οι εξεγέρσεις του 1881-1993*, Τρίκαλα 1994.
- Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική οικονομική ιστορία ΙΕ - ΙΘ' αιώνας*, τ. 1-2, Αθήνα 2003.
- Αυδίκος Ευάγγελος, *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα 1996.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Η αναγέννηση του Ελληνικού γένους, πορεία προς την ελευθερία (1669-1812)*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Βαχάρογλου Ευστράτιος, « Η ηθική διαπαιδαγώγηση των αγοριών και κοριτσιών τον 19ο και αρχές 20ού αιώνα μέσα από εγχειρίδια ηθικής και παιδαγωγικά κείμενα : μία πρώτη προσέγγιση» στο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ.1, Θεσσαλονίκη 2014.
- Βερράρου Σταυρούλα, *Από τον κτηματία στον αγρότη. Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην επαρχία Τριφυλίας το 19ο αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2014.
- Βερβέρη Ελένη, *Τα παιδιά στην ελληνική ηθογραφία 1870- 1920. Αναπαραστάσεις και πρακτικές*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας-Ιστορίας, Μυτιλήνη 2005.

- Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975.
- Βραχιονίδου Μαρία, «Ψυχοκόρη, παραδουλεύτρα, δούλα: γλωσσικές αποτυπώσεις της οικιακής υπηρετικής εργασίας των γυναικών μέσα από αρχαιακό υλικό λαϊκού προφορικού λόγου», *Ο κόσμος τη εργασίας*, τχ. 2 (Μάρτιος 2015).
- Γαλάνη -Μουτάφη Βασιλική, «Προίκα και κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός στη Σάμο κατά τον 19ο αιώνα», *Εθνολογία* 4 (Αθήνα 1996).
- Γαλανοπούλου Στέλλα - Κοντσιώτου Ελένη, «Γεωργία και πολιτισμός στη Θεσσαλία: Βίοι Παράλληλου», *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, τ. 2, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006.
- Γαλερίδης Αντώνης, *Τα πέτρινα γεφύρια της Θεσσαλίας*, Λάρισα 1995.
- Γαρούφας Δημήτρης, *Ο λαϊκός μας πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1980.
- Γερόπουλος Απόστολος, *Το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ*, Λάρισα 2010.
- Γεώργας Δημήτριος, «Η ελληνική οικογένεια: παρελθόν, παρόν και μέλλον», *ομιλία στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Μελβούρνης και Βικτώριας*, Μελβούρνη 14 Ιουλίου 2010.
- Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995.
- Γιανναράς Χρήστος, *Ενάντια στη θρησκεία*, Αθήνα 2006.
- Γιαννούχου Ευγενία, «Οικονομική και Κοινωνική κατάσταση στη Δυτική Θεσσαλία από τα τέλη του 18ου αιώνα ως το 1821», *Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας*, Ιωάννινα 2017.
- Γιώτσα Άρτεμις, «Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες» *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. Γ', Ιωάννινα 2004.
- Γκικοπούλη Π. Αγλαΐα, «Νόμιμη μοίρα : Προσβολή και Προστασία» *Διπλωματική εργασία*, ΑΠΘ, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 2011-2012.
- Γουλούλης Σταύρος, *Τα αφιερωτήρια των Τουρχανιδών*, Λάρισα 2003.
- Γουργιώτη Λένα, *Ιατροί στη Λάρισα τον 19ο αιώνα*, Κέρκυρα 1993.
- _____, «Η διαμόρφωση των κοινωνιών στη Θεσσαλία κατά τα νεότερα ιστορικά χρόνια 1650-1950» *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, τ. 2, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2006.
- Γράβαλου Αγγελική, *Το Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας στην Ελλάδα σήμερα, ως μέρος του ευρύτερου συστήματος Κοινωνικής Προστασίας: Προκλήσεις και Προοπτικές*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Τελική εργασία στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, Κατεύθυνση Διοίκησης Υπηρεσιών Υγείας, Αθήνα 2003.

- Γρηγορίου Αλέξανδρος, *Το Α΄ Δημοτικό Νεκροταφείο της Λάρισας*, Λάρισα 2013.
- _____, «Ανδρέας Ν. Πεταλάς (1848-1903). Ο εκκεντρικός δικηγόρος, δημοσιογράφος και βουλευτής» εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 06.12.2015.
- _____, «Χρήστος Γεωργιάδης ο πρώτος αιρετός δήμαρχος της Λάρισας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 69, Λάρισα 2016.
- _____, Παναγιώτης Σκαμβούγερας (1839-1909), εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 04.12.2016.
- _____, Αγαθάγγελος Α. Ιωαννίδης (1856-1927), εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 19.11.2017.
- _____, «Δημήτριος Α. Πιπινόπουλος (1857-1938) δικηγόρος, δημοτικός σύμβουλος και βουλευτής της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 07.10. 2018.
- _____, «Βασίλειος Φίλιος και υιοί: Επιστήμονες, δημοτικοί σύμβουλοι και βουλευτές της Λάρισας (Γ΄ Μέρος)», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 02.07. 2018.
- Δαλαμπύρας Στέφανος, «Ανέκδοτες επιγραφές από το χωριό Σπηλιά Λάρισας», *ΘΗΜ*, τ. 7, Λάρισα 1984.
- Δασκαλοπούλου- Καπετανάκη Σοφία, «Εγκατάσταση- προίκα –κληρονομιά», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν: συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1993.
- Δεσποτόπουλος Αλέξανδρος, «Το θεσσαλικό πρόβλημα», *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. ΙΔ, Αθήνα 1977.
- Δρακοπούλου Ευγενία, «Ο φόβος της τιμωρίας στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή εποχή» στο *Οι συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία*, Αθήνα 2000.
- Ζαρίδη Αικατερίνη, «Η παρουσία της ψυχοκόρης και της υπηρέτριας σε νοταριακά έγγραφα του 16ου αιώνα στην Κέρκυρα, μια πρώτη προσέγγιση» στο *ΣΤ΄ Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Πρακτικά*, τ. 2 Αθήνα 2001.
- Ζέη Ελευθερία, «Ο θάνατος στο Αιγαίο», *Δοκιμές*, τχ.11-12 (Αθήνα 2003).
- _____, «Χρόνοι και χρόνος στις νησιωτικές κοινωνίες μέσα από τα νοταριακά αρχεία (17^{ος} -18^{ος} αιώνας)», *Μνήμων* 27 (2006).
- Ζέπος Παναγιώτης, «Ψυχάριον», «Ψυχικά», «Ψυχοπαίδι», *Δελτίον ΧΑΕ* 10 (1980-1981), περίοδος Δ' , Αθήνα 1981.
- Ζιαζιάς Γεώργιος, *Η Λάρισα από την απελευθέρωση μέχρι το 1950*, Λάρισα 2004.
- Θανοπούλου Μαρία - Πετρονώτη Μαρίνα, «Βιογραφική προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 64 (Αθήνα 1987).
- Θεοδώρου Βάσω, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων* 25 (2003).

- Ιωσήφ Δέσποινα, «Φιλανθρωπία: Η χριστιανική μορφή της ευεργεσίας», στο *Τιμή και Τιμημα. Χορηγία. Φιλανθρωπία, Εθελοντισμός. Η ευθύνη του πολίτη απέναντι στην κοινωνία*, Αθήνα, 2009.
- Καλογιάννης Βάσος, *Η χρυσή Βίβλος του Δήμου Λάρισας*, Λάρισα 1963.
- Καλογιαννίδου Χρυσή, «Η επίδραση του θανάτου στην τέχνη. Unitas και memento mori», Μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2012.
- Καλπουρτζή Εύα, *Η συγγένεια ως αντικείμενο στρατηγικής, με αναφορά το παράδειγμα της Νάξου, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1994.*
- _____, «Στα μονοπάτια των πηγών: προτάσεις για την ανάγνωση του νοταριακού υλικού των Κυκλάδων», *Εθνολογία* 4 (1996).
- Καραδήμου - Γερόλυμπου Αλέκα, «Πόλεις της Θεσσαλίας στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων» στο *Θεσσαλία: θέματα ιστορίας*, τ. Α', Λάρισα 2006.
- Καραντζόλα Ελένη – Τικτοπούλου Κατερίνα – Φραντζή Κατερίνα, «Τα νοταριακά έγγραφα ως πηγές για την πρόιμη νεοελληνική γλώσσα» *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medi Aevi*, Ηράκλειο 2012.
- Καραπιδάκης Νικόλαος, «Ιστορία της θρησκευτικότητας», *Νέα Εστία*, τχ. 1766, (2004).
- _____, «Από την ευλάβεια στην οικονομική διαχείριση, Ναοί, Μονές και Ευαγή Ιδρύματα στην Κέρκυρα (16^{ος} -18^{ος} αιώνας)», στο *Μοναστήρια, Οικονομία και πολιτική*, Ηράκλειο 2011.
- Καραταζόγλου Ρωζάνη, «Η ιστορία της οικογένειας στην Ελλάδα: μερικά προβλήματα μεθόδου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 69 (Αθήνα 1988).
- _____, *Συγγένεια και οργάνωση του οικιακού χώρου, Συρράκο 1898-1930*, Αθήνα 1997.
- Κιούλος Κανέλλος - Μπεργιαννάκη Ιωάννα, «Θρησκευτικότητα, Πνευματικότητα και Κατάθληψη», *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής* 31 (Αθήνα 2014).
- Κιτσίκης Δημήτρης, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1988.
- Κόκκορης Χρήστος, «Εβραϊκά σχολεία στη Θεσσαλία (19ος αιώνας)», *Διπλωματική Εργασία*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2016.
- Κοκολάκης Μιχάλης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι, χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, (1820-1913)*, Αθήνα 2003.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800: Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2002.
- Κόλλιας Γεώργιος, *Ιστορική γεωγραφία του Ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1948.

- Κολυβά Μαριάννα, *Εγχειρίδιο Αρχειονομίας: Θεωρητικές προσεγγίσεις. Οργάνωση και σκοποί. Σύγχρονες προκλήσεις*, Αθήνα 2011.
- Κόμης Κώστας, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999.
- _____, *Ιστορικοδημογραφικά, Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1999.
- _____, *Κοινωνικές Δομές και συλλογικές συμπεριφορές: όροι και όρια ερμηνείας των πηγών*, Ιωάννινα 2012.
- _____, *Ιστορία και Ιστορικά τεκμήρια: Παραδείγματα από τον ελλαδικό χώρο στους νεότερους χρόνους (16^{ος} -20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 2017.
- Κοτζαμάνης Βύρων - Ανδρουλάκη Ελένη, «Οι δημογραφικές εξελίξεις στη νεότερη Ελλάδα (1830-2007)» στο *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*, Βόλος 2009.
- Κουρουκλή Μαρία, «Οικογενειακές δομές και πρότυπα διαμονής στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα» στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1993.
- _____, «Η οικογένεια στην Κέρκυρα του 19ου αιώνα» στο *Όψεις της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1998.
- Κοφίνας Γεώργιος, *Τα αστικά δίκαια Ι: Οικογενειακόν Δίκαιον*, Αθήνα 1895.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα 1988.
- Κωνσταντέλος Δημήτρης, *Πενία, Κοινωνία και Φιλανθρωπία: στον μεταγενέστερο Μεσαιωνικόν Ελληνικόν κόσμον*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κωστής Κώστας, «Κοινότητα εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 14 (1994).
- Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1878-1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001.
- Λάσκαρις Μιχαήλ, *Το Ανατολικόν ζήτημα 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Λαμπίρη - Δημάκη Ιωάννα, «Η κοινωνική έρευνα στον αγροτικό χώρο», *Σύγχρονα Θέματα* (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1984).
- Λαφαζάνης Μιχάλης, «Το κληροδότημα του Δημητρίου Τσιάπανου για το Δημοτικό σχολείο της Φαλάννης» στο *Φαλάννη: Η τοπική ιστορία της*, Πρακτικά Συνεδρίου, Φαλάννη 1995.
- Λέκκα Φωτεινή, «Η βιομηχανία στη Θεσσαλία (1881-1940) μια πρώτη συνολική καταγραφή» στο *Θεσσαλία Θέματα Ιστορίας*, τ. 1, Λάρισα 2006.

- Λιόλιος Γρηγόριος, Εκκλησία και δίκαιο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα κατά τον Gustav Geib, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2013.
- Λουκάτος Δημήτριος, «Λαογραφικά περί τελευταίας ενδείξεις παρά Ιωάννη τω Χρυσοστόμω», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, έτος 2^ο (Αθήνα 1940).
- _____, *Εισαγωγή στην Ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1977.
- Λούκος Χρήστος, «Οι συμβολαιογράφοι της Ερμούπολης-Σύρου», *Μνήμων* 12 (1989).
- _____, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19ο αιώνα*, Ηράκλειο 2000.
- Μάγνης Νικόλαος, *Περιήγησις ή Τοπογραφία Της Θεσσαλίας ή Θετταλικής Μαγνησίας*, Αθήνα 1860.
- Μακρής Θρασύβουλος, «Λαρισινές Σελίδες. Συμβολή στη μελέτη του λαρισαϊκού τύπου 1881-1897», *ΘΗΜ* 56 (2009).
- Μαντούβαλος Ίκαρος, «Έλληνες» διαθέτες και πρακτικές κληροδοσίας στην Τεργέστη: μια πρώτη προσέγγιση σε σχέση με την περίπτωση της Βιέννης και της Πέστης (19ος αιώνας), *Μνήμων* 30 (2011).
- Μανωλάκος Προκόπης, *Λάκωνες ευεργέτες και δωρητές και η προσφορά τους στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2014.
- Μαράτου - Αλιπράντη Λάουρα, «Δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακές λειτουργίες της αγροτικής οικογένειας: Εμπειρικές έρευνες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 66 (1987).
- Ματσάκα Ανθή, «Η εξέλιξη του Λόφου Φρουρίου στη Λάρισα», Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2012.
- Μοσχοβάκης Νικόλαος, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882.
- Μουστάνη Ντίνα, *Πληθυσμός και επαγγελματική διαστρωμάτωση στο Βόλο το 1885, μέσα από το αρχείο του Δημοτολογίου*, Βόλος 2008.
<http://extras.ha.uth.gr/pythagoras2/photos/research2.pdf>
- Μπατσίλα Μαρία, «Οι δωρεές προς τον Ιερό Ναό του Αγίου Αθανασίου τα έτη 1801-1889, όπως διασώθηκαν στο Κατάστιχο του Ναού» στο *Ο τόπος και οι άνθρωποι, Πρακτικά Συνεδρίου*, Λάρισα 2019.
- Μπενβενίστε Ρίκα, *Από τους βαρβάρους στους μοντέρνους: Κοινωνική ιστορία και ιστοριογραφικά προβλήματα της μεσαιωνικής Δύσης*, Αθήνα 2009.
- Μπλάντας Γεώργιος, «Ένα πωλητήριο κτημάτων στον Ευαγγελισμό Ελασσόνας από Αλβανούς κατόχους», *ΘΗΜ* 60 (Λάρισα 2011).

- π. Μπλουμ Αντώνιος, *Θάνατος και Απώλεια*, Αθήνα 2001.
- Μπούρνοβα Ευγενία, *Ιστορική δημογραφία και ιστορία της καθημερινότητας: Στη Ραμάνη από το 1900-1950*, Αθήνα 1995.
- Μπούρνοβα Ευγενία – Προγουλάκης Γιώργος, «Ο αγροτικός κόσμος 1830-1940» στο *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα 1999.
- Νάκος Γεώργιος, *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Νικολάου Γιώργος, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία την περίοδο 1870-1875 με βάση τις εκθέσεις του υποπροξένου της Γαλλίας στη Λάρισα», *ΘΗΜ* 42 (2002).
- Νικολόπουλος Ηλίας, *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1988.
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Ιωάννινα 2016.
- Ντάλλα Αθανασία, «Οι περιλήψεις των εγγράφων του αρχείου του συμβολαιογράφου Λάρισας Αναστασίου Φίλιου 11.11.1881-02.01.1887», *ΘΗΜ* 75 (2019).
- Ντανίκα Αναστασία, «Λάρισα: οι αλλαγές στη φυσιογνωμία της πόλης από την Προσάρτηση ως το Μεσοπόλεμο (1881-αρχές 20ού αιώνα, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2008.
- _____, «Τα πωλητήρια συμβόλαια της περιόδου 1882-1883 του Λαρισαίου Συμβολαιογράφου Αγ. Ιωαννίδη, τα πρώτα συμπεράσματα», *ΘΗΜ* 64 (2013).
- , «Δύο μουσουλμάνοι βουλευτές της Λάρισας Δερβίς Βέης και Χασίπ Σερέφ Βέης (1882-1900)», *ΘΗΜ* 72 (2017).
- Ντρογκούλης Γιώργος, «Η κληρονομική διαδοχή στη Λάρισα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», στο *Σελίδες από την ιστορία της Λάρισας, Πρακτικά συνεδρίου*, Λάρισα 1993.
- Οικονόμου Νικόλαος, «Η κατάσταση της γεωργίας και τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας» *ΙΕΕ*, τ. ΙΔ', Αθήνα 2009, σ. 193-196.
- Παλιούγκας Θεόδωρος, *Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία (1423-1881)*, Λάρισα 1996.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967.
- Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18ου- αρχές 20ού αι.)*, Ιωάννινα 1995.
- Παπαγιαννόπουλος Ιωάννης, «Επαρχία Λαρίσης», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτακτη έκδοση, Αθήνα 1935.
- Παπαθεοδώρου Νικόλαος, «Ο Άρχοντας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 22 Δεκεμβρίου 2014.

- ____, «Ο συμβολαιογράφος Ανδρέας Ροδόπουλος», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 09.12.2015.
- ____, «Ο οφθαλμίατρος Κώστας Ισμουρίδης», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 06.07. 2015.
- ____, «Ο φαρμακοποιός Κωνσταντίνος Παπασταύρου», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 11.08. 2015.
- ____, «Η συνοικία του Αγίου Αθανασίου», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 15.11. 2015.
- ____, «Πως ήταν η Λάρισα το 1812», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 14.03.2015.
- ____, «Το υπαίθριο Αρχαιολογικό Μουσείο του Φρουρίου», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 8.07.2015.
- ____, «Οι Λογιωτάτοι της Λάρισας (Β΄)», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 26.07. 2015.
- ____, «Ο Πηνεϊός τόπος μαρτυρίου των χριστιανών κατά την τουρκοκρατία», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 18.12.2016.
- ____, «Το Τουρκικό Νοσοκομείο της Λάρισας», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 25.01.2016.
- ____, « Η εφημερίδα «Μικρά» του Θρασύβουλου Μακρή», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 02.03. 2016.
- ____, «Η παλιά γέφυρα», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 11.06. 2016.
- ____, «Οι πρώτες εφημερίδες της Λάρισας – Ε΄ », εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 17.08.2016.
- ____, «Το αρχοντικό του Αχιλλέα Αστεριάδη», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 03.12.2016.
- ____, «Λάρισα 1897. Εξω από το Ταχυδρομείο», εφ. *Ελευθερία*, Λάρισα 27.06.2018.
- Παπαντωνίου Νικόλαος, *Κληρονομικό δίκαιο*, Αθήνα 1989.
- Παπασταματίου Δημήτριος - Κοτζαγεώργης Φωκίων, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Πολιτικής Κυριαρχίας*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, «Το φύλο στην ανθρωπολογία (και την ιστοριογραφία) : ορισμένες γνωστικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις», *Μνήμων* 19 (1997).
- Παπαχατζόπουλος Αριστείδης, *Συμβολή στην ιστοριογραφία του δικηγορικού συλλόγου Λάρισας*, Λάρισα 2016.
- Πατρώνης Βασίλης, *Ελληνική οικονομική ιστορία, Οικονομία, κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα 18ος-20ος αιώνας*, Αθήνα 2015.
- Πάτση Κωνσταντινιά, «Η απελευθέρωση της Λάρισας 31/08/1881», *ΘΗΜ* 73 (2018).
- Πίσσα Ελένη, *Η νομική θέση της γυναίκας την περίοδο της τουρκοκρατίας στην περιοχή της Θεσσαλίας*, Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 2006.

- Πολέζε Χριστίνα, *Η Λάρισα και ο Θεσσαλικός κάμπος*, Αθήνα 2007.
- Πολύζος Νίκος, «Προσπάθεια αγοράς από το κράτος του τσιφλικιού Φανάρι Μαγούλα», *ΘΗΜ* 9 (1986).
- Πολίτης Αλέξης, «Ο διπλός χρόνος των αρχείων», *Μνήμων* 12 (1989).
- Πρόντζας Ευάγγελος, *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, τ. 1-2, Αθήνα 1992.
- Ράπτης Κωστας, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1914: προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων* 21 (1999).
- Ρασιδάκη Αλεξάνδρα, «Η εικονολογία του θανάτου: μια αντιπαραβολή», *Σύγκριση*, τ. 26 (Αθήνα 2016).
- Ρούσκας Γιάννης, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ* 55 (2009).
- _____, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ* 56 (2009).
- _____, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ*, 57 (2010).
- _____, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ* 58 (2010).
- _____, «Αστήρ της Θεσσαλίας». Η πρώτη εφημερίδα της ελεύθερης Θεσσαλίας», *ΘΗΜ* 59 (2011).
- Ρουσοπούλου Αγνή, «Ο θεσμός της ψυχοκόρης εις τα πλαίσια της συγχρόνου εποχής και του αρχαίου Ελληνικού Δικαίου», *Νομικόν Βήμα*, αρ. 13, Αθήνα 1965.
- Ρώσση Πολυτίμη, «Θρησκευτικές και κοινωνικές πτυχές διαθηκών στην Κώμη της Τήνου τον 19^ο αιώνα», *Analecta Catholica*, τ. Ε', τχ.2, Θεσσαλονίκη 2016.
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Κείμενα οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2003.
- Σγάντζος Μάρκος, «Οι ιατροί, φαρμακοποιοί και μαίες της Θεσσαλίας στα τέλη του 19ου αιώνα», *ΘΗΜ* 51 (2007).
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ1, 1800-1810, Αθήνα 1985.
- Σιφναίου Ευρυδίκη, *Λέσβος: Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, Αθήνα 1996.
- Σπανός Βασίλης, «Η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή Δημητρίου Καρρά (1856)», *ΘΗΜ* 22 (1992).
- _____, «Μια υπόθεση κληρονομιάς στον Τύρναβο του 1784», *ΘΗΜ* 24 (1993).
- Σπανός Κώστας, *Θεσσαλικές Ενθυμήσεις 1404-1881*, τ. Β', Λάρισα 2014.

- _____, «Το κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889», *Ανάτυπο*, (1982).
- Σπυρόπουλος Αθανάσιος, «Η κοινωνικο-Οικονομική ανάπτυξη της Λάρισας από το 1881-1916», *ΘΗΜ* 36 (1999).
- Συμεωνίδου - Αλατοπούλου Χάρης, «Η εξέλιξη του θεσμού της προίκας στην Ελλάδα (1956-1974)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 36-37 (1979).
- Σφήκα - Θεοδοσίου Αγγελική, *Η προσάρτηση της Θεσσαλίας: η πρώτη φάση στην ενσωμάτωση μιας Ελληνικής επαρχίας στο ελληνικό κράτος (1881-1885)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988.
- Σωτηρόπουλος Λεωνίδας - Δημητροπούλου Δούλη, «Η μεταβίβαση της οικογενειακής περιουσίας στην περιοχή της Πάτρας. Μερικές πλευρές του προβλήματος» στο *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα 1994.
- Τομαρά - Σιδέρη Ματούλα, *Ιστορική Δημογραφία: Από τις δημογραφικές διαδικασίες στις συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές*, Αθήνα 1998.
- Τσακουρής Κυριάκος, *Η φιλανθρωπία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα συγκρότηση και λειτουργία. η περίπτωση της Αθήνας και του Πειραιά*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής, Θεσσαλονίκη 1995.
- Τσιρικά Παρασκευή, *Ο θεσμός της Προίκας στη Θεσσαλία κατά τον 19^ο αιώνα. Ιστορική, Οικονομική και Κοινωνική Πραγματικότητα*, Διπλωματική Εργασία Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2015.
- Τσιρώνης Χρήστος, «Οι έρευνες για τη θρησκευτικότητα στη σύγχρονη Ελλάδα. Επιστημολογικά προλεγόμενα», *Culture and Research*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 2012.
- Τσοποτός Δημήτριος, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, ανατ. Αθήνα 1983.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Οι κοινωνικό-οικονομικές συνέπειες της προσαρτήσεως της Θεσσαλίας» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14, Αθήνα 2000.
- Τσούρη Γεωργία, *Το Αρχείο του συμβολαιογράφου Λαρίσης Αγαθαγγέλου Α. Ιωαννίδη*, Πτυχιακή εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Αρχειονομίας Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Κέρκυρα 2001.
- _____, «Οι πράξεις του συμβολαιογράφου της Λάρισας Αγαθάγγελου Α. Ιωαννίδη του έτους 1882» *ΘΗΜ* 73 (2018).
- Φαρμακίδης Επαμεινώνδας, *Η Λάρισα από των Μυθολογικών χρόνων μέχρι της προσαρτήσεως αυτής εις την Ελλάδα*, Αθήνα 1970.
- _____, *Η Λάρισα: τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, Λάρισα 2001.

- Φλωρόφσκυ Γεώργιος, *Χριστιανισμός και πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Ψυχογιού Ελένη, *Μαύρη γη και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2008.
- Χατζηϊωάννου Μαρία-Χριστίνα, «Μικροϊστορικές αναζητήσεις», *Μνήμων* 21 (1999).
- Χρηστέα - Δουμάνη Μαριέλλα, *Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα*, Αθήνα 1989.
- Χρυσανθίδου Ελένη, *Θρησκεία και Κοινωνία κατά τον Max Weber*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014.
- Ψαράς Ιωάννης, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001.

2. Μεταφρασμένη στα ελληνικά βιβλιογραφία

- Ariès Philippe, *Ο άνθρωπος ενόπιον του θανάτου: Η εποχή των κοιμωμένων*, μτφρ. Θεοδόσης Νικολαΐδης, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.
- _____, *Ο άνθρωπος ενόπιον του θανάτου: ο εξαγριωμένος θάνατος*, μτφρ. Θεοδόσης Νικολαΐδης, εκδ. Εστία, Αθήνα 1999.
- Berstein Serge, Milza Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά κράτη (5ος - 18ος αιώνας)*, τ. 1, μτφρ. Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Cipolla Carlo, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση, κοινωνία και οικονομία 1000-1700*, μτφρ. Πέτρος Σταμούλης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφρ. Αθανάσιος Ξανθόπουλος, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.
- Duby Georges, «Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιών» στο *Το έργο της ιστορίας*, τ. 1, μτφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1988.
- Dupront Alphonse, «Η θρησκεία: Θρησκευτική Ανθρωπολογία» στο *Το έργο της Ιστορίας*, τ. 2, μτφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη - Νίκος Σαββάτης, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1975.
- Geib Gustav, *Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα, στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα Α΄*, μτφρ. Ίρις Αυδή – Καλκάνη, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 2008.
- Handman Marie Elizabeth, «Αστικός κώδικας και εθιμικό δίκαιο» στο *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο*, μτφρ. Λήδα Ιστικοπούλου, εκδ. Εστία, Αθήνα 1994.
- Hobsbawm Eric, *Η εποχή των αυτοκρατοριών: 1815-1914*, μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002.
- Laburthe Philippe - Tolra-Jean-Pierre Warnier, *Εθνολογία- Ανθρωπολογία*, μτφρ. Βάνα Χατζάκη, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003.

- Maurer Georg, *Ο Ελληνικός λαός*, τ. 1, μτφρ. Όλγα Ρομπάκη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1976.
- Monceaux P., «Ταξίδι στη Θεσσαλία», *ΘΗΜ*, τ. 36, Λάρισα 1999.
- Larchet Jean Claude, *Η θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων – Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. Β΄, μτφρ. Χρήστος Κούλας, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009.
- Lewis Bernard, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τ. 1, μτφρ. Πήτ Κωνσταντέας, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
- Pavlowich Stevan, *Η ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, μτφρ. Λουκιανός Χασιώτης, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005.
- Sivignon Michel, *Θεσσαλία: γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, μτφρ. Γιούλη Αναστοπούλου, εκδ. Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1992.
- Τοντόρωφ Νικολαΐ, *Η Βαλκανική πόλη 15ος -19ος αιώνας*, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1986.
- Nouvelle Michel, *Ο θάνατος στη Δύση από το 1300 ως τις μέρες μας*, τ. 2, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000.

3. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

α. Πηγές

- Herbert Maxwell, «Mid-Winter in Thessaly», *Blackwood's Edinburgh Magazine*, vol. 153, London 1893.
- Leake M. William, *Travels in Northern Greece*, , vol. 1, Λονδίνο 1835.
- Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas, fait en MDCCXIV, etc, et par ordre de Luis XIV dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, etc.*, Amsterdam 1720.

β. Λεξικά

- *Encyclopedia of population*, vol. 1 (A-H), United States of America 2003.

γ. Βιβλιογραφία

- Arbor Ann, *Families in urban Greece*, Μίτσιγκαν 1977.
- Davison Roberic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Πρίνστον 1963.
- Franghiadis Alexis, *Peasant Agriculture and Export Trade Currant Viticulture in Southern Greece, 1830-1893*, Φλωρεντία 1990.

- Kasdagli, Aglaia, «Family and Inheritance in the Cyclades 1500-1800: Present knowledge and unanswered questions», *Journal of Family History*, vol. 9 United Kingdom 2004. [link www.sciencedirect.com]
- Progoulakis Georges et Bournova Eugenia «Le monde rural grec, 1830-1912», *Ruralia* 8 (2001).
- Sirman Nükhet, «Constituting the Modern Family as the Social in the Transition from Empire to Nation-State» at *Ways to Modernity: Greece and Turkey: Encounters with Europe, 1850/1950*, London 2007.
- Sivignon Michel, « Spatial Differentiation in Thessaly (1881-1914)» στο *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου*, vol. 2, Λάρισα 2006.
- Strange Julie-Marie, *Death, Grief and Poverty in Britain 1870-1914*, Cambridge University, Καίμπριτζ 2005.
- Theodorou Vassiliki, *Oeuvres de Bienfaisance en Grèce (1870-1920), profil et attitudes des donateurs*, διδακτορική διατριβή, Paris 1987.

4. Λεξικά

- Βοστατζόγλου Θεολόγος, *Αντιλεξικόν ή ονομαστικόν λεξικόν της Νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 2008.
- Δημητριάδης Μενέλαος, *Λεξικό Ελληνοτουρκικό και Τουρκοελληνικό*, Αθήνα 1989.
- Ιστορικόν *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής*, τ. Γ' (ΑΡ -Β), Αθήνα 1941.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Λεξικό*, Αθήνα 2008.
- *Πρωΐας, Σύγχρονον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσας*, τ.1, Αθήνα [-].
- Τσαούσης Δημήτρης, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1984.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1°:

Μεταγραφές διαθηκών

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
1 (1645)*	Κωνσταντής Σαβουρδάνης Μαϊμούλι Λαρίσσης	28 Μαΐου 1883	<p>...προσωρινῶς δέ σήμερον ἐνταῦθα διαμένων, ἵνα μεταβῶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Θεοδώρου Κασσυρούλη, πανδοχέως κειμένην δ' ἐν τῇ θέσει Σουφλάρ τῆς πόλεως Λαρίσσης ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῶν Τεσσαράκοντα μαρτύρων καί συντάξω τὴν διαθήκην τοῦ Χατζῆ Κωνσταντῆ Σαβουρδάνη ἐκ τοῦ χωρίου Μαϊμούλι μετέβην ὅθεν οὗτος τὴν δεκάτην ὥραν πρὸ μεσημβρίας μετὰ τῶν μαρτύρων...</p> <p>...ἅπαντες δ' ὀρθοδόξων χριστιανῶν καὶ ὀπαδῶν τοῦ ὀρθοδόξου ἀνατολικοῦ δόγματος, γνωστῶν μοι καὶ γνωριζόντων τὸν διαθέτην Χατζῆ Κωνσταντῆ Σαβουρδάνη ἐκ τοῦ χωρίου Μαϊμούλι καὶ γνωστῶν αὐτῶ, ἀσχέτων πάσης συγγενείας πρὸς ἀλλήλους, πρὸς ἐμέ, καί</p>	<p>Κωνσταντῖνος Κωστοῦλας, ἔμπορος</p> <p>Ἀθανάσιος Γεωργίου, ἔμπορος</p> <p>Δημήτριος, Ντάμπασης, παντοπώλης</p>

		<p>πρός τόν διαθέτην, μή ὑπαγομένων δέ εἰς οὐδεμίαν τοῦ Νόμου ἐξαίρεσιν...</p> <p>...νοσοῦντα καί κλινήρη ἐν τῷ βορειοανατολικῷ δωματίῳ τοῦ ἰσογείου πατώματος τῆς ἀνωτέρω ρηθείσης οἰκίας τοῦ Θεοδώρου Κασσυρούλη...</p> <p>...μοί ἐκάλεσε ἵνα συντάξω τήν διαθήκην του, διότι νοσῶν, ἴσως ἐπικυνδύνως, ἐπιθυμεί νά διαθέσῃ ἅπασα τήν περιουσίαν του. θεωρῶν ὅτι μοί ὁμιλεῖ σπουδαίως καί ἐκ τῶν διαφόρων ὁμιλιῶν του ἄς σκοπίμως προεκάλεσα ἐπέισθην ὅτι ἔχει σώας τὰς φρένας...</p> <p>...παρήγγειλα καί ἐξῆλθον τοῦ δωματίου οἱ λοιποὶ παρόντες καί οὕτως ἔπειτα ἐκλείδωσα τήν θύραν ἔσωθεν καλῶς, μείνας μόνος μετά του διαθέτου καὶ τῶν ρηθέντων μαρτύρων, τούς ὁποίους ὠρκισα ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου κατὰ τόν Νόμον ὅτι θά τηρήσωσι μυστικόν πᾶν ὅ,τι ἀκούσωσι ἐκ τοῦ στόματος τοῦ διαθέτου μέχρις ἀποβιώσεως αὐτοῦ. Μετά ταῦτα ἐκάλεσα τόν διαθέτην Χατζῆ Κωνσταντῆ Σαββουρδάνη νά ὁμιλήσῃ καί νά δηλώσῃ σαφῶς τήν τελευταίαν θέλησίν του...</p>	
--	--	--	--

		<p>...ὁμίλησεν αὐτολεξεῖ και κατ' ἔννοιαν ἀκριβῶς τά ἐξῆς: ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τά τέκνα μου Ἰωάννην, Κερασιά και Ἀναστασίαν σύζυγον Θεοδώρου Πιτσιούλη, τόν θετόν μου υἱόν Ἀχιλλέαν και τήν σύζυγόν μου Ευφροσύνην καί θέλω νά καταστῶσι μετά τόν θάνατόν μου τέλειοι κύριοι καί κάτοχοι πάσης τῆς ἐντός τοῦ χωρίου Μαῖμοῦλι τῆς περιφερείας τοῦ Εἰρηνοδικείου Λαρίσσης ὑπαρχούσης κινητῆς καί ἀκινήτου περιουσίας μου συνισταμένης...</p> <p>...1) ἐκ τριακοσίων στρεμμάτων γῆς ἐξ ἀδαιρέτου μετά τοῦ ἀδελφοῦ μου Δημητρίου. 2) ἐξ ἔνδεκα ἀραλικίων χρησίμων πρός κατοικίαν μετά τῆς περιοχῆς αὐτῶν. 3) ἐκ στρεμμάτων δύο και ἡμίσεως ἀμπέλων. 4) ἐξ ἑννέα βοῶν, μιᾶς φορβάδος μετά τοῦ πουλαρίου της, μιᾶς ὄνου δύο ἵππων, μιᾶς ἀμάξης (ταλίκας) διπλῆς, ἐξ εἰκοσιπέντε προβάτων καί δύο ἀγελάδων μετά τῶν δύο μόσχων των καί ἦν διαθέτω σήμερον ὡς ἐξῆς...</p> <p>...πρῶτον καί εἰς τόν θετόν μου υἱόν Ἀχιλλέαν ἀφίνω μετά τόν θάνατόν μου ἔνεκα τῶν μεγάλων πρὸς ἐμέ</p>	
--	--	--	--

		<p>περιποιήσεών του ὀγδοήκοντα στρέμματα γῆς, τά ὁποῖα θέλει λάβει ἀνακατωμένα καί ὄχι ἀπό ἓν μόνον μέρος. δεύτερον/τα τρία ἐκ τῶν ἕνδεκα ἀραλικίων μεθ' ἀπάσης τῆς ἔμπροσθεν καί ὀπισθεν περιοχῆς αὐτῶν. τρίτον δύο βώδια, μελισσά καί ἓν ἕτερον καλούμενον Περδίκι, πέντε πρόβατα, μίαν ὄνον μετὰ τοῦ ὄναριου. Τέταρτον, τήν ἐν τῇ θέσει παζάρ γισί ἐκ τεσσάρων βεργῶν ἄμπελον ὡς ἐπίσης καί τό ἡμισυ ἐξ' ἀδιαιρέτου τῆς ἐξ ἡμίσεως στρέμματος καί ἐν τῇ θέσει Τσουλαργιώτικο ἐτέρας ἀμπέλου. Πέμπτον. εἰς τόν υἱόν μου Ἰωάννην, εἰς τήν μικράν μου θυγατέρα Κερασιά ἀφίνω ἑκατόν εἴκοσι στρέμματα γῆς ὡσαύτως ἀνακατωμένα καί τέσσαρα ἀραλίκια πρὸς κατοικίαν ὡς καί τά ἕξ βώδια μεθ' ἀπάντων τῶν ἐτέρων ζώων ἦτοι ἵππων, φορβάδος ἀμάξης καί λοιπῶν καί δέκα πέντε πρόβατα. τὰς δύο ἀγελάδας ἀμάξης ἅπαντα δε τὰ ἄλλα, ἦτοι ἀμπέλια καί λοιπά εἰς τοὺς ἄνω δύο ρηθέντας Ἰωάννην καί Κερασιά. εἰς τήν θυγατέρα μου Ἀναστασίαν σύζυγον Θεοδώρου Τσιτσιούλη πέντε πρόβατα, μίαν ἄμπελον ἐκ τριῶν βεργῶν εἰς θέσιν Παλαργιός (...δέκα λίρας Τουρκίας ἃς παραγγέλω</p>	
--	--	---	--

			<p>τόν υιόν μου Ἰωάννην νά μετρήσῃ καί νά παραδώσῃ πρός αὐτήν) * *</p> <p>...εἰς δ' τήν σύζυγόν μου Εὐφροσύνην ἀφίνω τά ὑπόλοιπα ἑκατόν στρέμματα γῆς καί τά τέσσαρα περισεύσαντα ἀραλίκια πρός κατοικιάν ἵνα τά διαθέτῃ ὡς βούλεται. παραγγέλω συνάμα τόν υιόν μου Ἰωάννην νά φροντίσῃ περί τῆς καλῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀδελφῆς του καί θυγατρὸς μου Κερασσιᾶς. Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ τελευταία θέλησίς μου καί οὐδέν ἕτερον ἔχω νά προσθέσω εἰμή ὅτι ὡς καλὸς χριστιανὸς ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά θεοῦ τε καί ἀνθρώπων...</p> <p>...τόν ἠρώτησα ἐάν ἔχη ἄλλο τι νά προσθέσῃ καί μοί ἀπεκριθῇ ὄχι. τοῦ ὑπέμνησα ἐάν θέλῃ νά ἀφιερῶσῃ τι εἰς Ἱεροῦς Ναοῦς ἢ ἄλλα ἀγαθοεργά καταστήματα καί μοί ἀπεκρίθη ὅτι ἐκτός τῶν ἀνωτέρω οὐδέν ἕτερον ἐπιθυμεῖ οὐδέ δύναται νά διαθέσῃ ἄλλο τι...</p>	
--	--	--	--	--

*Αφορά στον αριθμό του εκάστοτε τεκμηρίου.** Διεγράφησαν δέκα ἕξ (16) λέξεις.

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
2 (2791)	Κωνστατῖνος Καλπάκας Δημόσιος ὑπάλληλος	8 Μαρτίου 1884	<p>... γνωστῶν μοι ἀσχέτως πάσης συγγενείας πρὸς ἐμέ καί πρὸς ἀλλήλους και μὴ ἐξαιρετέων, ἐνεφανίσθη ὁ γνωστός μοι και ἀσχέτως συγγενείας ἐμοί τε και τοῖς μάρτυσι Κωνσταντῖνος Καλπάκας, δημόσιος ὑπάλληλος, κάτοικος ἐνταῦθα καί μοί ἐνεχείρησε πρὸς παρακαταθήκην τὴν διαθήκην του ἐπιβεβαίωσεν αὐτός ὦν ἐσφραγισμένην κηρῶ δικανικῶ διὰ τῆς σφραγίδος του καί πέντε μέρη ἦτοι και τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ φακέλλου καί ἐν τῷ μισῷ αὐτοῦ καί μέ σφραγίδα ἔχουσα τὰ ἀρχικά γράμματα « Κ.Κ» καί φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν «αὐτὴ εἶναι ἡ διαθήκη μου...»</p> <p>...ὅτι ὁ ῥηθεὶς Κωνσταντῖνος Καλπάκας ὁμιλεῖ ἐν σώαις φρεσί τόν ἠρώτησα παρουσία τῶν τριῶν ἀνωτέρω μαρτύρων ἂν ἡ διαθήκη αὐτὴ ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ ἰδιοχείρως καί ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ ἀποκριθέντος δέ ὅτι αὐτός οὗτος τὴν ἔγραψεν ἰδιοχείρως καί τὴν ὑπέγραψεν και ὅτι θέλει νά τὴν παρακαταθέσῃ εἰς τό γραφεῖον μου καί ἀφοῦ τῷ</p>	<p>Ἰωάννης Βελλίδης ἔμπορουπαλλήλος,</p> <p>Γεώργιος Χατζή Μιχαήλ ἐνδυματοπώλης,</p> <p>Γεώργιος Κίτσος ἄμαξοποιός</p>

		<p>ὑπέμνησα ὅτι, ἐάν δεν εἶναι ὡς λέγει γεγραμμένη παρ' αὐτοῦ και ὑπογεγραμμένη παρ' αὐτοῦ καθίσταται ἄκυρος. Προσέθηκα ἐγὼ ὁ Συμβολαιογράφος παρά τῆς ἀνωτέρω ἀντιγραφῆς τὰ ἐξῆς...</p> <p>...«...ἐν Λαρίσση σήμερον τὴν ὀγδόην τοῦ μηνός Μαρτίου τοῦ χλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ τετάρτου ἔτους ἡμέρα πέμπτην Μ.Μ καί συνετάχθη ἡ ὑπ' ἀριθμόν δισχιλιοστόν ἐπτακοσιοστόν πρῶτον (2791) πρᾶξις τὴν ὁποίαν προσθήκην ἀναγνώσαμεν ὅλως ὁμοῦ και τὴν ὑπεγράψαμεν ἐγὼ, ὁ διαθέτης Κωνσταντῖνος Καλπάκας και οἱ ῥηθέντες τρεῖς Μάρτυρες...</p>	
--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία Μαρτύρων
3 (4361)	Έυάγγελος Αποστολίδης, Ίατρος	20 Ιουλίου 1885	<p>...ὁ Κωνσταντῖνος Δαλλαμπίρας, παντοπώλης κάτοικος Λαρίσσης, γνωστός μοι καί μὴ ἐξαιρετέος, ἐκκλησιαζόμενος δέ εἰς τὸν κατὰ τὴν Συνοικίαν Ἀρναούτ Ἱερὸν Ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, μὲ προσεκάλεσεν ἵνα μεταβῶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Εὐαγγέλου Αποστολίδου Ἱατροῦ, κειμένην δ' ἐντὸς τῆς πόλεως Λαρίσσης καὶ ἐν τῇ Συνοικίᾳ Ἀρναούτ ...</p> <p>...νοσοῦντα καὶ κλινῆρη ἐν τῷ ἀνατολικομεσημβρινῷ δωματίῳ τοῦ πρώτου πατώματος τῆς ἄνω εἰρημένης οἰκίας του. Τὸν ἠρώτησα ἐνώπιον τῶν εἰρημένων μαρτύρων ἂν μ' ἐκάλεσεν οὗτος καὶ τί ἐπιθυμῆι μοί ἀπεκρίθη εὐθύς ὅτι με ἐκάλεσε διὰ νὰ τῷ συντάξω τὴν διαθήκην του, διότι νοσῶν ἴσως ἐπικινδύνως, ἐπιθυμῆι νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν του. Θεωρῶν ὅτι μοί ὁμιλεῖ σπουδαίως καὶ ἐν σώαις φρεσί παρήγγειλα καὶ ἐξῆλθον τοῦ δωματίου οἱ λοιποὶ παρόντες καὶ οὕτω ἔπειτα ἐκλείδωσα τὴν θύραν καὶ ἐξασφαλίσας τὰ τρία παράθυρα τοῦ</p>	<p>Ἀθανάσιος Σκουτινιώτης παντοπώλης- οἰνοπώλης,</p> <p>Ἀθανάσιος Σταβέλας ἔμπορος,</p> <p>Νικόλαος Κόμης, γουνοποιοῦς</p>

			<p>δωματίου, τά πρός τήν αύλήν βλέποντα και άπομακρύνας πάντ' άλλον, ἔμεινα μετά τοῦ διαθέτου καί τῶν μαρτύρων...</p> <p>...Μετά ταῦτα ἐκάλεσα τόν διαθέτην Εὐάγγελον Ἀποστολίδην νά ὁμιλήσῃ και νά δηλώσῃ σαφῶς τήν τελευταίαν αὐτοῦ θέλησιν. ὁ διαθέτης λοιπόν Εὐάγγελος Ἀποστολίδης ὠμίλησεν αὐτολεξεῖ καί κατ' ἔννοιαν ἀκριβῶς τά ἐξῆς: «Τέκνα δέν ἔχω οὐδ' άλλους ἀναγκαίους κληρονόμους. Κατά συνέπειαν ἐγκαθιστῶ καθολικούς καί τελείους κληρονόμους μου ἵνα κληρονομήσωσιν μόνον τήν κατά τήν Συνοικίαν Καλιάς ιδιόκτητόν μου οἰκίαν τήν θετήν μου θυγατέραν Βασιλικήν σύζυγον Κωνσταντίνου Δαλλαμπίραν. καί τόν ἀνεψιόν μου Ἡλία Ἰωάννου ὑποδηματοποιόν, κάτοικον Λαρίσσης, ἵνα κληρονομήσῃ τήν ἐντός τῆς περιφερείας τῆς πόλεως Λαρίσσης και ἐν τῇ θέσει Χατιτζέ Κανδίν ἐκ τριῶν ὡς ἔγγιστα στρεμμάτων ἄμπελόν μου. Διά δέ τήν ὑπόλοιπον περιουσίαν μου ὄση δηλαδή ἤθελεν εὔρεθεῖ μετά θάνατόν μου, κινητήν τε καί ἀκίνητον διορίζω ἐκτελεστάς τῆς παρούσης Διαθήκης μου τούς Ἀναστάσιον Ζαρμάνη Ἰατρόν, Κωνσταντῖνον</p>	
--	--	--	---	--

			<p>Δαλαμπίραν, Ἀναστάσιον Ἀποστολίδην ἔμπορον, Βασιλείον Γεωργίου Καλασιώτη καί τόν κατά καιρούς Δήμαρχον Λαρίσσης πρὸς οὓς παραγγέλω καί διατάσσω ἵνα μετὰ τόν θάνατόν μου παραλάβωσι τήν ἐν λόγῳ περιουσίαν μου ὁσηδήποτε καί ἂν εἶναι καί ὅπουδήποτε εὐρεθῆ τοιαύτη καί δώσωσι τὰ ἐξῆς κληροδοτήματα: 1) Εἰς τήν Μαριγῶ Κωνσταντίνου ἀνεψιάν τοῦ Νικηφόρου, Ἡγουμένου της Μονῆς Κορώνης λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς ἐξήκοντα (60) διά τὰς πρὸς ἐμέ περιποιήσεις της. 2) Νά εἰσπράξωσι παρά τοῦ Βασιλείου Γεωργίου Καϊλασιώτου τὰς εἴκοσι (20) ὀθωμανικᾶς λίρας ἅς μοί ὀφείλει δυνάμει γραμματίου καὶ δωρηθῶσιν αὗται εἰς τήν σύζυγόν του Βάγιαν θυγατέραν Ἰωάννου Σαμαρᾶ. 3) Νά δώσωσιν εἴκοσι λίρας Τουρκίας εἰς τὰ τέκνα τοῦ Ἀναστασίου Ἀποστολίδου Ἐμπόρου. 4) Νά δώσωσιν εἰς τόν Ἰωάννην Βασιαρδάνην τό ἐν δακτυλίδιον ἀδαμάντινον, ἐν φλωρίον ἀπιδωτόν καί δύο ἕτερα μικρά ἄτινα μοί ἔχει δώσει ὡς ἐνέχειρον ἀπέναντι εἴκοσι λιρῶν ἅς τῷ ἐδάνεισα, χωρὶς νά ζητήσωσι παρ' αὐτοῦ οὔτε κεφάλαιον οὔτε τόκους. 5) Νά δώσωσιν εἰς τὰ τέκνα τοῦ</p>	
--	--	--	---	--

			<p>παλαιῷ μου φίλῳ Ἀθανασίῳ Σκουτινιώτῳ λίρας τουρκικὰς χρυσὰς εἴκοσι (20). 6) Εἰς τὴν Μαριγῶ σύζυγον τοῦ Νικολάου Κυριακίδου νὰ δώσωσιν ὡσαύτως λίρας τουρκικὰς εἴκοσι (20). 7) Ἐπίσης νὰ δώσωσιν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν σύζυγον τοῦ Θεοδώρου Καπουρνίδου ἑτέρας ὁμοίας λίρας τουρκικὰς εἴκοσι (20). 8) Ἐπίσης νὰ δώσωσιν ὁμοίως εἴκοσι (20) λίρας Τουρκίας εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀναστασίου Ζαρμάνη Ἰατροῦ Κωνσταντῖνον. 9) Νὰ χαρισθῶσιν εἰς τὸν σύζυγον τῆς θετῆς μου θυγατρὸς Κωνσταντῖνον Δαλλαμπέραν ὅσα μοὶ ὀφείλει οὗτος δυνάμει ἐπισήμου χρεωστικοῦ συμβολαίου. 10) Ἐπίσης νὰ δώσωσιν εἰς τὰς Ἱεράς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, Ἁγίου Ἀθανασίου, Τεσσαράκοντα Μαρτύρων καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, Ἁγίου Χαραλάμπους καὶ Ἁγίας Μαρίνης τῶν Καλυβίων ἀνά πέντε λίρας Τουρκίας πρὸς αἰώνιον μνημόσυνον. 11) Οἱ αὐτοὶ ἐκτελεσταὶ μου παραγγέλλονται ἀφοῦ διαθέσωσι τὰ ἄνω ποσὰ τό περισσευμα νὰ κατατεθῆ εἰς τὴν Ἐθνικὴν τῆς Ἑλλάδος Τράπεζαν ἐκ δέ τῶν τόκων οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς παρουσίας μου θέλουσι τελέσει ἐτήσιον</p>	
--	--	--	---	--

		<p>ἀρχιερατικόν μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς μου καί τῆς συζύγου μου Βασιλικῆς τό δέ τυχόν περίσσευμα τῶν τόκων, μετὰ τήν τέλεσιν τοῦ μνημοσύνου, νά δίδεται εἰς τά κατ' ἔτος ὑπανδρευόμενα πτωχά κορίτσια ἵνα ἀποτελῶσιν μέρος τῆς προικός των. Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία θέλησίς μου καί οὐδέν ἔχω νά προσθέσω εἰμή ὅτι ὡς καλός χριστιανός ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων.</p> <p>...τόν ἠρώτησα ἐάν ἔχει ἄλλο τι νά προσθέσῃ καί μοι ἀπεκρίθη ὅχι: τῷ ὑπέμνησα πάλιν ἐάν θέλῃ νά ἀφιερῶσῃ τι εἰς Ἱερά ἢ ἀγαθοεργά καταστήματα καὶ εἰς τό Ταμεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καί μοί ἀπεκρίθη ὅτι παραγγέλει εἰς τούς αὐτούς ἐκτελεστάς του νά δώσωσιν εἰς τό ταμεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου τῆς Ἑλλάδος δραχμάς τετρακόσιας ἐξήκοντα (460).</p>	
--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία Διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
4 (4837)	Παναγιώτης Γαργαλίδης, Άνθυπολοχαγός του πυροβολικού	14 Νοεμβρίου 1885	<p>...Παναγιώτης Γαργαλίδης Άνθυπολοχαγός του πυροβολικού, κάτοικος Βαρουσίων του Δήμου Άβιας τής έπαρχίας Οίτύλου...</p> <p>...του συντάξω τήν διαθήκην του διότι προκειμένου πολέμου έπιθυμεί νά διαθέση τήν περιουσίαν του...</p> <p>...«πρώτον έγκαθιστῶ κληρονόμον μου τήν μητέρα μου Ρουμπίνην χήραν Θεοδώρου Γαργαλίδου και θέλω ίνα καταστῆ αύτη μετά τόν θάνατόν μου τελεία κυρία και κάτοχος άπάσης τής περιουσίας μου οποιασδήποτε όσησδήποτε και όπουδήποτε εϋρεθῆ μετά την άποβίωσίν μου άνήκουσα εις έμέ. Δεύτερον έν ἡ περιπτώσει ήθελεν προαποβίωση ή μνησθεῖσα κληρονόμος και μήτηρ μου ή και μετά τόν θάνατον της μή δυνηθείσης νά τά διαθέση ως βούλεται <έννοῶ τήν περιουσίαν μου> ὑποκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν θείαν μου Γεωργίτσαν θυγατέρα Π. Λιανούρη εις τά έννέα δέκατα τής έν λόγω περιουσίας μου</p>	<p>Γεώργιος Καφφόπουλος δικηγόρος,</p> <p>Δημήτριος Τζέρτζης άνθυπίατρος,</p> <p>Νικόλαος Γεωργακόπουλος, άνθυπολοχαγός του πυροβολικού</p>

			<p>καί τόν θεῖον μού Στασινόν Π. Γαργαλίδην καί τό ἡμισυ τοῦ ἑνός ὑπολειπομένου δεκάτου ἐκ τῆς ἐν λόγῳ περιουσίας μου, εἰς τήν κοινότητα τοῦ χωρίου Βαρουσίου διά το ἕτερον ἡμισυ δέκατον τῆς ἐν λόγῳ περιουσίας του μέ τήν παραγγελίαν ὅπως αὕτη φροντίζει καί διαθέτει τοῦτο εἰς διάφορα φιλανθρωπικά ἔργα τοῦ χωρίου. Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία θέλησίς μου καί οὐδέν ἄλλο ἔχω νά προσθέσω εἰμή ὅτι ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην τῶν ἀμαρτημάτων μου ὡς καλός χριστιανός παρά θεοῦ τε καί ἀνθρώπων.</p> <p>Ἄφοῦ ἐτελείωσεν ὁ διαθέτης Παναγιώτης Γαργαλίδης τόν ἠρώτησα ἐάν ἔχη ἄλλο τι νά προσθέσῃ τι καί μοί ἀπεκρίθη ὅχι: τῷ ὑπέμνησα πάλιν ἂν θέλῃ ν' ἀφιέρωσῃ τι εἰς Ἱεροῦς Ναοῦς ἢ ἀγαθοεργά καταστήματα ἢ εἰς τον Ἐθνικόν Ἑλλαδος στόλον καί μοί ἀπήντησεν ὅτι δέν ἔχει ν' ἀφιέρωσῃ οὐδέν ἐκ τῶν ὄσων ἀφιέρωσεν ὡς ἀνωτέρω...</p>	
--	--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
5 (6126)	Χρήστος Γεωργιάδης, Έμποροκτηματίας και δήμαρχος	24 Δεκεμβρίου 1886	<p>...μέ προσεκάλεσεν ἵνα μεταβῶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χρήστου Γεωργιάδου Ἐμποροκτηματίου καὶ Δημάρχου τῆς πόλεως Λαρίσης καὶ κατοικοῦ Λαρίσης πρὸς σύνταξιν τῆς δημοσίας Διαθήκης του, μετέβην ὅθεν παραχρῆμα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ εἰρημένου διαθέτου κειμένην ἐντὸς τῆς πόλεως Λαρίσης κατὰ τὴν Συνοικίαν Παράσχου ἐν τῇ θέσει Σουρμελῆ τζαμί, ὑπαγομένην δέ εἰς τὴν Ἐνορίαν τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἄνω πάτωμα τῆς εἰρημένης οἰκίας εὐρών πρὸς τὸ Μεσημβρινοδυτικὸν δωμάτιον αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενον τὸν εἰρημένον Διαθέτην...</p> <p>...γράφων ἐνταῦθα ὅσα οὗτος εἶπεν χωρὶς νὰ κάμω αὐτῶ οὐδεμίαν παρατήρησιν, καὶ χωρὶς νὰ μεταβάλλω ἢ ἀλλοιώσω τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων του ἤρξατο δέ ὁ διαθέτης λέγων μοὶ τὰ ἑξῆς ἦτοι «Ἐγκαθιστῶ κληρονόμον μου ἐφ' ἀπάσης τῆς κινητῆς ἀκινήτου καὶ χρηματικῆς</p>	<p>Παναγιώτης Σκαμβούγερας Συμβολαιογράφος</p> <p>Ἀργύριος Διδίκας ἔμπορος</p> <p>Ἰωάννης Βελλίδης ἔμπορουπάλληλος</p>

		<p>περιουσίας μου της εὐρεθησομένης ὅπουδήποτε καί ὀσησδήποτε μετά τόν θάνατόν μου τόν μονογενῆ ἀνήλικον υἱόν μου Ἀθανάσιον καί διορίζω ἀπό τοῦδε ἐπίτροπον μὲν αὐτοῦ τόν Χρῆστον Δημητριάδην Ἐμποροκτηματίαν κάτοικον Λαρίσσης παρεπίτροπον δέ τόν Κωνσταντῖνον Ἀστεριάδην ἢ Πατόφλαν Ἐμποροῦπάλληλον κάτοικον Λαρίσσης καί παραγγέλω αὐτούς ἵνα μέχρι τῆς ἐνηλικιότητος τοῦ ῥηθέντος υἱοῦ μου Ἀθανασίου διατηρήσωσι τὴν ὑφισταμένην ἐταιρίαν τοῦ ἀτμομύλου μεταξύ ἐμοῦ τοῦ Χρήστου Δημητριάδου καί τοῦ Δερβῆς Βέη Χαλήλ Βεῆ ὑπὸ τούς αὐτούς ὄρους και συμφωνίας οὓς ἔχομεν ἤδη δυνάμει ἐταιρικοῦ Συμβολαίου, παραγγέλω πρὸς τούτοις τούς ἐπιτρόπους τοῦ υἱοῦ μου ὅπως πρὸς ἐκκαθάρησιν τῶν λογαριασμῶν τῆς ἐταιρίας προσλάβωσι βοηθόν τόν πρώην ἐμποροῦπάλληλον καί ἄλλοτε ὑπάλληλόν του Κωνσταντῖνον Σκαλιώραν κάτοικον Λαρίσσης, ὡς ἐνήμερον τῶν μεταξύ ἐμαυτοῦ καί τῶν συνεταίρων του λογαριασμῶν καί πληρώσωσιν αὐτόν μετά τό πέρας τῆς ἐργασίας καλῶς. Ἐνταῦθα ὁ διαθέτης</p>	
--	--	--	--

		<p>έτελείωσεν τὰς διατάξεις του. Τον ἠρώτησα ἐάν ἔχη να προσθέσῃ τι καὶ μοὶ ἀπήντησεν ὄχι: ἐπομένως τὸν ὑπενθύμισα νὰ ἀφήσῃ ἐλεημοσύνην εἰς φιλανθρωπικά καὶ ἀγαθοεργὰ καταστήματα ἢ εἰς τὸ Τάμεϊον τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου ὅ,τι προαιρῆται, ἀλλ' οὗτος μοὶ ἀπεκρίθη: ὄχι, ὅθεν πρὸς βεβαίωσιν τούτων ὅλων συνέταξα αὐθωρεὶ τὴν παρούσαν διαθήκην ἐν τῷ ὡς ἄνω εἴρηται κεκλεισμένῳ δωματίῳ...</p> <p>...ἐκάλεσα τὸν διαθέτην καὶ τοὺς μάρτυρας νὰ ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν ἀνάγνωσίν της ...</p> <p>...ἠρώτησα τὸν διαθέτην ἂν ἡ παροῦσα διαθήκη του ἔχει καλῶς καὶ μοὶ ἀπεκρίθη ὅτι καλῶς ἔχει καὶ νὰ δώσω πέρασ εἰς αὐτήν...</p>	
--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
6 (6760)	Δημήτριος Κανάκης και ἡ σύζυγός του Ἀγγέλω	9 Σεπτεμβρίου 1887	<p>...οἵτινες ἅμα τῇ ἐμφανίσει των μοί εἶπον ὅτι ἦλθον ἵνα συντάξωσι τὴν δημοσίαν αὐτῶν διαθήκην.....</p> <p>..ὅτι καθιστῶσιν ὁ εἷς τὸν ἕτερον καθολικὸν κληρονόμον ἐφ' ὅλης τῆς ὑπαρχούσης κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου ἐκάστου πᾶσαν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν καὶ τυχόν εὐρεθησομένην ὃ ἐστὶ, καθολικὸς κληρονόμος τῆς ῥηθείσης περιουσίας θά θεωρῆται ἐκεῖνος ἐκ τῶν συζύγων ὅστις ἤθελεν ἐπιζῆσει τοῦ ἑτέρου, μετὰ δὲ τὸν θάνατον ἀμφοτέρων πᾶσα περιουσία κινητὴ ἢ καὶ ἀκίνητος ἢτις ἤθελεν εὐρεθῆ μετὰ τὸν θάνατόν θέλει περιέλθει εἰς τοὺς Βασιλικὴν ἢ Βασιλικούλαν σύζυγον Ἀντωνίου Μπάκα, ἀνεψιὰν ἐπ' ἀδελφῆ τῆς διαθέτιδος Ἀγγέλως συζύγου Δημητρίου Κανάκη, ὡς καὶ εἰς τὸν σύζυγον αὐτῆς Ἀντώνιον Μπάκαν ἀμφοτέρους κατοίκους τοῦ χωρίου Τζιάγεζι τοῦ Δήμου Εὐρυμενῶν ἢ ἀμφοτέροι οἱ ἐρημένοι διαθέται ὑποκαταστάτους κληρονόμους τοὺς</p>	<p>Ἀνδρέας Πεταλάς, δικηγόρος</p> <p>Χρῆστος Καλπάκας, Κτηματίας</p> <p>Χρῆστος Βαμβακάς, ἐμποροκτημα- τίας</p> <p>Χρῆστος Γρυπάρης, κτηματίας</p>

		<p>έπιζώντας έξ αυτών και ήτις εύρεθεισα περιουσία θά περιέρχεται λόγω κληρονομίας ώς γενικούς και καθολικούς κληρονόμους των. Ένταυθα ό εις τών διαθετών, ό Δημήτριος Κανάκης, έδήλωσεν ότι έπειδή εισέτι ζή ή μήτηρ του Κατίνα χήρα Κανάκη αφήνει εις αυτήν τήν κατά νόμον νόμιμον μερίδα της έκ τής μετά θάνατον αυτού εύρεθησομένης περιουσίας αυτού, έννοητέον δέ έν ή περιπτώσει ή έν λόγω μήτηρ του έπιζήσει αυτού, άλλως θέλουσι διαιρεϊσθαι τά άνωτέρω γεγραμμένα περί τής διαθέσεως τής περιουσίας αυτού. Γίνεται δέ ή δήλωση αυτη παρ' άμφοτέρων ότι ούτε τέκνα ούτε πατέρα ούτε μητέρα έκτός του διαθέτου Δημητρίου Κανάκη όστις ώς προερρέθη έχει μητέρα, ούτε έπιόντες ούτε έγγόνους έχουσι και ότι αυτη ειναί ή τελευταία θέλησις των και ούδέν άλλο έχουσιν νά προσθέσωσιν πλήν τών άνωτέρω...</p> <p>...παρ' ότι ζητοῦσι μόνον συγγνώμην τών άμαρτημάτων αυτών ώς καλοί χριστιανοί παρά θεοῦ τε και ανθρώπων...</p>	
--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
7 11056	Παναγιώτης Μαρκίδης, Κτηματίας	5 Φεβρουαρίου 1891	..ή τελευταία μου θέλησις περί τῆς μετὰ θάνατον διαθέσεως τῆς περιουσίας μου εἶναι αὕτη: Ἔχω περιουσίαν ἀκίνητον συνισταμένην ἐξ ἑνὸς ἀλιακᾶ κειμένου ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Κουνισί της Ἐπαρχίας Ἐλασσῶνος τοῦ ὀθωμανικοῦ, μίαν οἰκίαν κειμένην ἐντὸς τῆς πόλεως Λαρίσης ἐν τῇ Συνοικίᾳ Ἀρναούτ, ἐτέραν ἡμισίαν κειμένην ἐντὸς τῆς αὐτῆς πόλεως Λαρίσης καὶ ἐν τῇ συνοικίᾳ Παράσχου αὐτὴν ταύτην ἐν ἧ κατοικῶ καὶ ἐν ἧ συντάσσεται ἡ διαθήκη μου, καὶ ἕναν μαγαζότοπον ἐντὸς τῆς αὐτῆς πόλεως Λαρίσης μεταξύ τῶν μαγαζείων Χατζῆ Φόρου καὶ Διδίκα. Ἐγκαθιστῶ, ἐνώπιον κληρονόμους μου τὰ τρία τέκνα μου Κωστάκην Π. Μαρκίδην, ἤδη ἀστυνόμον Λαρίσης καὶ κάτοικον Λαρίσης, Δημοσθένην Π. Μαρκίδην Ἰατρόν κάτοικον Βόλου, καὶ Ἀννέταν χήραν Ἀργυρίου Ἰωαννίδου εἰς τὰ οἰκιακὰ ἀσχολουμένην καὶ κάτοικον Λαρίσης καὶ παραγγέλω τοὺς ῥηθέντας τρεῖς	Περικλῆς Ἀναγνωστόπουλος, δικαστικός κλητήρας Τασούλης Γενή Σεβντάς, πανδοχέας Ἰωάννης Τζιμογιάννης, δικαστικός κλητήρας

			<p>κληρονόμους μου ἵνα μετά τόν θάνατόν μου νά μετρήσωσιν ἐκ τῆς περιουσίας μου εἰς τούς κληρονόμους τοῦ ἀποβιώσαντος γαμβροῦ μου Ἀργυρίου Ἰωαννίδου λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς ἑκατόν τεσσαράκοντα πέντε (145) ὀφειλουμένας πρός τόν μνησθέντα γαμβρόν μου Ἀργύριον Ἰωαννίδην, παρά τοῦ ὁποίου εἶχον λάβει ταύτας μετρητάς καί λόγω δανείου πρό τοῦ θανάτου του, χωρίς νά δώσω πρός αὐτόν οὐδέν χρεωστικόν ἔγγραφον, καθότι ἐλάμβανον ταύτας κατά διαφόρους ἐποχάς καί λόγω τῆς ὑφισταμένης μεταξύ ἡμῶν ἐμπιστοσύνης. Τό δέ ποσόν τοῦτο λέγω νά πληρωθῆ μετά τῶν τόκων του πρός δώδεκα ἐπί τοῖς ἑκατόν ἐτησίως ἀπό τῆς πρώτης Νοεμβρίου τοῦ ἔτους χίλια ὀκτακόσια ὀγδοήκοντα ἔν (1881) ὅτε δηλαδή καί κειμένου μεταξύ ἐμοῦ καί τοῦ ῥηθέντος γαμβροῦ μου Ἀργυρίου Ἰωαννίδου καί δανειστοῦ μου λογαριασμοῦ ἔμεινα νά τῶ ὀφείλω τῶ ἀνωτέρῳ ποσόν καί ὄπερ ὑπεσχέθην νά πληρώσω πρός αὐτόν μετά τοῦ ὡς ἄνω εἴρηται πρός δώδεκα ἐπί τοῖς ἑκατόν ἐτησίως τόκου αὐτοῦ ἀφ' ἧς ἡμέρας ὡς εἴρηται ἐγένετο ὁ μεταξύ μας λογαριασμός ἄχρι ἐξοφλήσεως, νά λάβῃ ὁ υἱός μου Κωστάκης</p>	
--	--	--	--	--

			<p>Π. Μαρκίδης λόγω κληρονομίας λίρας τουρκικής χρυσάς πενήκοντα (50), νά λάβη ὡσαύτως ὁ ἕτερος υἱός μου Δημοσθένης Π. Μαρκίδης ἑτέρας λίρας τουρκικής χρυσάς τεσσαράκοντα (40) καί το ὑπόλοιπον τῆς περιουσίας μου ὁποιασδήποτε ὀσησδήποτε καί ὁπουδήποτε εὐρεθησομένης τοιαύτης μετά τόν θάνατόν μου νά λάβη ἡ ἑτέρα κληρονόμος μου λόγω κληρονομίας καί λόγω των πολλῶν καί διαφόρων περιποιήσεων καί περιθάλψεων ὧν μοί παρέχει καί ἐξακολουθεῖ εἰσέτι παρέχουσα με ἡ θυγάτηρ μου Ἀννέτα χήρα Ἀργυρίου Ἰωαννίδου κάτοικος Λαρίσης...</p> <p>...ὄτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός παρά τοῦ θεοῦ καί τῶν ἀνθρώπων συγγνώμην τῶν ἀμαρτημάτων μου...</p>	
--	--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
8 (10778)	Δερβίς Βέης, Κτηματίας	22 Νοεμβρίου 1890	...μοί ἐδήλωσεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νά συντάξω τήν διαθήκην του. Ἀμέσως δ' ἐκάλεσα τέσσαρας μάρτυρας, διότι ὡς μοί	Ἄνάργυρος Ζαβιτζάνος, δικηγόρος

		<p>έδήλωσεν ὁ διαθέτης Δερβίς Βέης Χαλήλ Βέη, λαλεῖ μὲν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀγνοεῖ ὅμως ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν αὐτήν..</p> <p>..ἐγὼ ὁ Συμβλαιογράφος ἠρώτησα τὸν ῥηθέντα Δερβίς Βέην Χαλήλ Βέη ἐάν πράγματι ἐπιθυμεῖ τι παρ' ἐμοῦ καὶ οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ἐνθύς ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ συντάξω τὴν διαθήκην του διότι γέρων ὦν ἐπιθυμεῖ νὰ τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις του μετὰ θάνατον...</p> <p>...ὁ δὲ διαθέτης Δερβίς Βέης Χαλήλ Βέη ὁμίλησεν αὐτολεξεῖ καὶ εἰς καθαρὰν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ κατ' ἔννοιαν ἀκριβῶς τὰ ἑξῆς: ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου μετὰ θάνατόν μου καὶ ἐφ' ὅλης τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας μου τὴν θυγατέραν μου ἐκ τοῦ πρώτου γάμου μου ὀνόματι Νεσλιέν, κατοικοῦσαν ἤδη εἰς Ἰωάννινα, καὶ τοὺς υἱοὺς μου, ἐκ δευτέρου γάμου μου Χατήφ Βέην καὶ Νετζίμπ Βέην καὶ θέλω ἵνα μετὰ θάνατόν μου καταστῶσι τελείως κύριοι καὶ κάτοχοι, ἡ μὲν θυγάτηρ μου Νεσλιέν κατὰ τὸ ἕν ἔννατον (1/9) ἦτοι τὴν νόμιμον μερίδαν τῆς ὅλης περιουσίας μου οἱ δὲ υἱοὶ μου Χατήφ Βέης καὶ Νετζίμπ Βέης εἰς τὰ λοιπὰ ὀκτὼ ἔννατα (8/9) τῆς ὅλης</p>	<p>Χρήστος Δημητριάδης, ἐμποροκτηματίας</p> <p>Ἰωάννης Μακρῆς, ἀρχιτέκτονας</p> <p>Γεώργιος Μαστροκώστας ἄνευ ἐπαγγέλματος</p>
--	--	--	--

			<p>περιουσίας μου εϋρεθησομένης μετά τόν θάνατόν μου όπουδήποτε καί όσηδήποτε...</p> <p>...οϋτος έλαβε ταύτην καί τήν υπέγραψεν ιδιοχείρως καί εις γλώσσαν τουρκικήν...</p>	
--	--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
9 (11215)	Ζαχαρός Ιωάννου Άμπατζής	16 Μαρτίου 1891	<p>...δια να τῶ συντάξω τήν διαθήκην του διότι νοσῶν ἴσως ἐπικινδύνως καί μή ἔχων τέκνα ἐπιθυμῶ νά διαθέσῃ τήν περιουσίαν του...</p> <p>...ἡ τελευταία θέλησίς μου περί τῆς μετά θάνατον διαθέσεως τῆς περιουσίας μου ἀπαρτιζομένης ἐκ τῆς οἰκίας ταύτης ἐν ἧ κατοικῶ καί ἐκ μιᾶς ἀμπέλου ἐξ ἑνός περίπου στρέμματος εἶναι αὕτη: ἐγκαθιστῶ νόμιμον κληρονόμον μου τήν σύζυγόν μου Ἐλένην θυγατέραν Σπύρου Γούναρη καί θέλω ἵνα αὕτη καταστῆ μετά τόν θάνατόν μου τελεία κυρία καί κάτοχος τῆς</p>	<p>Ἀπόστολος Γκόρτζας, παντοπώλης</p> <p>Ἀθανάσιος Σερδάρης, χρυσοχόος</p> <p>Ἰωάννης ἡ Γιαννακούλης Χατζηπαναγιώτης, Φλεβοτόμος</p>

			<p>άνωτέρω περιουσίας μου ἢ τυχόν ἄλλης τοιαύτης εὐρεθησομένης ὅπου δήποτε καί ὄσης δήποτε μετά θάνατόν μου. Παραγγέλω καί διατάσσω τήν σύζυγόν μου Ἑλένην καί κληρονόμον μου ἵνα μετά τόν θάνατόν μου δώσῃ εἰς τόν ἀδελφόν μου Νικόλαον Ἰωάννου ἐργάτην καί εἰς τήν ἀδελφήν μου Ἑλένην χήρα Ἀντωνίου Παπαχατζῆ εἰς τά οἰκιακά ἀσχολουμένην ἀνά δραχμάς πενήκοντα ἕκαστον αὐτῶν. αὐτή εἶναι ἡ τελευταία καί μόνη θέλησίς μου καί οὐδέν ἄλλο ἔχω να προσθέσω εἰ μή ὅτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός συγγνώμην τῶν ἀμαρτημάτων μου παρά θεοῦ καί ἀνθρώπων. τῷ ὑπέμνησα πάλιν ἐάν θέλῃ νά ἀφιερῶσῃ τι εἰς Ἱεροῦς ναούς, ἀγαθοεργά καταστήματα, εἰς τό νοσοκομεῖον τῆς πόλεως Λαρίσης καί εἰς τό ταμεῖον τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καί μοί ἀπεκρίθη καί πάλιν ὄχι...</p>	
--	--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
10 12256	Κωνσταντίνος Πολυχρόνος, Δικηγόρος	31 Οκτωβρίου 1891	...μοί ένεχείρησεν προς παρακαταθήκην τήν διαθήκην του, ως αυτός έβεβαίωσεν, έσφραγισμένην κηρῶ ισπανικῶ εἰς πέντε μέρη διά της σφραγίδος του φερούσης τά εξής γράμματα Κωνσταντίνος Πολύχρονος δικηγόρος καί φέρουσαν την έπιγραφήν «αὕτη εἶναι ἡ διαθήκη μου. Έν Λαρίσση τήν τριακοστήν πρώτην Όκτωβρίου τοῦ χιλιοστοῦ όκτακοσιοστοῦ ένενηκοστοῦ πρώτου έτους: Κ. Πολύχρονος δικηγόρος κάτοικος Λαρίσσης». Βεβαιωθεῖς ότι ό έν λόγω παρακαταθέτης Κωνσταντῖνος Πολύχρονος όμιλεῖ έν σώαις φρεσί τόν ήρώτησα ένώπιον τῶν άναφερομένων τριῶν μαρτύρων, άν ἡ διαθήκη αὕτη έγράφη καί ύπεγράφη παρ' αὐτοῦ. Άποκριθέντος δέ ότι αυτός οὔτος τήν έγγραψεν ιδιοχείρως καί τήν ύπέγραψεν καί ότι θέλει νά τήν παρακαταθέσῃ εἰς τό γραφεῖον μου καί άφοῦ ύπέμνησα αὐτῶ ότι έάν δέν εἶναι [-] γεγραμμένη καί ύπογεγραμμένη παρ' αὐτοῦ, καθίσταται άκυρος...	Κωνσταντίνος Δελακώτσος, δημογραμματέας Δημήτριος Πιπινόπουλος, δικηγόρος Άθανάσιος Άστεριάδης

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
11 (14855)	Άγλαΐα Πετρόπου- λου οικιακά	14 Μαΐου 1893	<p>... διότι νοσοῦσαν και κλινήρη ἐν τῷ ἀρκτικῷ δωματίῳ τῆς ἰσωγείου εἰρημένης οἰκίας(...)νοσοῦσα ἴσως ἐπικινδύνως ἐπιθυμεῖ νά διαθέσῃ τήν περιουσίαν της...</p> <p>...ἡ τελευταία θέλησίς μου περί τῆς μετά θάνατον διαθέσεως τῆς περιουσίας τῆς ἀναφερομένης ἐν τῷ ὑπ. ἀριθ. 13398 παρελθόντος ἔτους προικοσυμφώνῳ συμβολαίῳ τοῦ ἐνταῦθα Συμβολαιογράφου Α. Ροδοπούλου καί πάσης ἄλλης εὔρεθησομένης μετά θάνατον μου οἰασδήποτε, ὀσησδήποτε καί ὀπουδήποτε εἶναι αὕτη: πρῶτον ἐγκαθιστῶ κληρονόμον μου τήν ἀδερφήν μου Μαριγούλαν θυγατέραν Θεοχάρους Δημητρίου εἰς τά οἰκιακά ἀσχολουμένην καί κάτοικον ἐνταῦθα, ἄγαμον καί θέλω νά καταστῇ αὕτη κυρία καί κάτοχος ἀπάσης τῆς περιουσίας μου πλὴν τῆς ἐντός τῆς πόλεως Λαρίσης τοῦ Ὁμωνύμου Δήμου καί ἐν τῇ θέσει (...) τοῦ Παράσχου κειμένης οἰκίας ἥτοι αὐτῆς ταύτης ἐν ἧ συντάσσεται ἡ παροῦσα καί ἥτοι ὀρίζεται γύρωθεν μέ οἰκίας τῶν Ρίζου Σχοινᾶ, Χρήστου Ντόβα,</p>	<p>Νικόλαος Ρήγας Ἄνευ ἔργου</p> <p>Θεόδωρος Μαραγκούλης ἄεργος</p> <p>Ἰωάννης Γουσιρέλης κτίστης</p>

		<p>Κωνστ. Χατζοπούλου και μέ δρόμον, μεθ' ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ ὑπαρχόντων ἐπίπλων, σκευῶν, φορεμάτων καί λοιπῶν ἦν ἀφίνω πρὸς τόν σύζυγόν μου Παναγιώτην Πετρόπουλον, παντοπώλην κάτοικον ἐνταῦθα, διὰ τὰς πολλές καί διαφόρους περιποιήσεις ἅς μοί ἐπιδαψίλευσεν ἀπό τοῦ γάμου μου καί ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νά μοί χορηγῇ καί παραγγέλω τήν κληρονόμον μου νά παραδώσῃ αὐτῷ ταύτην μετὰ τόν θάνατόν μου.</p> <p>... αὐτή εἶναι ἡ τελευταία καί μόνη θέλησίς μου καί οὐδέν ἄλλο ἔχω νά προσθέσω εἰ μή ὅτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός συγγνώμην τῶν ἀμαρτημάτων μου παρά θεοῦ καί ἀνθρώπων...</p>	
--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
12 (15813)	Στέργιος Χρήστου Δοξαράς, κτηματίας Σπηλιά	18 Νοεμβρίου 1893	... Έγκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν σύζυγόν μου Ἀναστασίαν, θυγατέραν Ν. Κατσιβέλου, καί τά τέκνα μου Ρίζον, Γιάννην, Χρήστον, Κώνσταν, Νίκον, Μαρίαν σύζυγον Ν. Πατσᾶ καί Ἀργυρώ σύζυγον Στεργίου Ν. Ζέστα καί θέλω ἵνα οἱ τέσσερις υἱοί μου α) ὁ Γιάννης, β) ὁ Χρήστος, γ) ὁ Κώστας καί δ) ὁ Νίκος καταστῶσιν οὗτοι ἀπό κοινοῦ μετά τόν θάνατόν μου τέλειοι κύριοι καί κάτοχοι ἐξ ἀδιαιρέτου ἀπάσης τῆς μετά θάνατόν μου εὐρεθησομένης ὀπουδήποτε, ὀσησδήποτε κινητῆς καί ἀκινήτου περιουσίας μου, καθόσον εἰς τά λοιπα τέκνα μου Ρίζον, Μαρίαν καί Ἀργυρώ ἔχω δώσει τά ἐξῆς: ἦτοι εἰς τόν υἱόν μου Ρίζον ἔχω δώσει κατά τό ἔτος 1886 ἑκατόν εἴκοσιν (120) αἴγας καί εἴκοσι (20) λίρας ὀθωμανικάς, ἅς λαβῶν ἀπεσύρθη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας μή ἐργαζομένος πλέον παρ' ἐμοῦ. Εἰς τήν θυγατέραν μου Μαρίαν ὄτε ὑπάνδρευσα αὐτήν κατά τό ἔτος 1887 μετά τοῦ Ν. Πατσᾶ, ἔχω δώσει πρός αὐτήν ὡς προῖκαν φορέματα, ἐνδύματα ἀσημικά καί λοιπά ἀξίας λιρῶν τουρκικῶν τριάκοντα (30) καί εἴκοσι (20) λίρας μετρητάς. Καί εἰς τήν ἑτέραν θυγατέραν μου	Γεώργιος Χατζημηχαήλ, ἄνευ ἔργου Γεώργιος Μπάγιας, ίδιωτικός γραφέας Ἀθανάσιος Παζάρας, ἄνευ ἔργου Ἀθανάσιος Γκουνούσης, ἄνευ ἔργου

			<p>Ἀργυρώ ὅτε ὑπάνδρευσα μετὰ τοῦ Στεργίου Ν. Ζέστα ἔδωκα πρὸς αὐτὴν φορέματα, ἐνδύματα, κοσμήματα καὶ λοιπὰ ἀξίας λιρῶν τουρκικῶν εἶκος. Συνεπῶς διὰ τῆς προικοδοτήσεως ταύτης ἔλαβον τὰ τρία τέκνα μου πλέον τῶν ὄσων ἐδικαιοῦντο μετὰ τὸν θάνατόν μου. Καὶ εἶμαι ἀρκετὰ ἱκανοποιημένος. Παραγγέλω εἰς τοὺς κληρονόμους μου ἤτοι εἰς τοὺς υἱούς μου νὰ δώσωσιν ἐκ τῆς μετὰ θάνατον εὐρεθησομένης περιουσίας μου 1) εἰς τὸν υἱόν μου Ρίζον ἢ νὰ λάβῃ οὗτος μίαν ἄμπελον κειμένην εἰς θέσιν Φακίτσα τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Σπηλιᾶς ἐκτάσεως ἐνός στρέμματος καὶ ὀριζομένην μὲ ὁμοίας Ν. Καρακαλῆ, μὲ δρόμον καὶ μὲ Καραμάνη, 2) ἡ Μαρία νὰ λάβῃ ὡσαύτως ἓν Τσαῖρι ἐξ ἐνός στρέμματος εἰς θέσιν Τσαῖρι Κονιάρικο καὶ ὀριζόμενον μὲ Τσιγάρη, Στεργ. Καραφέρη, Δ. Ντεληκώστα καὶ Κωνσταντίνου Μουλᾶ καὶ 3) ἡ θυγάτηρ μου Ἀργυρώ νὰ λάβῃ εἰσέτι καὶ τριάκοντα αἴγας. ἅπασα δὲ ἡ λοιπὴ περιουσία μου θὰ ἀνήκῃ εἰς τοὺς υἱούς μου Γιάννη, Χρήστῳ, Νίκῳ καὶ Κώνστα καθότι μετ' αὐτῶν τὴν ἀπέκτησα συνεργασθέντων μετ' ἐμοῦ καὶ εἰσέτι συνεργαζομένων δωρεάν καὶ ἄνευ ἀμοιβῆς αὐτῶν καὶ ἐν μέρει αὐτοῖς ἀνήκουσαν, τοὺς</p>	
--	--	--	---	--

			<p>παραγγέλω δέ εἰς ἐπίζησιν ἐμοῦ ἢ σύζυγός μου καὶ μήτηρ των νά τῇ δίδωσιν ἐφ' ὄρου ζωῆς ἤτοι μέχρι τόν θάνατόν της ἀνά δραχμάς πέντε ἕκαστος ἤτοι ἐν ὄλω οἱ τέσσαρες ὁμοῦ δραχμάς εἴκοσι (20) κατὰ μήνα ἵνα δ'ι αὐτῶν ζῆ ἀνέτως καθότι ὑπῆρξεν καλή σύζυγος καὶ μήτηρ...</p> <p>... εἰ μή ὅτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός συγγνώμην τῶν ἁμαρτημάτων μου παρά θεοῦ καὶ ἀνθρώπων...</p>	
--	--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
13 16750	Ἀπόστολος Θεοχάρους Λελεκάνος, Γεωργοκτηματίας	19 Αυγούστου 1894	<p>...Ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τὰ τρία τέκνα μου Δημήτριον, Ἰωάννην Ἱερέα καὶ Ἑλένην σύζυγον Δ. Κανέλου καὶ διατάσσω νά λάβωσιν ἐκ τῆς μετὰ τόν θάνατόν μου εὐρεθησομένης περιουσίας μου, ὁ μὲν υἱός μου Ἰωάννης Λελεκάνος Ἱερεὺς, δραχμάς μετρητάς δύο χιλιάδας καὶ μίαν ἄμπελον ἐξ ἡμίσεως στρέμματος κειμένην εἰς θέσιν Παλιάμπελα τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Τοπουζλάρ κατὰ τὰ Μαϊμουλιώτικα. ἡ δε θυγάτηρ</p>	<p>Δημήτριος Πιπινόπουλος, Δικηγόρος</p> <p>Ζήσης Πακωνσταντίνου, Κανδυλανάπτης</p> <p>Ἰωάννης Καλημέρης</p>

		<p>μου Έλένη σύζυγος Δ. Κανέλου τήν έντός τοῦ χωρίου Τοπουζλάρ και αὐτήν ταύτην τήν οἰκίαν έν ἧ μέχρι σήμερον κατοικεῖ μετά τοῦ προαυλίου της μόνον, (έν τέταρτον διεγράφησαν λέξεις δύο) μίαν ἄμπελον έκτάσεως ενός τετάρτου τοῦ στρέμματος [-] κειμένην εἰς θέσιν Καλάμια ἢ Κυδωνιά τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Τοπουζλάρ και δραχμάς χιλίας. Ὁ δέ υἱός μου Δημήτριος Αθ. Λελεκάνος νά λάβῃ ἅπασαν τήν λοιπήν κινητήν και ἀκίνητον περιουσίαν μου τήν μετά θάνατον μου (και μετά τήν διεγράφησαν λέξεις τρεῖς) εὐρεθησομένην ὡς γνωστόν ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τήν περιουσίαν μου ὑποχρεωμένος αὐτός μόνος νά πληρώσῃ ἅπαντα τά τυχόν εὐρεθησόμενα μετά τόν θάνατόν μου χρέη μου. ἐπί τῷ τέλει ἵνα τά ἄνω τέκνα και κληρονόμοι μου Ἰωάννης Ἰερέας και Έλένη λάβωσιν ἀμείωτον ὡς ἀνωτέρω τήν ἀφεθείσαν αὐτοῖς περιουσίαν. πρὸς δέ ὁ υἱός μου Δημήτριος ὑποχρεοῦται αὐτός και μόνος νά διαθρέψῃ μέχρι τοῦ θανάτου της τῆν σύζυγόν μου και μητέραν του Αικατερίνην. έν ἧ δέ περιπτώσει ἢ έν λόγῳ μῆτηρ του και σύζυγός μου ἐξ ὁποιουδήποτε λόγου ἢ αἰτίας δέν θελήσει νά παραμείνῃ και διατρέφεται έν τῇ οἰκίᾳ τοῦ υἱοῦ μου</p>	<p>Δικαστικός Κλητήρας</p>
--	--	---	----------------------------

			Δημητρίου ὑποχρεοῦται οὗτος ὁ υἱός μου νά παρέχη πρὸς αὐτήν λόγῳ διατροφῆς δραχμὰς τριάκοντα κατὰ μῆνα μέχρι τοῦ θανάτου της....	
--	--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
14 (17573)	Θεόδωρος Παπακωνσταντίνου ἔμπορος	22 Δεκεμβρίου 1894	...Ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τὰ τέκνα μου Κωνσταντῖνον, Ἄννεταν σύζυγον Γεωργίου Νικολάου, Ἀγλαΐαν καί Χρῆστον Θ. Παπακωνσταντίνου καί τὰ τέκνα τῆς ἀποβιωσάσης θυγατρὸς μου Εὐτέρπης, Ἰωάννην καί Στέργιον Δημητρίου Ἰωάννου Γουλούλη καί διατάσσω ἵνα μετὰ τὸν θάνατόν μου λάβωσιν ἐκ τῆς εὐρεθησομένης περιουσίας μου 1) ἡ μὲν θυγάτηρ μου Ἄννετα σύζυγος Γεωργίου Νικολάου δραχμὰς διακόσιας (200) καί τοῦτο διότι κατὰ τὸν γάμον της ἀρκετὰ καλῶς τὴν ἐπροίκισα, συστήσας ὡς προίκαν αὐτῆς καί μετρητὰ, φορέματα, ἐνδύματα, κοσμήματα, ἔπιπλα καί σκεύη λίρας τουρκικὰς χρυσὰς διακοσίας (200). 2) τὰ ὄρφανὰ τῆς θυγατρὸς	Ἀναστάσιος Ζαρμάνης, ίατρός Κωνσταντῖνος Σκεμπές, ἔμπορος Ἄθανάσιος Κοψαχείλης, ἔμπορος Ἀχιλλέας Κυριάκου, παντοπώλης Κωνσταντῖνος Κομίτσας,

		<p>μου Εύτέρπης Ἰωάννην καί Στέργιον Δημητρίου Ἰωάννου Γουλούλη διατάσσω νά λάβωσιν τό ἡμισυ ἐξ ἀδιαιρέτου μιᾶς ἀμπέλου μου κειμένης εἰς θέσιν Ὀρτά Μπαγλάρ τῆς περιφερείας τῆς πόλεως Λαρίσσης ἐκτάσεως ἐνός περίπου στρέμματος καί τοῦτο καθότι τήν ἀποβιώσασαν μητέραν των καί θυγατέρα μου Εύτέρπην καλῶς τήν ἐπροίκισα δώσας αὐτῇ ἑκατόν τεσσαράκοντα (140) λίρας Τουρκίας μετρητάς καί τόν ἱματισμόν της, σκεύη της καί λοιπά ἀξίας ἐξήκοντα περίπου λιρῶν τουρκικῶν. 3) ἡ θυγάτηρ μου ἡ ἄγαμος Ἀγλαΐα Θ. Παπακωνσταντίνου διατάσσω νά λάβῃ ἐκ τῆς μετά θάνατον περιουσίας μου, ἐάν ἕως τότε, δηλαδή μέχρι τοῦ θανάτου μου δέν ὑπανδρευθῇ, λίρας τουρκικάς χρυσάς ἑκατόν μετρητάς (100) καί τήν ἀξίαν τῶν κινητῶν προικῶων ἤτοι φορεμάτων, ἐνδυμάτων, κοσμημάτων ἐπίπλων καί σκευῶν κατά τήν ἐπί τόπιον συνήθειαν καί ἀξίας λιρῶν τουρκικῶν ὀγδοήκοντα (80). ἐάν ὅμως ὑπανδρευθῇ πρό τοῦ θανάτου μου καί τήν ἀποκαταστήσω ἐγώ, διατάσσω μετά τόν θάνατόν μου νά λάβῃ αὐτή ἐκ τῆς περιουσίας μου μόνον δραχμάς διακοσίας (200) καί τούτο διότι ἐγώ διατελῶν ἐν ζωῇ καί ἀποκαθιστῶν ταύτην θά</p>	<p>δικηγόρος Ἀθανάσιος Τολιόπουλος, παντοπώλης</p>
--	--	---	--

			<p>δώσω ταύτη τό προσῆκον μέρος τῆς περιουσίας μου ἰκανόν ἵνα ζήση άνέτως. καί 4) τά δύο τέκνα μου Κωνσταντῖνος καί Χρῆστος Θ. Παπακωνσταντῖνου διατάσσω νά λάβωσιν μετά τόν θάνατόν μου ἅπασαν τήν εὐρεθησομένην κινητήν καί ἀκίνητον περιουσίαν μου, πλήν τῆς οἰκίας τῆς κειμένης ἐντός τῆς πόλεως Λαρίσης καί ἐν τῇ θέσει Ἐμινλέρ καί πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ Γεωργίου Δαμασιώτου, πενήκοντα λιρῶν τουρκικῶν καί τοῦ ἐνός τρίτου τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ ἐν ἧ συντάσσεται ἡ παρούσα διαθήκη μου ὑπαρχόντων, φορεμάτων, κοσμημάτων, ἐνδυμάτων ἐπίπλων καί σκευῶν ἅτινα παραγγέλω νά δώσωσιν εἰς τήν σύζυγόν μου καί μητέρα των Ζωίτσαν, θυγατέραν Ἰωάννου Βακάλμπαση, καθότι τήν προικῶν ἀύτῆς περιουσίαν κινητήν καί ἀκίνητον ἤνωσα μετά τῆς ἰδικῆς μου καί εὐρίσκεται ἤδη αὕτη ἐντός τῆς περιουσίας μου. Λέγω δέ νά λάβωσι τά τέκνα μου Κωνσταντῖνος καί Χρῆστος ἅπασαν τήν περιουσίαν διότι ταῦτα ἐργάζονται ἀπό ὀκταετίας μαζί μου καί πρό πάντων ἀφ' ὅτου ἦτοι ἀπό τετραετίας ὅτε πλέον παθῶν τούς ὀφθαλμούς ἔπαυσα νά ἐργάζομαι ἐργαζόμενα δέ τά τέκνα ταῦτα συντελοῦν καί συνετέλεσαν εἰς τήν αὔξησιν τῆς</p>	
--	--	--	---	--

		<p>περιουσίας μου και είς τήν συντήρησιν και πρόοδον αὐτῆς παραγγέλω ἐπίσης τά τέκνα μου Κωνσταντῖνον και Χρῆστον ἵνα μετά τόν θάνατόν μου κρατήσωσιν μεθ' ἀπάντων τήν ἀδελφήν των Ἀγλαΐαν και τόν σύζυγόν της και συγκατοικήσωσιν ὁμοῦ ἐν ἀρμονίᾳ και εἰρήνῃ ἕως μιᾶς τουλάχιστον πενταετίας χωρίς νά ζητήσωσιν ἀπ' αὐτούς ἐνοίκιον, ἐάν ὅμως ἐξ ὁποιωνδήποτε λόγων ἢ αἰτιῶν δέν κατορθωθῇ ἡ κοινή συμβίωσις και ἀποφασίσωσιν νά χωρίσωσιν, τότε τά παραγγέλω νά δώσωσιν αὐτῇ λίρας τουρκικᾶς χρυσᾶς εἴκοσι (20) ἵνα χρησιμοποίησιν ταύτας δ' ἐνοίκιον τῆς οἰκίας ἣν βεβαίως θά ἐνοικιάσῃ προς κατοικίαν της. αὐτή εἶναι ἡ τελευταία και μόνη θέλησίς μου και οὐδέν ἄλλο ἔχω νά προσθέσω εἰ μή ὅτι ἐξαιτοῦμαι ὡς καλός χριστιανός συγγνώμην τῶν ἀμαρτημάτων μου παρά θεοῦ τε και ἀνθρώπων...</p> <p>...παραγγέλω τά τέκνα μου Κωνσταντῖνον και Χρῆστον νά δώσωσιν εἰς μέν τό ἐνταῦθα Κουτλιμπάνειον Νοσοκομεῖον δραχμάς ἐβδομήκοντα (70) εἰς τήν Ἱεράν ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους Πέρα Μαχαλᾶ δραχμάς τριάκοντα (30) και</p>	
--	--	--	--

			<p>ἐτέρας δραχμάς τριάκοντα εἰς τὴν Ἱερὰν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου (Ἀρναούτ) ἔνθα ἐκκλησιάζομαι καὶ οὐδὲν ἕτερον ἔχω νὰ ἀφιερῶσω...</p>	
--	--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
15 (18027)	Χρήστος Βλητσάκης, κτηματίας	2 Μαΐου 1895	<p>...μοί ἐνεχείρησε πρὸς παρακαταθήκην τὴν διαθήκην του, ὡς αὐτός ἐβεβαίωσεν, ἐσφραγισμένην κηρῶ ἰσπανικῶ εἰς πέντε μέρη διὰ τῆς σφραγιδος του φερούσης τὰ γράμματα Γ.Κ. καὶ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «αὕτη εἶναι ἡ διαθήκη μου. Ἐν Λαρίσση τῇ δευτέρᾳ Μαΐου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἐνενηκοστοῦ πέμπτου ἔτους ἡμέραν Τρίτην, Χρῆστος Βλητσάκης. Κτηματίας κάτοικος Τρικάλων. «Βεβαιωθεὶς ὅτι ὁ ἐν λόγῳ παρακαταθέτης Χρῆστος Βλητσάκης ὁμιλεῖ ἐν σώαις φρεσὶ τὸν ἠρώτησα ἐνώπιον των ἀνωτέρω τριῶν μαρτύρων, ἂν ἡ διαθήκη αὕτη ἐγράφη καὶ ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ. Ἀποκριθέντος δέ ὅτι αὐτός οὗτος τὴν ἔγραψεν ἰδιοχείρως καὶ</p>	<p>Παναγιώτης Καθεκλᾶς, δικαστικός κλητήρας</p> <p>Γεώργιος Μακρῆς, βιβλιοπώλης</p> <p>Κωνσταντῖνος Μανεσιώτης</p>

			τήν υπέγραψεν καί ὅτι θέλει νά τήν παρακαταθέσῃ εἰς τό γραφεῖον μου καί ἀφοῦ υπέμνησα αὐτῷ ὅτι, ἐάν δέν εἶναι, ὡς λέγει γεγραμμένη παρ' αὐτοῦ καί ὑπογεγραμμένη καθίσταται ἄκυρος...	φαρμακοποιός
--	--	--	--	--------------

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
16 (19715)	Ἀθανάσιος Καρρᾶς ἢ Σουχάρας ἄνευ ἔργου, κάτοικος Λαρισας	5 Απριλιου 1896	...πρῶτον ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν μητέρα μου Μαρίαν χήραν Γεωργίου (Καρρᾶ διεγράφη μία λέξις) Σουχάρα καί τήν σύζυγόν μου Ἑλένην Αθ. Καρρᾶ καί θυγατέραν Δημητρίου Τσιάπανου καί θέλω νά καταστῶσιν αὗται μετά τόν θάνατό μου τέλειοι κύριοι καί κάτοχοι κοινῶς καί ἐξ ἀδιαιρέτου ἀπάσης τῆς περιουσίας μου, ὅποιαδήποτε, ὄσησδήποτε καί ὅπουδήποτε ἂν εὑρεθῇ μετά τόν θάνατόν μου. Συνεπῶς παραγγέλω εἰς αὐτάς νά λάβωσιν ἐκ ταύτης ἡ μὲν μήτηρ μου τήν ἀναλογοῦσαν αὐτῇ νόμιμον μοῖραν τῆς ἐκ τῆς περιουσίας μου ἣτις ἐν προκειμένῳ ἀνέρχεται εἰς λίρας τουρκικᾶς	Κωνσταντῖνος Κομίτσας, δικηγόρος Μιλτιάδης Ζαρίμπας, δικηγόρος Μιλτιάδης Ἰωάννου, ἔμπορος

			<p>τεσσαράκοντα, οὔσα τό ἡμισυ τοῦ πέμπτου τῆς ὅλης περιουσίας μου, ἧτις ἀνέρχεται ἐν ὄλῳ ὡς ἔγγιστα εἰς λίρας τουρκικὰς (τριακοσίας διεγράφη μία λέξις) τετρακοσίας (400). ἡ δέ σύζυγός μου Ἑλένη νά λάβῃ ἅπασαν τήν λοιπήν περιουσίαν μου ὑπό τόν ῥητόν ὄρον ὅπως εἶναι ὑποχρεωμένη νά διατρέφῃ συντηρῆ καί περιποιῆται τήν γηραιάν μητέρα μου ἐντός αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκίας μου μέχρι τοῦ θανάτου της. Ἐν ἧ περιπτώσει ἐξ οἰονδήποτε λόγου ἢ αἰτίας δέν εἶναι δυνατή ἡ συμβίωσις των ἢ ἡ σύζυγός μου κακομεταχειρίζεται τήν μητέρα μου ἢ δέν τῇ παρέχει τάς δεούσας περιποιήσεις, τροφήν, ἐνδυμασίαν καί λοιπά, τότε ὑποχρεοῦται ἡ ἐν λόγῳ σύζυγός μου νά δίδῃ πρός τήν μητέρα μου ἐφ' ὄρου ζωῆς τῆς μητρός μου δραχμάς εἰκοσιπέντε (25) κατά μῆνα. Εἰς τάς ἀδελφάς μου δέν ἀφίνω τι καθότι τήν μὲν Βασιώ, σύζυγον Δ. Τουλούπα, δῖς τήν ἀποκατέστησα δαπανήσας ὑπέρ αὐτῆς καί δώσας αὐτῇ προίκα ὄχι μικράν, παραχωρήσας αὐτῇ καί τό δικαίωμά μου ἐπὶ τῆς οἰκίας τῆς πατρικῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ σήμερον κατοικεῖ. Τήν δ' ἑτέραν Καλλιόπην ἐπίσης ἐγὼ ἀποκατέστησα δαπανήσας καί ὑπέρ αὐτῆς ὄχι ὀλίγα. Εἰς δε τόν ἀδελφόν μου</p>	
--	--	--	---	--

			<p>Ἀντώνιον Σουχάραν οὐδέν ἀφίνω καθότι οὗτος ἔχει ἀρκετήν περιουσίαν καί διότι ἀνέλαβα ἐγὼ μόνος τήν ἐκπλήρωσιν τῶν οἰκογενειακῶν ὑποχρεώσεων μὴ ἀναμειχθέντος τούτου ποσῶς εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῶν ἀδελφῶν μου καί εἰς πληρωμὴν χρεῶν...</p> <p>... παραγγέλλει εἰς τήν κληρονόμον καί σύζυγόν του Ἑλένην νά δώσῃ μόνον εἰς τό ἐνταῦθα Κουτλιμπάνειον νοσοκομεῖον δραχμάς τετρακοσίας (400) καί οὐδέν ἕτερόν τι ἄλλοῦ...</p>	
--	--	--	--	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
17 (21631)	Χρυσόστομος Γκαστής	7 Αυγούστου 1898	...Ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν μητέρα μου Ἑλένην χήρα Γ. Γκαστῆ κάτοικον τοῦ χωρίου Σουπουτζέλι τῆς Ἡπείρου καί τόν ἀνεψιόν μου Γεώργιον, νόμιμον υἱόν τοῦ ἀδελφοῦ μου Κωνσταντίνου Γκαστῆ, κάτοικον τοῦ αὐτοῦ χωρίου καί θέλω νά καταστῶσιν οὗτοι μετὰ τόν θάνατόν μου τέλειοι κύριοι καί	Ἀχιλλεύς Ἀστεριάδης, Ἴατρός Ἀθανάσιος Μιχαϊλίδης, Ἐμπορος

			<p>κάτοχοι τῆς περιουσίας μου κατά τὰς ἐξῆς μερίδας. ἡ μὲν μήτηρ μου Ἑλένη χήρα Γ. Γκαστῆ κατά τό ἕν ἕνατον (1/9) ὁ δ' ἀνεψιός μου Γεώργιος Κ. Γκαστῆς κατά τὰ λοιπά ὀκτώ ἕνατα (8/9). ἡ περιουσία μου δ' αὕτη σύγκειται ἀπό κτήματα ἦτοι τοῦ ἐνταῦθα καταστήματος ἀρτοποιίας ὅπερ ἔχω ἐταιρικῶς μετά τοῦ ἀδελφοῦ μου Κωνσταντίνου Γκαστῆ καί διαφόρων ἄλλων κινητῶν καί ἀκινήτων ἐνταῦθα καί ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ μου χωρίῳ ἐν Ἡλείρῳ. Τὰς ἐργασίας τοῦ καταστήματος τούτου θέλει ἐξακολουθήσει ἡ οὗ ἀναλόγως τοῦ συμφέροντός του ὁ εἰρημένος ἀδελφός καί συναιτέρος μου Κωνσταντῖνος. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει τό μετά τόν θάνατον μου ὑπόλοιπον ὅπερ ἤθελε μείνει μετά τήν ἀφαίρεσιν τῶν χρεῶν καί λοιπῶν ὑποχρεώσεων τοῦ καταστήματος, ἦτοι τό ἥμισυ ὃ ἀνήκει εἰς τήν ἐταιρικήν μερίδα θά εἰσαγάγη ὅταν τό ἐκκαθάριση ἐντελῶς εἰς τήν περιουσίαν μου ὅπως περιέλθει εἰς τούς κληρονόμους μου κατά τὰς ἄνω μερίδας. ἐπειδή δ' αὐτός γνωρίζει (ὁ Κωνσταντῖνος) καλλίτερον παντός ἄλλου τὰς τε ἰδίας μου ὑποθέσεις καί τὰς τοῦ καταστήματος του, τόν παρακαλῶ ὅπως αὐτός ἐκτελέσῃ τήν ἐκκαθάρισιν ταύτην, πληρῶνων τούς</p>	<p>Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος Ἐμπορος</p> <p>Δημήτριος Σαρμουσάκης, Καπνέμπορος</p>
--	--	--	--	--

			<p>πιστωτάς καί εισπράττων τά όφειλόμενα καί έν γένει ένεργών καί πράττων πᾶν ό,τι κρίνει καλόν πρός άσφαλεστέραν διά τούς κληρονόμους μου έκκαθάρισιν. Είς τόν άδελφόν μου τοϋτον Κωνσταντῖνον άφίνω ώς κληροδότημα καί χαρίζω πρός αύτόν πᾶν ό,τι μ' όφείλει καί ή έταιρική του μερίς και τήν έδικήν μου. έπίσης ώς κληροδότημα άφίνω είς τό ένταϋθα Κουτλιμπάνειον Νοσοκομεῖον καί παραγγέλω τούς κληρονόμους μου ίνα προσφέρουσιν όκτώ κλίνας σιδηράς μετά τών άναγκαιούντων αύταῖς στρωμάτων, έφαπλωμάτων, σινδονίων, προσκεφαλαίων, καλυμμάτων αύτών και έκάστην κλίνην, δύο φορεσιές, και λοιπών λινοφορεμάτων δ'έκάστην κλίνην διά τούς άσθενεῖς, συνήθους ποιότητος και τιμῆς έκτιμών είς κοινήν χρῆσιν, τά τοιαϋτα καταστήματα, έκάστη δέ κλίνη θά φέρη γεγραμμένο τό όνομά μου οϋτω: "Κλίνη δωρηθεῖσα παρά τοϋ Χρυσοστόμου Γκαστή". Έκτελεστήν δέ τῆς διαθήκης μου ταύτης καί ίδίως ώς πρός τήν έκκαθάρισιν τών λογαριασμών τοϋ καταστήματός μου άφίνω τόν άδελφόν μου Κωνσταντῖνον Γκαστήν</p>	
--	--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
18 (22266)	Κων/νος Μπαταβάνος Γεωργοκτη- ματίας	20 Νοεμβρίου 1898	<p>...νοσοῦντα καί κληνήρη...</p> <p>...Ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τά τέκνα μου Ἄθανάσιον, Γεώργιον, Νικόλαον καί Βασίλειον Μπαταβάνον καί τάς θυγατέρας μου Φωτεινήν σύζυγον Τριανταφύλλου Κωστωπούλου και τήν ἄγαμον θυγατέρα μου Ζωγράφων καί θέλω ἵνα τά τέκνα μου Γεώργιος, Νικόλαος καί Βασίλειος καταστῶσιν αὐτοί, μετά τόν θάνατόν μου, τέλειοι κύριοι ἀπάσης τῆς εὐρεθησομένης περιουσίας μου μετά τόν θάνατόν μου ὅσης δήποτε και ὀπουδήποτε εὐρεθεῖ τοιαύτη, καθότι τήν περιουσία ταύτη τήν ἀπέκτησα μετά τῶν ἀνωτέρω τριῶν τέκνων μου καί τῆς ἐπί τόσα ἔτη ἐργασίας αὐτῶν μετ' ἐμοῦ, παραγγέλω εἰς τά αὐτά τά τέκνα μου Γεώργιον, Νικόλαον καί Βασίλειον νά δώσωσιν ἐκ τῆς περιουσίας μου δέκα μόνον πρόβατα εἰς τόν υἱόν μου Ἄθανάσιον Μπαταβάνον καί τοῦτο διότι καλῶς τόν ἀπεκατέστησα καί χρήματα ἀρκετά τοῦ ἔδωκα</p>	<p>Δημήτριος Παπακωνσταντίνου, πρώην δημόσιος εἰσπράκτορας καί ἤδη κτηματίας</p> <p>Θεοχάρης Παπαιωάνου, ράφτης</p> <p>Ἀναγώστης Σκριμπας, κτηματίας</p>

			<p>έν καιρῷ καί ἤδη ζῆ καλῶς. Ἐπίσης νά δώσωσι δέκα (10) πρόβατα εἰς τήν θυγατέραν μου Φωτεινήν σύζυγον Τριανταφύλλου Κωστωπούλου διότι αὐτήν την ὑπάνδρευσα καλῶς καί τῇ ἔδωκα ἀρκετά κατά τόν γάμον της. Ἐπίσης παραγγέλω τούς αὐτούς υἱούς μου νά δώσωσι δέκα πρόβατα καί τήν σύζυγόν μου καί μητέρα Μαριγῶ δέκα πρόβατα ἅτινα μετά τόν θάνατόν της νά περιέρχωνται εἰς τά αὐτά τέκνα μου Γεώργιον, Νικόλαον καί Βασίλειον καί νά συντηρήσωσιν τήν μητέραν των μέχρι τοῦ θανάτου της. ἐπίσης παραγγέλω τούς αὐτούς υἱούς μου νά δώσωσιν πρὸς τήν ἄγαμον θυγατέρα μου καί ἀδελφήν των μετά θάνατόν μου δέκα πρόβατα καί μίαν ἀγελάδαν καί να φροντίσωσι περί τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς καί τήν ὑπανδρεύσωσιν...</p> <p>... ὅτι ζητῶ συγγνώμην παρά θεοῦ καί ἀνθρώπων ὡς χριστιανός</p> <p>...</p> <p>... παραγγέλει τούς υἱούς του Βασίλειον, Γεώργιον καί Νικόλαον νά δώσωσι μόνον καί μόνον δραχμάς ἑκατόν (100) εἰς τήν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ Ἱεράν Ἐκκλησίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς...</p>	
--	--	--	---	--

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
19 (23636)	Άνθιμος Αποστολίδης Πρωτοσύ- γκελλος	30 Σεπτεμβρίου 1899	...μοί ένεχείρησεν προς παρακαταθήκην τήν διαθήκην του, ως έβεβαίωσεν αυτός, έσφραγισμένην μαύρω ι σπανικῶ κηρῶ διά τής σφραγίδος του φερούσης άνωθεν αύτης Στέφανον έν τῷ μέσω τά άρχικά γράμματα ΑΡ. και έν ταῖς γωνίαις αύτης άνά ένα κλάδον και φέρουσαν τήν έπιγραφήν «αύτη είναι ή διαθήκη μου. Έν Λαρίσση τήν Τριακοστήν Σεπτεμβρίου του χιλιοστοῦ όκτακοσιοστοῦ ένενηκοστοῦ ένατου έτους Άνθιμος Αποστολίδης, Πρωτοσύγκελλος κάτοικος Κιοῖλελέρ». Βεβαιωθείς ότι ο έν λόγω παρακαταθέτης Άνθιμος Αποστολίδης όμιλεῖ έν σώαις φρεσί τόν ήρώτησα ένώπιον τών άνωτέρω τριῶν μαρτύρων, εάν ή διαθήκη αύτη έγράφη και ύπεγράφη παρ' αύτοῦ. Αποκριθέντος μοι δ' ότι αυτός οὔτος τήν έγγραψεν ιδιοχείρως και τήν ύπέγραψεν και ότι θέλει νά τήν παρακαταθέση εις τό γραφείον μου και άφοῦ τῷ ύπέμνησα αύτῷ ότι εάν δέν εῖναι ως λέγει γεγραμμένη και ύπογεγραμμένη παρ' αύτοῦ, καθίσταται άκυρος...	Παναγιώτης Καθεκλᾶς, δικαστικός κλητήρας Κωνσταντῖνος Χατζής, δικαστικός κλητήρας Δημήτριος Άντωνίου, ξυλέμπορος

Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία μαρτύρων
20 (23810)	Άθανάσιος Καρανάσιος κτηματίας,	22 Οκτωβρίου 1899	...μοί ένεχείρησεν προς παρακαταθήκην τήν διαθήκην του, ως αυτός οὔτος έπιβεβαίωσεν, έσφραγισμένην κηρῶ ισπανικῶ διά τής σφραγίδος του έχούσης έν τῶ μέσῳ τά στοιχεῖα Α.Κ. κεφαλαίοις γράμμασι καί φέρουσαν τήν έπιγραφήν «αὔτη εἶναι ἡ Διαθήκη μου. Έν Λαρίσση τήν είκοστήν δευτέραν (22) Όκτωβρίου τοῦ χιλιοστοῦ όκτακοσιοστοῦ ένενηκοστοῦ ένάτου (1899) ἔτους Άθανάσιος Καρανάσιος, κτηματίας κάτοικος Κρανιάς τοῦ Δήμου Όλύμπου». Βεβαιωθεῖς ότι με όμιλεῖ σπουδαίως έν σώαις φρεσί ό έν λόγω Άθανάσιος Καρανάσιος τόν ήρώτησα επί παρουσίᾳ τῶν άνωτέρω μαρτύρων, εάν ἡ διαθήκη αὔτη έγράφη παρ' αὐτοῦ καί ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ. Άποκριθέντος μοι δ' ότι αυτός οὔτος τήν ἔγραψεν ιδιοχείρως καί τήν ὑπέγραψεν καί ότι θέλει νά τήν παρακαταθέσῃ είς τό Γραφεῖον μου καί άφοῦ τῶ ὑπέμνησα ότι εάν δέν εἶναι, ως	Κωνσταντῖνος Καρυώτης, Παντοπώλης Άντώνιος Δίδιμος, Υποδηματοποιός Γεώργιος Βαΐτσης, Έμπορος

		<p>λέγει, γεγραμμένη καί ὑπογεγραμμένη παρ' αὐτοῦ, καθίσταται ἄκυρος...</p> <p>Ἡ Διαθήκη μου</p> <p>Ὁ ὑποφαινόμενος κτηματίας τό ἐπάγγελμα καί κάτοικος Κρανιας τοῦ Δήμου Ὀλύμπου ὑγιεῖς ἔχων τάς φρένας, λαβών ὑπ' ὄψιν μου ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί καί μή επιθυμῶν νά ἀφίσω φυλονεικίας, διαθέτω μετά τόν θάνατον τήν περιουσίαν μου ὡς ἐξῆς: Ἐγκαθιστῶ κληρονόμον μου ἐφ' ἀπάσης τῆς περιουσίας μου, κινητῆς τε καί ἀκινήτου, καί ἐν γένει παντός ὅτι ἤθελεν εὐρεθῆ κατὰ τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου μου εἰς τήν περιουσίαν μου τήν ἐκ νομίμου γάμου σύζυγόν μου Αἰκατερίνην τό γένος Ἀποστόλου Βακαλούλη, κάτοικον Κρανιας τοῦ Δήμου Ὀλύμπου. Κληροδοτῶ δέ εἰς τήν προσληφθεῖσαν παρ' ἡμῖν εὐρισκομένην πρό δωδεκαετίας περίπου ἀνεψιάν μου Ἑλένην Νικολάου Μπούρου, θυγατέρα ἐκ νομίμου γάμου τῆς Καλλιόπης Μπούρου ἀδελφή τῆς συζύγου μου Αἰκατερίνης, κάτοικον Κρανιας τοῦ Δήμου Ὀλύμπου, ἀγούσης σήμερον τό δέκατον ἕκτον ἔτος τῆς ἡλικίας της ὅτε</p>	
--	--	--	--

		<p>οὔσαν ἐξαετῆς ὅταν προσελήφθη παρ' ἡμῶν, μή υἱοθετηθεῖσαν δέ παρ' ἡμῶν νομίμως μένουσαν ὅμως παρ' ἡμῖν οἱ ὁποῖοι ἡμεθα ἄτεκνοι ἐν θέσει θυγατρὸς, διὰ τὴν ἀποκατάστιν τῆς ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς προῖξ ἀπέναντι τῶν ὑπηρεσιῶν, περιποιήσεων καὶ περιεθάλψεων τὰς ὁποίας αὕτη μᾶς παρέσχε καὶ μᾶς παρέχει ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς προσλήψεώς της παρ' ἡμῖν μέχρι σήμερον δραχμὰς μετρητὰς 2.000 δύο χιλιάδας, τὰς ὁποίας ἐάν αὕτη (ἡ σύζυγός μου) δέν ἤθελεν ἔχη εἰς μετρητὰς ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀκινήτων κτημάτων μου ἵνα τὰς δώσῃ δεκαπέντε ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου τῆς ἀνεψιᾶς μου Ἑλένης Ν. Μπούρου, τότε νὰ ἐξεύρη ταύτας διὰ τῆς ἐγκαίρου ὑποθηκεύσεως ἢ πωλήσεως ἐνός ἢ δύο ἀκινήτων κτημάτων μου ἀξίας μέχρι δύο χιλιάδων ἀριθ. 2000 δραχμῶν. Ἄν δέ ἡ σύζυγός μου Αἰκατερίνη ἡ ἐγκατασταθεῖσα κληρονόμος μου ἤθελε προαποβιώσῃ τῆς ἀνωτέρω ἀνεψιᾶς μας Ἑλένης Ν. Μπούρου τότε ἐγκαθιστῶ γενικὴν κληρονόμον μου ἐφ' ἀπάσης τῆς τε κινητῆς καὶ ἀκινήτου καὶ πάσης ἄλλης εὐρεθησομένης περιουσίας μου τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου μου τὴν ἀνεψιάν μας Ἑλένη Ν. Μπούρου. Τὴν δέ μητέρα μου Θεοδώραν χήρα</p>	
--	--	---	--

			<p>Παναγιώτου Παναη, πρώην σύζυγον Ἀθανασίου Καρανάσιου, ἣτις μετά τόν θάνατον τοῦ πατρός μου καί πρώτου συζύγου της, ἐπισυμβάντα ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν εἰσέτι δέν εἶχον γεννηθῆ ἔγώ, ἦλθεν ἔπειτα εἰς δεύτερον γάμον μετά τοῦ Παναγιώτου Παναη. Ἀποκληρῶ ἐξ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας μου εἴτε ἡ σύζυγός μου Αἰκατερίνη ἤθελε μέ κληρονομήση εἴτε ἡ ἀνεψιά μου Ἑλένη Ν. Μπούρου κατά τά ἀνωτέρω ρηθέντα, τήν ἀποκληρῶ δέ ἐξ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας μου τήν μητέρα μου Θεοδώραν χήρα Παναγιώτου Παναη διά τήν μεγάλην καί ἀνήκουστον ἀχαριστίαν καί μητρικήν ἀστοργίαν τήν ὁποίαν ἐπέδειξε πρὸς ἐμέ ἐγκαταλειποῦσα με ἐντελῶς ἀπροστάτευτον ἐν ἡλικίᾳ νηπιότητι δύο μόλις ἐτῶν, ἀφοῦ ὁ πατήρ μου Ἀθανάσιος Καρανάσιος, πρῶτος σύζυγός της, εἶχεν ἀποθάνει ὀκτῶ περίπου μηνῶν πρὸ τῆς γεννήσεώς μου καί ἐλθοῦσα εἰς δεύτερον γάμον. Ἐμέ δέ ἐγκαταλειφθέντα παρέλαβεν καί περιέθαλψεν ὁ ἀποθανών ἐκ πατρός πάππος μου Ἰωάννης Ἀντωνίου καὶ ἡ ἀποθανοῦσα ἐκ πατρός μάμμη μου Αἰκατερίνη, Ἰωάννου Ἀντωνίου, μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς μου.</p> <p>Παραγγέλω πρὸς τήν σύζυγόν μου Αἰκατερίνην ἐάν αὕτη ἤθελε</p>	
--	--	--	--	--

			<p>μέ κληρονομήση καί πρός τήν άνεψιάν μου Έλένην Ν. Μπούρου έάν προαποθνησκούσης τής συζύγου μου Αίκατερίνης ήθελε μέ κληρονομήση αύτή νά δώσωσιν είτε ή μία είτε ή άλλη είς τόν Ίερόν Ναόν τής Πατρίδος μου Κρανιας τόν τιμώμενον έπ όνόματι τού Άγίου Ταξιάρχου Μιχαήλ μετρητάς δραχμάς έκατόν (100) ένα μήνα μετά τόν θάνατόν μου.</p> <p>Αύτη καί μόνη εΐναι ή ταλευταία μετά θάνατον θέλησίς μου καί ούδέν άλλο έχω να προσθέσω, εί μή ότι έξαιτοῦμαι ώς καλός χριστιανός συγγνώμην τών άμαρτημάτων μου παρά τε του θεοῦ καί τών άνθρώπων. Η παροῦσα διαθήκη μου έγράφη παρ' έμοῦ έν Κρανια τοῦ Δήμου Όλύμπου έν τῇ έν ἧ κατοικῶ ιδιοκτήτῳ οίκία μου κειμένη έν τῇ συνοικία του Άγίου Ταξιάρχου Μιχαήλ ύπαγομένη είς τήν ένορία του ναοῦ του Άγίου Ταξιάρχου Μιχαήλ, σήμεραν τήν 17 δεκάτην έβδόμην του μηνός Όκτωβρίου του έτους χιλιοστοῦ όκτακοσιοστοῦ ένενηκοστοῦ ένατου 1899 και ύπεγράφη ύπ' έμοῦ έν τῷ τέλει αύτῆς καί έν τῷ τέλει εκάστης σελίδος.</p> <p>Ό διαθέτης</p>	
--	--	--	--	--

			Άθανάσιος Καρανάσιος	
--	--	--	----------------------	--

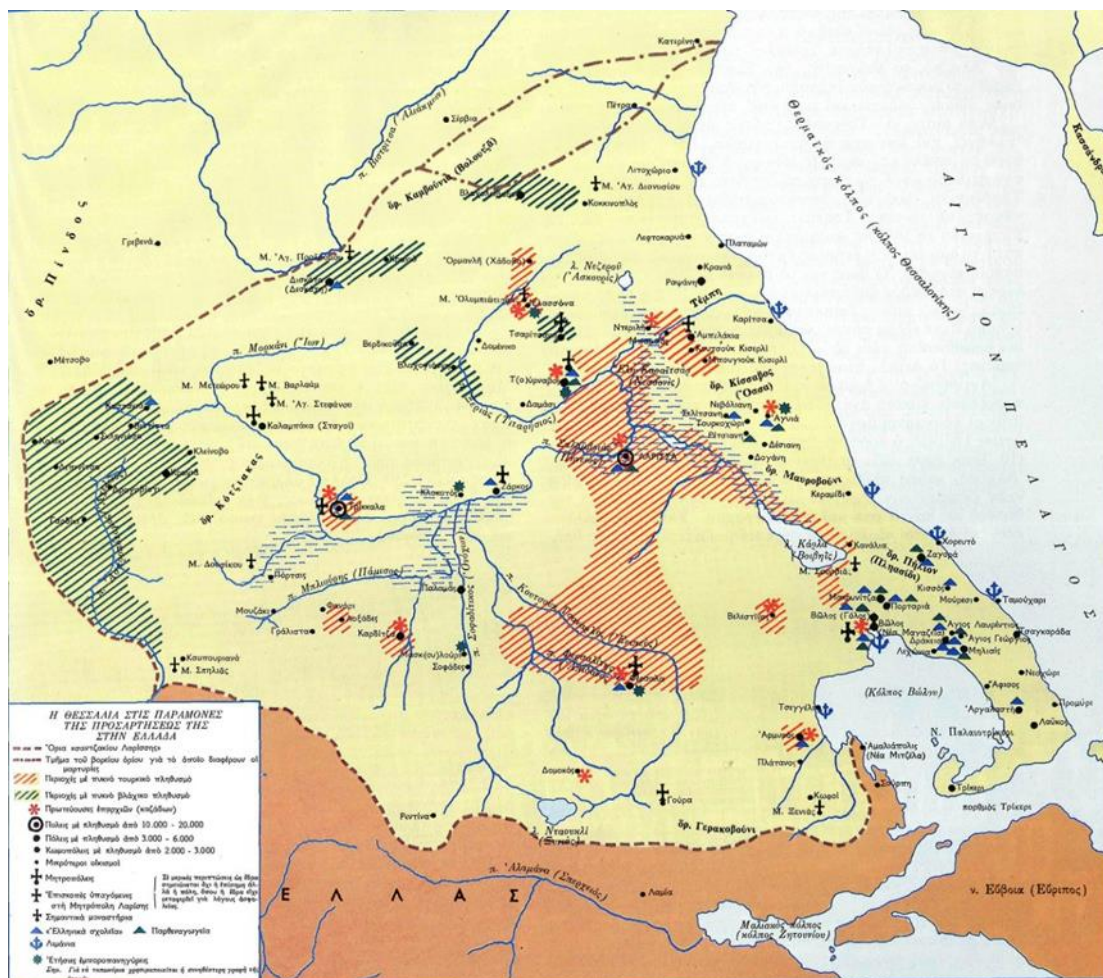
Αύξων αριθμός	Στοιχεία διαθέτη	Ημερομηνία σύνταξης διαθήκης	Σύνοψη (αποσπάσματα) περιεχομένου διαθήκης	Στοιχεία Μαρτύρων
21 (24402)	Κωνσταντίνος Δαμασιώτης	26 Μαρτίου 1900	<p>...μοί έκάλεσεν ίνα μεταβώ είς τήν κατοικίαν τοῦ γνωστοῦ μοι Κωνσταντίνου Δημητρίου Δαμασιώτου κειμένην έκτός τῆς πόλεως Λαρίσης (...) έν τῷ ιδιοκτήτῳ τσιφλικίῳ τοῦ Άναστασίου Άβέρωφ πρώην Ίμπραήμ Βέη Άλῆ Βέη και συντάξω την διαθήκην...</p> <p>... Ή τελευταῖα θέλησίς μου περί τῆς μετά θάνατον διαθέσεως τῆς μικρᾶς περιουσίας μου εἶναι αὕτη. πρώτον έγκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν σύζυγόν μου Εὐφροσύνην και τά τέκνα μου Βασίλειον, Παναγιώτην, Γεώργιον, Ίωάννην και Μιχαήλ Κ. Δαμασιώτου, τάς θυγατέρας μου Ζωήν σύζυγον Βασιλείου Α. Σπανοῦ, και Εὐανθίαν σύζυγον Χρήστου Κωστούλα και τούς έγγόνους μου Νικόλαον υἱόν τοῦ άποβιώσαντος υιοῦ μου Δημητρίου Κ. Δαμασιώτου, Στέφανον, Σωτήριον, Κωνσταντῖνον</p>	<p>Άθανάσιος Καριώτης, παντοπώλης</p> <p>Σωτήριος Παπαδόπουλος καπνοπώλης</p> <p>Θεμιστοκλής Φίλιος, δικαστικός ύπογραμματέας</p> <p>Άχιλλεύς Κουρούκης, σουφατζής</p>

			<p>καί Ἀθανάσιον Δ. Κ. Δαμασιώτου καί Ζωήτσαν σύζυγον Τάσσου Βακάλη Συκαμινώτου καί τέλος τόν ἕτερον ἐκ τῆς ἀποβιωσάσης θυγατρὸς μου Βασιλικῆς ἐγγονόν μου Νικόλαον Ἰωάννου Σταμούλη. Καί θέλω ἵνα μετὰ τόν θάνατόν μου λάβωσιν ἐκ τῆς ὅλης περιουσίας μου οἱ ἄνω ἐγγονοί μου καί οἱ υἱοὶ μου Ἰωάννης καί Μιχαήλ Κ. Δαμασιώτου καί αἱ θυγατέρες μου Ζωή Β. Α. Σπανοῦ καί Εὐανθία Χρήστ. Κωστούλα μόνον ἀνά δραχμάς δώδεκα ἕκαστος καί τοῦτο διότι ὅτε τὰς ὑπάνδρευσα ἔδωκα εἰς ἐκάστην μὲν θυγατέρα μου καί μετρητὰ καί ἄλλα πράγματα διάφορα ἐν ὅλῳ ἀνά ἐκάστην πενήκοντα λίρας Τουρκίας πλέον τῶν δυνάμεών μου, ἐπίσης καλῶς ἐπροικοδότησα καί τοὺς υἱοὺς μου Ἰωάννην καί Μιχαήλ μὴ θελήσαντες νὰ μείνωσιν μαζί μου καί οἵτινες σήμερον εὐρίσκονται ἐν καλῇ καταστάσει. ὅλην δε τὴν ἄλλην περιουσίαν μου ὅση δὴποτε καί ἂν εἶναι αὕτη θέλω νὰ τὴν λάβωσιν ἢ σύζυγός μου Εὐφροσύνη καί τὰ τέκνα μου Βασίλειος, Παναγιώτης, Γεώργιος καθότι ταύτην δι' αὐτῶν τὴν ἀπέκτησα ὅτε ἐργαζομένων αὐτῶν καί μοχθούντων ἐνῶ ἐγὼ γέρος ὢν καί μὴ δυνάμενος ἐργασθῶ ἠργάζοντο οὗτοι καὶ γενικῶς εἰς</p>	
--	--	--	--	--

			αυτούς ανήκει. Εάν η σύζυγός αποθάνη δέν θά ἔχη τό δικαίωμα νά διαθέση τό μερίδιόν της ἀλλά τοῦτο θά περιέρχεται εἰς τά τέκνα μου Παναγιώτην, Βασίλειον καί Γεώργιον παραγγέλω καί διατάσσω τούς κληρονόμους μου νά συμμορφωθῶσι μέ τήν ἀνωτέρω θέλησίν μου.	
--	--	--	--	--

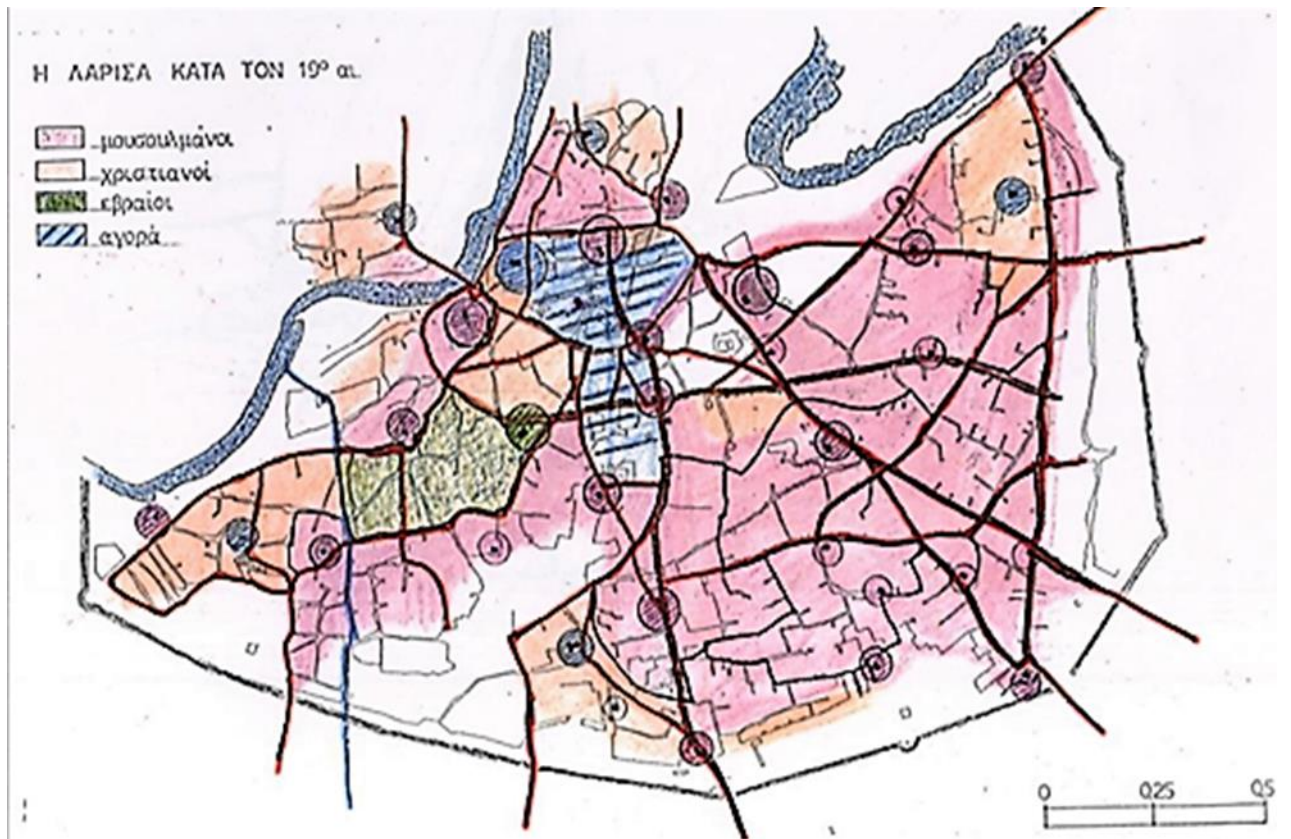
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο:

Χάρτες και εικόνες

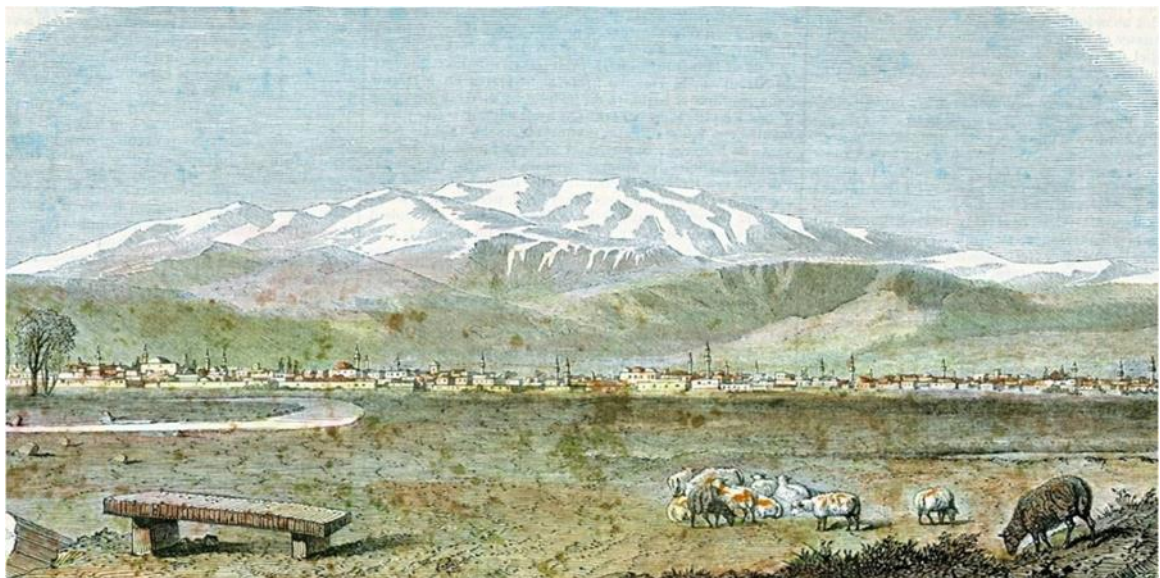
Χάρτης 1: Η Θεσσαλία στις παραμονές της προσαρτήσεώς της στην Ελλάδα.

(ΙΕΕ, τ. ΙΓ, Αθήνα 1977, σ. 407)

Χάρτης 2: Η Λάρισα κατά τον 19ο αιώνα.

(Αργυράκος Α. και Ντεούδης Ε., «Λάρισα Yeni-Sehir, πολεοδομική συγκρότηση και εξέλιξη της πόλης 14^{ος} - 19^{ος} αι.», Τομέας Πολεοδομίας Χωροταξίας, Αθήνα 1993).

Εικόνα 1: Η Λάρισα από μακρινή απόσταση. Χαρακτικό 1851.

(Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Πως ήταν η Λάρισα το 1812», *Ελευθερία*, Λάρισα 14 Μαρτίου 2015).

Εικόνα 2: Τμήμα της γέφυρας. Επιστολικό δελτάριο 1900.
(Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Η παλιά γέφυρα», *Ελευθερία*, Λάρισα 11 Ιουνίου 2016).

Εικόνα 3: Η λίθινη γέφυρα. Χαρακτικό 1897.
(Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο Πηνειός τόπος μαρτυρίου των χριστιανών κατά την τουρκοκρατία», *Ελευθερία*, Λάρισα 18 Δεκεμβρίου 2016).

Εικόνα 4: Μπροστά από το ταχυδρομείο της Λάρισας.
(Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Λάρισα 1897. Έξω από το Ταχυδρομείο», Ελευθερία, Λάρισα 27 Ιουνίου 2018).

Εικόνα 5: Γωνία της συνοικίας των Εβραίων.
(Θεόδωρος Παλιούγκας, Η Λάρισα.)

Η ΜΙΚΡΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΙΚΙΛΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ

ΕΤΟΣ Β'

Έν Λαρίσση, 22 Νομβρίου 1898.

ΑΡΙΘ. 10

Γενικός τῆς «Μικρῆς» ἀντι-
πρόσωπος ἐν Ἀθήναις ὁ κ. Χρυσόστ.
Ζουῦκος, φοιτ. τῆς Ἰατρικῆς, ὁδὸς
Γλάδωνος ἀριθμ. 8.

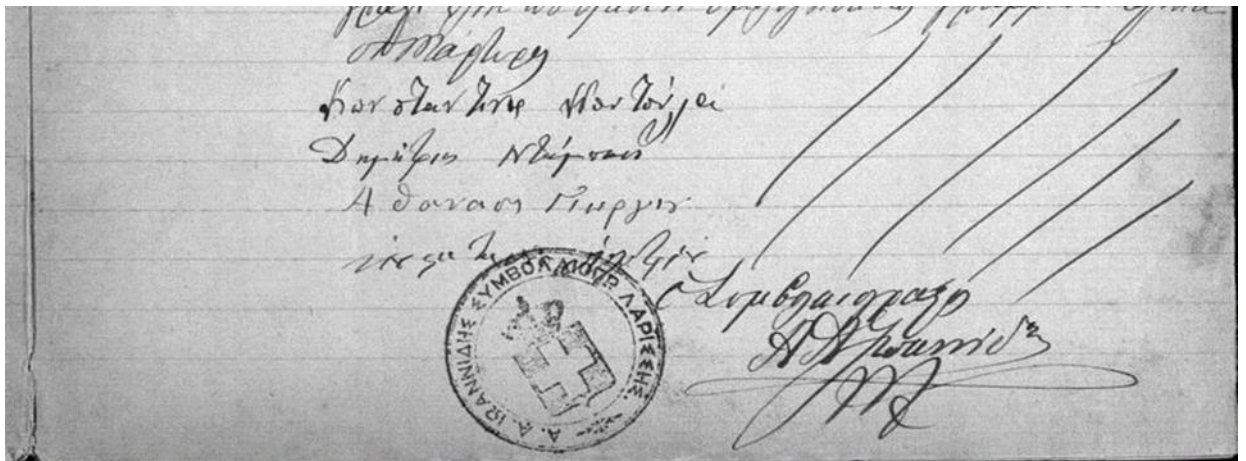
ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ΑΝ ΟΧΙ δι' ἄλλους ἀνωτέρους λέ-

ἀπό τινος ἔκδοσις «Δελτίου Ἐκκλη-
σιαστικοῦ» μηνιαίου περιοδικοῦ ὑπὸ
τῆν διεύθυνσιν τοῦ Σ. Αρχιεπισκό-
που Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης Θεο-
κλήτου Μηνοπούλου. Προσφρούμεν
ἴσως εἰς τὴν μετριοφροσύνην τοῦ Σ.
Ἱεράρχου ὀφείλομεν ἕμωσ νὰ δηλο-
γήσωμεν ὅτι, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ

Εικόνα 6: Η ΜΙΚΡΑ. Το φύλλο στις 22 Νοεμβρίου 1898.

(Νικόλαος Παπαθεοδώρου, « Η εφημερίδα «Μικρά» του Θρασύβουλου Μακρή», *Ελευθερία*,
Λάρισα 02 Μαρτίου 2016. Από το αρχείο του Θανάση Μπετχαβέ).

Εικόνα 7: Υπογραφή του Α. Ιωαννίδη.

Εκτός από την υπογραφή και τη σφραγίδα του συμβολαιογράφου, φαίνονται και τα ονόματα των μαρτύρων.

Λογ 6126

Βαδνίος Δημιονία

ἡ ἀκρίβεια εὐαλαί τινος

ἐν Βαρνίον ὀργάνου ἡμ. ἐπιτομῆς ἐκ τῆς

(24) διεκπεριῶν ἐν κληρονομῶν οὐλονονοσῶν

οὐλονοσῶν ἐκ τῆς 1886/87 ἔτος, ἡμερᾶς ἐκ τῆς

ἡμερᾶς ἐπὶ τῆς ἡμερομηνίας (24) ἡμ. ἐπιτομῆς

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς Βαρνίον ἐκ τῆς

ἡμερᾶς ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας εὐαλαί

ἐκ τῆς ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

ἡμερομηνίας ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

εὐαλαί ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς ἡμερομηνίας

GENIKI APXEIA TIS PATRIS
GENERAL STATE ARCHIVES

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1. Το κληρονομικό δίκαιο τον 19ο αιώνα.....	2
2. Γενικά για τις διαθήκες.....	4
2.1. Τα είδη των διαθηκών.....	6
2.2. Η δομή και το περιεχόμενο των διαθηκών	7
2.3. Αρχείο συμβολαιογράφων της Λάρισας του 19ου αιώνα.....	9
2.4. Ο συμβολαιογράφος Αγαθάγγελος Ιωαννίδης.....	10
3. Η δομή της εργασίας.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	15
Η ΛΑΡΙΣΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	15
1.1. Η οργάνωση του χώρου της πόλης	15
1.2. Η απελευθέρωση της Λάρισας στις 31 Αυγούστου 1881	21
1.2.1. Η σημασία της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος	22
1.2.2. Το Ζήτημα της γης στη Θεσσαλία μετά την ενσωμάτωση	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	27
ΟΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ ..	27
2.1. Οι λόγοι σύνταξης της διαθήκης και η σωματική υγεία των διαθετών	27
2.2. Η δομή της οικογένειας στον ελλαδικό χώρο τον 19ο αιώνα.....	29
2.3. Οικονομικά στοιχεία και νοοτροπίες των διαθετών	32
2.3.1. Ο θεσμός της προίκας	35
2.3.2. Κτηματίες.....	37
2.3.3. Διαθέτες διαφόρων επαγγελμάτων	49
2.3.4. Γυναίκες που συνέταξαν διαθήκη.....	56

2.3.4.1. Το κληρονομικό Δίκαιο που αφορούσε τις γυναίκες.....	56
2.3.5. Μυστική/ Ιδιόγραφη Διαθήκη.....	59
2.3.5. Η κοινωνική ταυτότητα των διαθετών, όπως σκιαγραφείται από το επάγγελμά τους	64
2.3.6. Τόπος καταγωγής διαθετών	66
2.3.7. Οι μάρτυρες των διαθηκών και τα επαγγέλματά τους.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	71
Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΟΥ 19 ^{ου} ΑΙΩΝΑ	71
3.1. Ο άνθρωπος απέναντι στο Θεό και στους συνανθρώπους.....	71
3.2. Θρησκευτικότητα και στάση απέναντι στο θάνατο	73
3.3. Η ανάγκη για συγχώρεση και η διάθεση χρημάτων σε εκκλησίες	75
3.4. Οι αγαθοεργίες.....	77
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 ^ο :	100
Μεταγραφές διαθηκών.....	100
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 ^ο :	153
Χάρτες και εικόνες.....	153
Πίνακας χαρτών	164
Πίνακας εικόνων	164
Κατάλογος Πινάκων	165

Πίνακας χαρτών

Χάρτης 1: Η Θεσσαλία στις παραμονές της προσαρτήσεώς της στην Ελλάδα.....	153
Χάρτης 2: Η Λάρισα κατά τον 19ο αιώνα.....	154

Πίνακας εικόνων

Εικόνα 1: Η Λάρισα από μακρινή απόσταση. Χαρακτικό 1851.	154
Εικόνα 2: Τμήμα της γέφυρας. Επιστολικό δελτάριο 1900.....	155

Εικόνα 3: Η λίθινη γέφυρα. Χαρακτικό 1897.....	155
Εικόνα 4: Μπροστά από το ταχυδρομείο της Λάρισας.	156
Εικόνα 5: Γωνία της συνοικίας των Εβραίων.....	156
Εικόνα 6: Η ΜΙΚΡΑ. Το φύλλο στις 22 Νοεμβρίου 1898.	157
Εικόνα 7: Υπογραφή του Α. Ιωαννίδη.....	157
Εικόνα 8: Δημοσίευση διαθήκης στο Πρωτοδικείο.....	158
Εικόνα 9: Η υπ' αριθμόν 6126 διαθήκη.....	162

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Διανομή περιουσίας	51
Πίνακας 2: Τα επαγγέλματα των διαθετών.....	65
Πίνακας 3: Τόπος καταγωγής διαθετών	66
Πίνακας 4: Πίνακας επαγγελμάτων των μαρτύρων.....	70